

APOKRIFNA DJELA APOSTOLSKA U HRVATSKOGLAGOLJSKOJ LITERATURI

1. Djela Andrije i Mateja u gradu ljudoždera
2. Djela apostola Petra i Andrije

Biserka Grabar

Među mnogobrojnim prijevodima raznih srednjovjekovnih djela kojima obiluje stara hrvatska literatura svojim se značenjem i znatnom starinom posebno ističu apokrifi, ti poznati ranokršćanski pobožnozabavni spisi koje Crkva nikad nije unijela u službeni popis (kanon) svetih knjiga, premda su sadržajem i naslovima bili srodni kanonskim biblijskim knjigama niti im je priznala takav autoritet na koji su obično pretendirali. Prvi sačuvani tekstovi apokrifne literature kod Hrvata potječu iz XIII stoljeća. To su dva fragmenta opširnih apokrifnih spisa: *Djela Pavla i Tekle* i Pseudo-Prohorovih *Djela apostola Ivana*. Svako daljnje stoljeće sačuvalo nam je veći broj čak i potpunih apokrifnih tekstova, no s pravom možemo pretpostavljati da je tih tekstova bilo i više i ranije — možda čak u samim počecima stvaranja hrvatske redakcije staroslavenskog jezika — samo što do nas nisu svi došli. Uništio ih je zub vremena ili odnio vihor turskih haranja.

U staru hrvatsku literaturu apokrifi su dolazili uglavnom iz dvaju osnovnih vrela. Prvo i najbogatije vrelo bilo je *grčko*, a apokrifi iz tog vrela dolazili su nam, koliko zasad možemo reći, najčešće preko nekog južnoslavenskog posrednika, tj. preko već prevedene matice, a rjeđe direktno iz Bizanta. Drugo, manje obilno vrelo, bilo je *latinsko*. Iz tog su nam vrela apokrifi pritjecali redovito direktno, a samo iznimno nekim zaobilaznim putem. Pored navedenih glavnih izvora mogao je očito postojati i poneki sporedni izvor, no konačna riječ o tome kako i odakle se sve bogatila hrvatska apokrifna literatura moći će se reći tek kad budu potpuno proučeni svi hrvatskoglagoljski apokrifi.

Prema općoj podjeli apokrifa možemo i hrvatske apokriffe podijeliti na *starozavjetne* i *novozavjetne* apokriffe, a ove posljednje opet na evanđelja, poslanice, djela apostolska i apokalipse (vizije). Među novozavjetnim apokrifima najrazgranatiju grupu predstavljaju *apokrifna djela apostolska*. Iz te zanimljive grupe apokrifa, koja je i u hrvatskoj literaturi bila dobro zastupana,

namjeravamo izdati niz hrvatskologoljskih apokrifa uz popratne rasprave. Stoga ćemo, prije nego prijedemo na obradu pojedinih apokrifa, reći nekoliko riječi općenito o apokrifnim djelima apostolskim.

Likovi, život i sudbina pojedinih apostola, tih prvih heroja kršćanstva, ostala je, kraj mršavih vijesti što ih o njima donose novozavjetni kanonski spisi, gotovo posve u tami. Stoga nije nipošto čudo da se tu ubrzo našla na djelu pučka pobožna fantazija koja je, na temelju nekoliko škratih podataka iz kanonskih spisa i tradicije, već rano stvorila bogatu apokrifnu literaturu, posvećenu životu i radu pojedinih apostola. Tako su se već u II i početkom III st. pojavili i počeli širiti spisi u kojima se pod naslovima: *Djela* (πράξεις, Acta), *Putovanja* (περίοδοι), *Čudesna* (θαύματα Miracula, Virtutes) i *Muka* (μαρτύριον, τελειώσεις Passio) vrlo živim bojama opisivao život pun čudesna i zanimljivosti, misionarska putovanja i djelovanje pojedinih apostola u raznim zemljama u kojima propovijedaju evanđelje, te mučeništvo kojim obično završava život svakog apostola.

Budući da su pažnju vjernika i pisaca u prvom redu privlačili likovi poznatijih i istaknutijih apostola: Petra, Pavla, Ivana, Andrije i Tome, o kojima su već rano kolale razne tradicije, fiksirao se najprije u II ili najkasnije početkom III st. u odvojenim legendama njihov životni tok. Tek u drugom planu i vremenski dosta kasnije došli su na red ostali apostoli o kojima se iz kanonskih izvještaja znalo jedva nešto više od samog imena. Tako je do konca V i početka VI st. postojala već za svakog apostola barem po jedna, ako ne i više legendi, koje su često započinjale motivom rastanka i podjele svijeta među apostolima.

Za prvih pet apokrifnih Djela (Djela Petrova, Pavlova, Ivanova, Andri- jina i Tomina) općenito se smatra da su nastala u gnostičkim krugovima.¹ Od većine tih Djela nije danas ostalo ni traga. Čim je naime crkveno učitelj- stvo primijetilo opasnost koja se krije u tim spisima gdje se pod vidom apo- stolske nauke iznosila neka od heretičkih doktrina ranoga kršćanstva koje je Crkva osudila, ono je nastojalo da te spise ukloni iz vjerničkih ruku. Kako se kršćanski puk nije moglo posve lišiti te omiljele lektire i kad se drugačije nije mogla spriječiti heretička propaganda »koja je preko tih kanala dopirala do ušiju vjernika«, morali su katolički učitelji izvući iz tih knjiga otrov krivo- vjerja te ih tako očišćene vratiti u ruke vjernika.² Tako su nastale katoličke prerade prvotno heretičkih Djela. Po uzoru na te prerade sastavljali su kasnije

¹ W. Schneemelcher smatra pitanje iz kakvih krugova potječu apokrifna djela apostolska vrlo spornim te misli da to treba utvrditi za svaki spomenik napose (isp. E. Hennecke, Neutestamentliche Apokryphen, Tübingen 1964, 3 izd., Bd. II, str. 116).

² Isp. R. A. Lipsius, Die apokryphen Apostelgeschichten und Apostellegenden, Braunschweig 1883, I, str. 6.

i sami katolici nove apostolske legende u kojima je, za razliku od prvih, s naglašenom doktrinalnom tendencijom, prevladavao narativni elemenat.³

Pitanje prema kakvom su literarnom uzoru nastala apokrifna djela apostolska nije još ni danas posve jedinstveno riješeno. Dok npr. Dobschütz⁴ u apokrifnim djelima apostolskim gleda čisti plod kršćanske beletristike te ih označava jednostavno kao *kršćanski roman* koji je nastao pod direktnim utjecajem grčkog putničkog romana, dotle im Reitzenstein⁵ traži uzor u grčkim aretalogijama, tj. pričama koje govore o čudesnim djelima posebnom snagom obdarenih ljudi i bogova. K. L. Schmidt⁶ smatra, naprotiv, apokrifna djela apostolska običnim nastavkom Lukinih kanonskih djela apostolskih. Tu misao dalje razvija Blumenthal⁷ koji na temelju forme i motiva dokazuje da je »tip apokrifnih djela apostolskih divlji izdanak na drvetu kanonskih Djela.«

Više svjetla u postanje apokrifnih djela apostolskih unijela je R. Söder u svojoj studiji »Die apokryphen Apostelgeschichten und die romanhafte Literatur der Antike«, Stuttgart 1932. Prikazavši pojedine motive koji se javljaju u apokrifnim djelima apostolskim, izdvojila je ona pet osnovnih elemenata na temelju kojih je utvrdila, s jedne strane, da apokrifna djela apostolska nisu obrazovana po uzoru kanonskih djela apostolskih, a s druge strane, da nisu ni jednostavni nastavak antičkih aretalogija ni grčkog sofističkog romana u kojemu nedostaje aretaloški i teratološki elemenat. Na koncu svojih izlaganja R. Söder zaključuje da su apokrifna djela apostolska »literarisch, und zwar in christlichen Geiste fixierten Zeugen alter im Volke lebender Erzählungen von den Abenteuern, Wundertaten und Liebesaffären grosser Männer.«⁸ Prema njoj, dakle, apokrifna djela apostolska nisu »u pravom smislu romani kao sofističko-helenistički ljubavni roman«, nego »narodne priče određene za narod, a ne toliko za obrazovane kao roman.«⁹

S tim se rezultatima u najnovije vrijeme složio Schneemelcher¹⁰ koji smatra rad R. Söder dobrom podlogom za pravilno razumijevanje apokrifnih djela apostolskih odakle se može dalje nastaviti radom.

³ M. R. James, *The apocryphal New Testament*, Oxford 1955, 5. izd., str. 438.

⁴ E. v. Dobschütz, *Der Roman in der christlichen Literatur*, Deutsche Rundschau. Berlin 1902, April, str. 87—106.

⁵ R. Reitzenstein, *Hellenistische Wundererzählungen*, Leipzig 1906, str. 35.

⁶ Isp. E. Hennecke, *Neutestamentliche Apokryphen*, Tübingen 1964, 3. izd., II, str. 111—112.

⁷ M. Blumenthal, *Formen und Motive in den apokryphen Apostelgeschichten*, Leipzig 1933, str. 86.

⁸ R. Söder, o. c., str. 216.

⁹ *ibid.*, str. 216.

¹⁰ W. Schneemelcher kod E. Hennecke. o. c., str. 116.

Od poznatih apokrifnih djela apostolskih u hrvatskoglagoljskoj literaturi predstavljeno je dosad samo nekoliko. To su u prvom redu fragmentarno sačuvana *Djela Pavla i Tekle* i *Djela Ivanova* iz XIII st. kojima su ujedno obilježene prve poznate stranice naše apokrifne literature. Fragment *Djela Pavla i Tekle*, poznat u našoj literaturi još kao legenda sv. Tekle čuva se u Arhivu JAZU, (fragm. glag. 4). Taj je glagoljski tekst iz XIII st., najviše zbog njegove starine i paleografskog značenja, bio dosad nekoliko puta izdavan, ali o njegovoj genezi i o tom kako je tekla historija tog teksta nije do danas gotovo ništa rečeno, stoga će on biti predmet jedne od naših narednih studija iz kruga apokrifnih djela apostolskih.

Od Pseudo-Prohorovih Djela apostola Ivana, opširnog apokrifnog spisa koji je nastao na grčkom jeziku u II st., sačuvao se u hrvatskoglagoljskoj literaturi samo neznatan fragment koji obuhvaća jedan veliki folio-list, nađen na koricama IV vrbničkog brevijara. Nakon Berčića, Jagića i Sreznjevskog izdao je kritički tekst tog odlomka J. Vajs u raspravi *Martyrii s. Georgii et Periodorum s. Ioannis Apostoli et Evangelistae fragmenta glagolitica* (Slavorum litterae theologicae, dodatak časopisu »Časopis katolického duhovenstva«, annus III, Prag 1907). U uvodnoj raspravi Vajs je ujedno utvrdio čitavu historiju tog teksta.

Iz XV—XVI st. sačuvana su dva teksta apokrifnih djela apostolskih koja će biti i predmet ove rasprave. To su *Djela Andrije i Mateja u gradu ljudoždera* i *Djela apostola Petra i Andrije*.

U hrvatskoglagoljskoj literaturi bila su zastupana, kako je to utvrdio Rešetar,¹¹ i *Djela apostola Tome* koja su do nas došla u ćirilskom prijepisu u dubrovačkom zborniku *Libru od mnogijeh razloga*.¹²

Osim navedenih apokrifnih djela u hrvatskoglagoljskoj literaturi bilo je poznato i nekoliko apokrifnih Muka (Passio), tj. izvještaja o mučeništvu pojedinih apostola. Takva je npr. Muka apostola Ivana, Muka Andrijina, Filipova i Barnabina koje su nam sačuvane u hrvatskoglagoljskim brevijarima. Jednako kao i u latinskim brevijarima odakle su preuzete, sačinjavale su te apokrifne Muke dio čitanja na blagdan dotičnog apostola. Nije poznato da bi se tekstovi tih Muka širili kod nas izvan brevijarskih tekstova, tj. kao samo-

¹¹ U svojoj studiji *Dubrovački zbornik od god. 1520*, Posebna izdanja SKA knj. 100, Beograd 1933, na str. 46—47 utvrdio je Rešetar da su *Djela apostola Tome*, koja dolaze u gore citiranom ćirilskom zborniku na f. 28v—32r, prepisana s glagoljske matice.

¹² Tekst je izdao najprije V. Jagić u *Novi prilozi za literaturu biblijskih apokrifa* Starine JAZU 5, str. 97—108 uz csl. tekst *Djela svetoga apostola Tome* srpske redakcije, a zatim M. Rešetar u svojem izdanju *Libra od mnogijeh razloga* (Zbornik za istoriju, jezik i književnost srpskog naroda, SKA knj. 15, Sremski Karlovci 1926).

stalni spisi. Neke od njih kao npr. Muka Andrijina prešle su k susjednim Slavenima. O toj zanimljivoj grupi apokrifa bit će više govora u jednoj od naših daljnjih rasprava.

A sada prijedimo na raspravu o Djelima Andrije i Mateja.

1. DJELA ANDRIJE I MATEJA U GRADU LJUDOŽDERA

U V O D

Među apostolskim romanima osobitu je popularnost uživao i bio »bez sumnje jedan od najomiljenijih i najčitanijih tekstova starokršćanske literature«¹³ apokrif u kojem se opisuju djela apostola Andrije i Mateja¹⁴ među ljudožderima, poznat u literaturi prema grčkom izdanju kao Πράξεις Ἀνδρέου καὶ Ματθεῖα εἰς τὴν πόλιν τῶν ἀνθρωποφάγων.¹⁵ (*Djela Andrije i Mateja u gradu ljudoždera*, dalje u kratici DjAM). Već sam naslov, koji je sigurno privlačio pažnju i pobuđivao znatiželju čitalaca, a još više zanimljiv i uzbudljiv sadržaj tog apokrifa, koji ćemo ovdje ukratko iznijeti prema grčkom izdanju, osigurao mu je uspjeh o kojemu možemo suditi po broju poznatih nam prijevoda i prerada grčkog originala kao što su sirska, etiopska, koptska, latinska, crkvenoslavenska i anglosaksonska.

Naš apokrif počinje u grčkim, a jednako tako i u slavenskim tekstovima, poznatim motivom rastanka apostola i podjele zemalja ždrijećom kojim je Mateju kao misijsko područje dopala zemlja ljudoždera. Međutim, sav je teret obraćenja ljudoždera pao uskoro na Andriju, jer je Matej silom prilika brzo sišao s pozornice zbivanja. Čim je, naime, ušao u grad ljudoždera (koji u apokrifu nigdje nije identificiran), uhvate ga građani, iskopaju mu oči i bace ga u tamnicu. Tu mu pruže neki čarobni napitak koji ga je imao lišiti razuma i svesti na razinu životinje, da bi ga onda, kao i ostale zatvorenike, kroz 30 dana toville travom, kako bi im na kraju poslužio za slastan zalogaj. Ali kod Mateja to magično sredstvo zataji. On sačuva ljudski razum i u tamnici čeka ishod svoje sudbine (gl. I—III). Dvadeset i sedmog dana njegova

¹³ F. Blatt, Die lateinischen Bearbeitungen der Acta Andreae et Matthiae apud antropophagos, Beihefte zur Zeitschrift für die neutestamentliche Wissenschaft 12, Giessen 1930, str. 1.

¹⁴ Ne ulazeći ovdje u diskusiju da li su se DjAM prvotno odnosila na evangelistu Mateja, kako misli Lipsius, ili na apostola Matiju, što misli Bonnet i drugi, o čemu koleba i grčka rukopisna tradicija koja govori sad o Mateju, sad o Matiji, napominjemo samo da u svim csl. tekstovima Djela Andrije i Mateja dolazi ime *Matej*. Osim toga u djelu »Legenda aurea« izričito se kaže, na dan Andrije apostola, da je Andrija došao u pomoć Mateju, apostolu i evangelisti i vratio mu vid što su mu ga oduzeli ljudožderi. Iz tih razloga smatrali smo opravdanim da ovdje govorimo o Mateju, a ne o Matiji.

¹⁵ M. Bonnet, Acta apostolorum apocrypha, Lipsiae 1898, II, 1, str. 65.

tamnovanja, odnosno tri dana prije roka kad su ga ljudožderi imali pojesti, javlja se Isus Andriji u zemlji gdje je širio evanđelje te ga šalje u pomoć Mateju. Andrija upozorava Gospodina da ne može za tri dana stići k Mateju, a osim toga ne zna ni puta, na što ga Gospodin podsjeti da je on svemoguć i da može ako hoće, zapovjediti vjetrovima da ga tamo odnesu. Ali, neka ujutro pođe sa svojim učenicima na obalu, tamo će naći lađu koja će ih odvesti u zemlju ljudoždera (gl. III—IV). Tako i bi. Prema Isusovoj riječi, nađe Andrija drugog jutra na obali lađu u kojoj je, kao kormilar, sjedio Isus s još tri anđela koji su uzeli ljudski lik. Vidjevši u lađi ljude, Andrija se razveseli te ih upita kamo idu u toj maloj lađici. Kad pak čuje od Isusa, kojega nije prepoznao, da plove u zemlju ljudoždera, on ih zamoli da ga prime zajedno s njegovim učenicima u lađu te da ih povezu sa sobom, jer i oni moraju stići k ljudožderima. Isus pristaje te poziva apostola i njegove učenike da uđu u lađu. No kad mu Andrija reče da nema novaca za prevozninu, jer da je Isus zabranio svojim apostolima da sa sobom nose na put srebra i zlata, Isus za kojega Andrija misli da je obični kormilar — odgovara da će mu dovoljna nagrada biti to što u svojoj lađi vozi apostole Gospodnje. Lađa se otisne od obale, a Andrija stade hrabriti svoje učenike koji su se počeli plašiti mora, podsjećajući ih kako je Isus stišao oluju na moru i kako ih on neće napustiti. Ujedno se Andrija pomoli Bogu da bi poslao san na njegove učenike. Učenici ubrzo zaspu, a između Andrije i Isusa razvija se razgovor (gl. IV—IX). Ne znajući s kime razgovara, Andrija priča svome sugovorniku, odgovarajući mu na upite, o čudesima što ih je činio Isus dok je još živio na zemlji. Između ostalog priča i o čudu (koje inače ne nalazimo u evanđeljima) s kamenim sfingama koje na Isusovu zapovijed progovaraju i svjedoče za njegovo božanstvo (gl. IX—XV). Kad se lađa približavala kopnu, Isus nasloni glavu na jednog anđela te zašuti. Isto učini i Andrija i zaspi. U snu prenesu anđeli Andriju i njegove učenike pred vrata ljudožderskog grada. Tek kad se probude, opaze gdje se nalaze i shvate da je u lađi bio s njima Isus koji ih je na čudesan način doveo u zemlju ljudoždera. Andrija moli Isusa da mu se javi i oprostí što je s njim razgovarao u lađi kao s čovjekom. Isus se javlja Andriji u liku lijepa, mala djeteta te ga upozorava na muke koje ga čekaju u tom gradu. Andrija ulazi s učenicima nevidljiv u grad. Pred njim nestaju sve zapreke: stražari padaju mrtvi, a na znak križa vrata se tamnice sama otvaraju (gl. XV—XIX). Andrija ulazi u tamnicu gdje nađe Mateja kako sjedi i pjeva. Pošto se pozdravi i izljubi s Matejom, kojemu je Isus već ranije vratio očinji vid, vrati Andrija vid i razum ostalim zatvorenici te ih oslobodi iz tamnice. Zajedno s Matejom i Andrijinim učenicima izlaze oslobođeni zatvorenici neopazice iz grada. Mateja i Andrijine učenike uzme oblak i prenese ih na goru gdje je naučavao Petar (gl. XX—XXI).

Andrija naprotiv ostaje u gradu da, po Božjoj odredbi dovrši djelo obraćenja ljudoždera. Nevidljiv prolazi gradom te sjedne pod jedan stup da vidi što se u gradu događa. Kad su međutim sluge ušle u tamnicu da izvedu ljude za klanje, opaze da je tamnica otvorena i prazna, a straže mrtve. U velikom uzbuđenju jave to knezovima, a oni odluču da taj dan pojedu mrtve stražare, a slijedećih će dana — sve dok se tamnica ne napuni novim zarobljenicima — ždrijebom odabirati starce koje će klati sebi za hranu. Sluge donesu mrtve stražare, zamahnu noževima da rasijeku stražare, no tad im najednom, na Andrijinu molitvu, poispadaju noževi iz ruku. Među ljudožderima nastaje silna zabuna. Misle da su začarani i poboje se da će morati umrijeti od gladi (gl. XXII). Stoga dadu sabrati sve starce te ždrijebom odrede koji će biti njihove prve žrtve. Međutim jedan starac, da spasi svoj život, ponudi slugama u zamjenu krv svoje krvi — dvoje vlastite djece. Sluge to prenesu knezovima i oni pristanu na tu zamjenu. Krvnici odvođe djecu do korita za klanje. Djeca plaču, mole za milost, ali krvnici su neumoljivi. Andriji, koji još uvijek nevidljiv promatra što se tu zbiva, ovaj dirljivi prizor izmami suze na oči. Na njegovu molitvu noževi se u rukama krvnika rastope kao vosak na ognju (gl. XXIII). Knezovi se na to još više zbune i ne znaju šta da učine. Tada na scenu stupa davao u liku starca koji ljudoždere upozori na stranca koji je za sve to kriv. Sada se tek javlja Andrija. Ljudožderi ga odmah uhvate i udare na muke. Tri ga dana vuku gradskim ulicama (gl. XXIV—XXVIII). Međutim, treće noći Krist iscijeli Andrijine rane te nastupa obrat koji donosi ljudožderima zasluženu kaznu. Kad naime Andrija opazi u tamnici neki kameni kip, naredi mu neka počne izbacivati vodu koja će potopiti ove okrutne ljude (gl. XXIX). Propast je neizbježiva, jer je na Andrijinu zapovijed ognjeni oblak okružio cijeli grad i spriječio da itko pobjegne pred bujicom vode. Ljudožderi se u svojoj nevolji sjete Andrije, zamole ga neka im se smiluje i spasi ih. Kad Andrija uvidi da su se ljudožderi skrušili, zapovjedi vodi da prestane teći i da se povuče. Na molbu obraćenih ljudoždera, koju je podupro i glas s neba, ostaje Andrija još sedam dana među ljudožderima, poučavajući ih u vjeri, a onda iziđe, uz pratnju velikih i malih, iz njihova grada (gl. XXX—XXXIII).

Nakon iznesenog sadržaja nije teško zaključiti da je naš apokrif svojom fabulom, koja ni danas nije posve izgubila na svojoj svježini, mogao zanositi srednjovjekovnog čovjeka. Uostalom, treba odmah nadodati, DjAM u kojima se obilno isprepliću kršćanski elementi sa motivima istočnjačkih priča — kao što je npr. motiv čarobnog napitka i metamorfoze u životinje, poznat već iz Homerove Odiseje i trećeg Sindbadova putovanja u 1001 noći — nisu sasvim nezanimljiva ni današnjem čitaocu kojemu čitanje tih Djela može pružiti ugodnu razonodu. U našim, naime, Djelima daleko više nego

u drugim sličnim apokrifima, prevladava zabavni elemenat. U stvari, to je već mali avanturistički roman u kojem su doktrinarne tendencije, tako izrazite u starijoj grupi apostolskih romana, sasvim u pozadini, ako se o njima uopće može govoriti. U njemu najviše mjesta zauzimaju opisi čudesnih doživljaja apostola Andrije i Mateja kod ljudoždera, a nema više dugih i dosadnih govora ranijih Akta, u kojima pojedini apostol s mnogo retorike izlaže svoju nauku, zapravo najčešće gnostičku nauku koju pisac obično stavlja u usta apostolu. Apostol Andrija ne nastupa više, kao u starim Djelima, kao propovjednik, nego kao čudotvorac kojemu se pokorava cijela materijalna priroda: na njegovu zapovijed noževi ispadaju iz ruku krvnika, voda izbija iz ustiju kamenog kipa, grad opkoljuje ognjeni oblak itd. Nalazimo se dakle u »carstvu fantazije i sanje, u dražesnom području bajke, gdje priroda postaje služavka stvaralačke mašte, lišena svakog zakona, gdje se čini da je čitava priroda začarana.«¹⁶

Radnja se našeg apokrifa odvija u nekoj imaginarnoj zemlji. Anonimni pisac DjAM nimalo se ne trudi da radnju stavi u određeni prostor i vrijeme. Cilj Matejeva i Andrijina putovanja kao ni područje njihova djelovanja nije ničim geografski određeno. Ipak, već je u starini bilo pokušaja da se lokalizira taj famozni grad i zemlja ljudoždera. Tako se u naslovu pariškog grčkog rukopisa 881 spominje Sinope, grad na Crnom moru (*πράξις ἀνδρέου καὶ ματθαίου τῶν ἀποστόλων ὅτε ὁ χριστὸς ἀπῆλθεν εἰς σινόπην τὸν ἅγιον ἀνδρέαν καὶ τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ*).¹⁷ I kasniji bizantski pisci i prerađivači legende o Andriji navode Sinope kao grad u kojemu je djelovao apostol Andrija i u kojemu su živjeli vrlo okrutni Židovi. Zbog svoje okrutnosti lako su mogli doći na glas kao ljudožderi.¹⁸ U prilog je ovoj lokalizaciji išla i stara tradicija, koju pozna već Origen (Euzebije, *Historia ecclesiastica* III, 1), da je Andrija djelovao u Skitiji, tj. u području Crnog mora (današnja južna Rusija), za koje se od Herodotovih vremena smatralo da ga nastavaju ljudožderska plemena.¹⁹ Takvu lokalizaciju Lipsius smatra jedino opravdanom, dok posve isključuje Etiopiju, kamo nas vodi anglosaksonska pre-rada DjAM.²⁰ Flamion, naprotiv, drži da skitska lokalizacija nije prvobitna te da pozornicu na kojoj djeluju Andrija i Matej treba tražiti upravo u Etiopiji, koja se također od starine smatrala sjedištem ljudoždera.²¹ Prema

¹⁶ J. Flamion, *Les Actes apocryphes de l'apôtre André*, Recueil de travaux publiés par les membres des conférences d'histoire et de philologie, 33 fasc., Louvain 1911, str. 290.

¹⁷ Isp. M. Bonnet, *Acta ap. apoc.*, II, 1, str. 65. (varijanta uz 1—2 redak).

¹⁸ R. A. Lipsius, *Die apokryphen Apostelgeschichten und Apostellegenden*, Braunschweig 1883, I, str. 579.

¹⁹ Pauly - Wissowa, *Realencyclopädie s. v. ἀνδροφάγοι*.

²⁰ R. A. Lipsius, o. c., str. 603—604.

²¹ J. Flamion, o. c., str. 307.

njemu, svi koji traže zemlju ljudoždera kod naroda uz obalu Crnog mora dali su se zavesti od bizantinskih legendaraca. Ti su naime kasniji bizantinski pisci legendi o apostolu Andriji, nastojeći kombinirati razne tradicije prema kojima je Andrija bio u Skitiji, Patrasu i gradu ljudoždera, prvi prenijeli ljudoždere u kraj oko Crnog mora, napustivši tako Etiopiju koja je osvojenjem od strane Arapa izmakla bizantinskom utjecaju te stoga bila manje poznata.²²

U pitanju porijekla DjAM mišljenja literarnih historika prilično su se razilazila. Do Flamiona gotovo se općenito smatralo da DjAM predstavljaju jednu epizodu gnostičkih Djela Andrijinih u katoličkoj preradi. Sasvim originalno, ali i posve osamljeno ostalo je mišljenje što ga u tom pogledu donosi Reinach.²³ Po njemu, naš je apokrif nastao prema nekoj mornarskoj priči koju su egipatski mornari donijeli sa svojih putovanja po Crnom moru gdje su živjela ljudožderska plemena. Takvo gledište opravdava Reinach motivom čarobnog napitka i metamorfoze u životinje, koji je povezao sa sličnim motivom u »1001 noći«, te na temelju te sličnosti zaključio da je »ista mornarska priča inspirirala odgovarajuće epizode u Djelima apostola Andrije i u trećem Sindbadovu putovanju«. ²⁴ Spomenutim paralelizmom s pričom iz »1001 noći«, koja je po Reinachu egipatskog porijekla, dokazuje Reinach egipatsko porijeklo i našega apokrifa na koje upućuje i spomen sfinge.²⁵

U posljednje se vrijeme ozbiljno pozabavio pitanjem porijekla našeg apokrifa i J. Flamion. Proučivši temeljito naš apokrif u vezi s još nekim Djelima koja s našima idu u isti krug, Flamion je došao do zaključka da su DjAM još uvijek apostolski roman kao i prvotna Djela Andrijina, ali su od njih nastala sasvim neovisno, mnogo kasnije i u posve drugoj sredini.²⁶ Jednako kao Reinach i Flamion traži domovinu našeg apokrifa u Egiptu.²⁷ On dapače pokušava tačno odrediti sredinu u kojoj je nikao naš apokrif, a to bi bili egipatski monaški krugovi. Kao vrijeme postanja naših Djela Flamion uzima početak V vijeka.²⁸

²² J. Flamion, o. c., str. 313—314.

²³ S. Reinach, *Les apôtres chez les antropophages*, *Revue d'histoire et de littérature religieuses*, t. IX, 1904, str. 319.

²⁴ *Ibid.*, str. 319.

²⁵ Na slabe tačke Reinachove argumentacije upozorio je F. Blatt, o. c. str. 16. Po njemu, motiv metamorfoze u životinje odviše je poznat i u literaturi često ponavljana da bi mu se tačno mogla odrediti domovina. Sfinge ne mogu također poslužiti kao siguran argumenat za egipatsko porijeklo apokrifa jer ih već Herodot (IV, 79) nalazi u Skitiji.

²⁶ J. Flamion, o. c., str. 299 i 324.

²⁷ J. Flamion, o. c., str. 310—324.

²⁸ Premda se E. Amann u *Dictionnaire de la Bible I*, supplément, col. 509 slaže s većinom Flamionovih zaključaka, smatra da kod preciziranja sredine iz koje su izašla DjAM treba biti više na oprezu.

IZVORI

Apokrif DjAM nastao je originalno na grčkom jeziku, a sačuvan je u brojnim grčkim rukopisima. Budući da je većina dosad poznatih grčkih rukopisa DjAM izdana, mi se ovdje na njima ni na njihovim međusobnim odnosima nećemo zadržavati, nego ćemo samo zbog poređenja sa slavenskim, u prvom redu hrvatskoglagoljskim tekstovima navesti glavna izdanja.

Grčki tekst DjAM prvi je izdao J. C. Thilo, *Acta ss. apostolorum Andreae et Matthiae et commentatio de eorundem origine*, Halis 1846, zatim C. Tischendorf u *Acta Apostolorum apocrypha*, Leipzig 1851, str. 132—166 i konačno M. Bonnet u *Acta Apostolorum apocrypha*, Lipsiae 1898, II, 1, str. 65—116. U našoj raspravi služiti ćemo se kod citiranja ovim posljednjim izdanjem jer je u njemu upotrebljen najveći broj rukopisa te je to do danas najbolje grčko izdanje DjAM.

S grčkog originala potekli su etiopski, sirske i koptski tekstovi. Prema grčkom nastale su i latinske prerade DjAM koje su do nas došle dosta kasno i prilično škrto. Neznatan fragmenat latinskog prijevoda izdao je već Bonnet uz grčki tekst na str. 85—88, te time potvrdio Lipsiusovu pretpostavku da je anglosaksonska prerada DjAM nastala na temelju latinskog, a ne grčkog teksta. Potpuni latinski tekst DjAM donio je tek F. Blatt u *Die lateinischen Bearbeitungen der Acta Andreae et Matthiae apud antropophagos*, Beihefte zur Zeitschrift für die neutestamentliche Wissenschaft 12, Giessen 1930, te ujedno u raspravi utvrdio odnos latinskog teksta prema grčkom originalu. Kao što će pokazati daljnji tok našeg raspravljanja, utjecaj latinskog kao ni drugih tekstova, osim grčkoga, na slavenske odnosno hrvatskoglagoljske tekstove ne dolazi u obzir, pa ih stoga nećemo uzimati posebno u razmatranje.

Zbog privlačnosti fabule preveli su Slaveni DjAM, kako ćemo kasnije potvrditi, već dosta rano s grčkoga. Na slavenskom tlu naišao je taj apokrif na dobar prijem, rado se čitao i mnogo prepisivao o čemu nam najbolje svjedoči činjenica da ga nalazimo, čak u više prijepisa, gotovo u svim redakcijama staroslavenskog jezika, tako u hrvatskoj, srpskoj bugarskoj i ruskoj redakciji. O odnosima srpskih, bugarskih i ruskih tekstova prema hrvatskoglagoljskim govorit ćemo kasnije, a ovdje ćemo samo navesti izdanja ćirilskih tekstova kojima ćemo se u ovoj radnji služiti.

Tekst *srpske redakcije* DjAM iz XIV st. izdao je St. Novaković (kratica: No) u *Starinama JAZU VIII*, str. 55—69. Tekstove *ruske redakcije* prema pet rukopisa, od kojih ni jedan nije stariji od XVI st., izdao je M. N. Speranskij (kratica: Sp), *Апокрифическія дѣянія Апостола Андрея въ славянорусскихъ спискахъ*, Древности 15, Moskva 1893. Od tekstova koji nose oznake *makedonsko-bugarske redakcije* poznat nam je jedan iz XV st.

u izdanju P. A. Lavrova (kratica: La), Апокрифическіе тексты, Сборникъ оряс t. 58, N° 3, Sanktpeterburg 1899, str. 40—51 i jedan tekst iz XVI st. u izdanju I. Franko (kratica: Fr), Апокрифи i легенди з україньскихъ рукописів, Ljvov, 1902, t. III, str. 126—137.

U *hrvatskoj redakciji* dolazi pripovijest o doživljajima apostola Andrije i Mateja kod ljudoždera u dva glagoljska zbornika, i to:

a) u *Tkonskom zborniku* (kratica: Tk) na f. 90v—94v. Rukopis Tkonskog zbornika nastao je, kako je to utvrdio Fancev, najkasnije do 1529. g., a čuva se u Arhivu JAZU sign. IVa 120.²⁹ Tekst Tk je jezično vrlo star i vrijedan, ali je nažalost nepotpun. Manjka mu konac II gl. do polovice XI gl., te od XXVI gl. do kraja.³⁰ Izdao ga je R. Strohal u *Starim hrvatskim apokrifnim pričama i legendama*, Bjelovar 1917, str. 43—47 pod naslovom: »O sv. Mateju i Andreju, kako su bili među ljudožderima«, koji nije potvrđen u samom rukopisu gdje pričanje počinje neposredno bez ikakvog naslova.

b) u *Berčićevoj zbirci br. 5* (kratica: Bč)³¹ iz XV st. (Gosud. publicna biblioteka u Lenjingradu), na f. 34r—41v. Ovdje čitanje počinje naslovom: *Č^t(eni)e s(ve)tuju ap(ostol)u ên'drêê i m(a)têê ku m(u)ku priêsta*. Tekst je jezično mlađi od prethodnog, ali je zanimljiv jer je jedini potpun. Dosad je bio neidentificiran. Milčetić, doduše, u svom opisu citira početak gore navedenog naslova, ali nigdje ne kaže što se pod tim naslovom krije. Kritički tekst DjAM iz Bč, koji dosad još nije izdan, donijet ćemo zajedno s tekstom Tk na kraju ove radnje.

IZ HISTORIJE HRVATSKOGLAGOLJSKIH TEKSTOVA DjAM

Kao što se apokrif o djelima Andrije i Mateja, poput svih ostalih apokrifnih spisa, sasvim anonimno pojavio, tako je on posve anonimno ušao i u hrvatskoglagoljsku i slavensku literaturu uopće. Ništa se ne zna o tom kada, gdje i odakle je preveden, kakva mu je bila sudbina u slavenskom svijetu, kako je došao u hrvatskoglagoljske rukopise i sl.³² Sve to moramo saznati iz teksta samoga. Moramo pokušati pročitati što nam tekst sam o svojoj genezi

²⁹ Bibliografske podatke o Tkonskom zborniku v. kod I. Milčetić, *Hrvatska glagoljska bibliografija*, *Starine* 33, str. 290—300. i F. Fancev, *Muka Spasitelja našega i Uskrsnuče Isukrstovo*, Grada 14, Zagreb 1939, str. 243, koji je datirao rukopis.

³⁰ Podjelu na glave izvršili smo zbog lakšeg snalaženja prema grčkim izdanjima.

³¹ Kratak opis Berčićeve zbirke br. 5 dao je I. Milčetić, *Radovi Staroslavenskog instituta*, knj. 2, str. 105—108. Prema njemu preuzeli smo datiranje rukopisa.

³² U svojoj radnji Апокрифическія дѣянія апостола Андрея въ славянорусскихъ спискахъ utvrdio je, doduše, Speranski da srpski i ruski tekstovi DjAM pripadaju istom prijevodu koji je nastao prema grčkom negdje u Bugarskoj, možda još u staroslavenskom periodu, ali on nije uzeo u obzir hrvatskoglagoljske i bugarske tekstove DjAM kojih nije poznao.

kaže. Jedino ćemo ga tako izvući iz anonimnosti u koju je utonuo s mnogim drugim srednjovjekovnim spisima.

Prije svega možemo ustvrditi da ni u jednom od naših glagoljskih tekstova DjAM nemamo pred sobom prvotni prijevod grčkih DjAM, već samo jedan od njegovih prijepisa koji su vjerojatno bili brojni. To zaključujemo u prvom redu po dosta čestim pogreškama u jednom i drugom glagoljskom tekstu koje se nikako ne mogu protumačiti krivnjom prevodioca, nego jedino krivnjom prepisivača, njegovom nepažnjom, pogrešnim čitanjem, krivim razrješavanjem kratica, pisanjem po nutarnjem diktatu i sl. Najbolje će nam to pokazati primjeri prepisivačkih pogrešaka³³ kao što su: *izide* (Bč 37r 10) umjesto *vzide* (Tk 91v 5 prema grčkom ἀνῆλθεν), *slovesa* (Tk 91r 2) umjesto *čudesas* (Bč 36v 9, tako i ćir. prema τὰ θαυμάσια), *sv narodomъ* (Tk 93r 3) umjesto *i(!) rodomъ* (Bč 38r 19, No, Sp сь родомъ, prema grč. μετὰ τοῦ γένους), *sice* (Bč 36v 11) umjesto *srce* (Tk 91r 4, tako i ćir., prema grč. τὴν καρδίαν rkp ДП), *sl(a)v(e)ć* (Tk 92v 8) i *sl(a)v(e)ća*³⁴ (Bč 38r 1) umjesto сѣдѣща (Fr prema grč. καθεζόμενον), *poidoše* (Bč 34v 10) prema προΐδοσα (Fr), *pred' nami* (Bč 36v 22) umjesto прѣдъ нами (No, grč. ἐνώπιον αὐτῶν), *svoju bujst* (Tk 93r 3, Bč 38r 18) umjesto сию боуѣсть (No, grč. τὴν τιμωρίαν ταύτην), *slīšav že* (Tk 93v 1) umjesto слышавше (svi ćir.).

Da su oba naša glagoljska teksta DjAM prijepisi, i to prijepisi starije csl. matice potvrđuje nam jezik naših dvaju spomenika u kojemu nalazimo dosta brojnih crkvenoslavenizama³⁵, čak i takovih koji su, u vrijeme kad su nastali naši prijepisi DjAM, bili rijetki u samim liturgijskim spomenicima u kojima je jezična disciplina bila očito čvršća nego u neliturgijskima, kakovi su upravo naši tekstovi. Najbolje će to pokazati analiza jezika naših dvaju tekstova. Ta će nam analiza ujedno pomoći da pokušamo lokalizirati same prijepise. S druge pak strane takvim jezičnim raslojavanjem odvojiti ćemo elemente koji pripadaju pisaru od onih koji su naslijeđeni od prvotnog prevodioca, što je potrebno da bismo mogli utvrditi u koje vrijeme i u koji kraj treba staviti crkvenoslavenski prijevod DjAM iz kojeg su potekli naši prijepisi.

U našoj analizi zadržat ćemo se prvenstveno na onim jezičnim karakteristikama koje su relevantne za naše ciljeve, tj. za utvrđivanje porijekla naših tekstova.

³³ O pogreškama koje proizlaze iz krivo shvaćenog csl. teksta bit će govora u poglavlju o međusobnom odnosu glagoljskih tekstova.

³⁴ Taj bi se primjer najlakše dao protumačiti tako da je matica glagoljskih prijepisa bila pisana okruglom glagoljicom u kojoj se slovo *d* lako moglo zamijeniti sa *l*.

³⁵ U tekstu Tk csl. oblici u tolikoj mjeri pretežu da sâm tekst, ako odbijemo neke fonetske i rijetke morfološke i leksičke inovacije, možemo smatrati crkvenoslavenskim.

Jezične crte teksta Tk

Jezič teksta Tk, kako će pokazati ova analiza, u svojoj je osnovnoj strukturi crkvenoslavenski s obilježjem velike starine koja se osobito očituje u oblicima i u leksiku. Utjecaj mladih tendencija odrazio se više u raznim fonetskim promjenama.

1. Poluglas, koji je i inače rijedak kao grafem u Tkonskom zborniku, dolazi svega nekoliko puta u našem tekstu, i to jedino na kraju riječi koja završava konsonantom. Usred riječi nije nikako zabilježen odnosno već je zamijenjen punim vokalom, npr. *každo* 90v 15, *božastvo* 91r 16, *korabal* 91r 29 itd.

2. Za glas »jat« nalazimo u osnovama i nastavcima gotovo isključivo njegov refleksi *e* (*razdelahu se* 90v 13, *žrebъ* 90v 15 i *passim, dela* 91r 8, *vsled* 91r 9, *mesta* 91v 10, *verovah* *passim, mreħ* 92 r 2, *trpeħ* 92r 24, *videše* 92v 3, *na sem meste* 92r 3, *v grade* 93v 13 itd.). Ikavski refleksi »jata« vrlo je rijedak. Dolazi svega u ovih nekoliko primjera: *crikav* 91r 7 uz ekavsku dubletu *crekav* 91r 8, *izim* 93v 2 pored ekavskog *izem* 93v 4, *impf. lovihu* 90v 20, *du. nozi* 94v 21, i *na jutri* 94v 15. Kako vidimo, ikavizmi su ograničeni uglavnom na područje nastavaka. Kao tradicionalni grafem dolazi »jat« u primjerima: *ženě* (dat. sg.) 91r 12, *izědut* 93v 11 pored *izedut* 93r 21, *doiděže* 93v 5 uz *doideže* 93r 20 i jedanput na mjestu etimološkog *e* u uzviku *sě* 93v 19 pored *pravilnog se* 94r 3,8. Inače se upotrebljava jedino za označavanje glasovne grupe *ja*, npr. *ěmože* 90v 15, *č(lově)koědac* 90v 17, *ěsti* 90v 23, *ěvi* 91v 25 itd.

Ista glasovna grupa označava se »đervom« + *a* u primjerima: *velija* 91r 15 pored *velie* 91 r 19, *okrstjane* 93v 5, i u oblicima riječi *djavaal*. U službi glasa *j* dolazi »đerv« još u ovim primjerima: *sije* 94r 23, *jb* 91v 3, *je* 93r 21, 93v 6,20 i *jesamъ* 91r 10. U svojoj tradicionalnoj službi dolazi jedino u oblicima riječi *anjelъ*.

3. Vokalno *l* još se potpuno čuva u našem tekstu: *plt* 90v 19, 92r 18, 94v 14, *vlk* 92v 16, *stlp* 93r 18, *pod stlpom* 93r 19, *vlsvi* 93v 18, *proslzi se* 94r 10. Potvrda za njegovu zamjenu nema.

4. Relevantna je pojava sekundarnog vokalnog *r* koja je dvaput potvrđena u oblicima: *prnesite* 93v 2, *prnesti* 94r 11 nasuprot *prnesu* 93v 9.

5. Utjecaju predložka treba možda pripisati odsustvo jotacije u primjeru *č(lově)kođdac* 91v 4 koji u Tk dolazi jedanput pored redovitog *č(lově)koědac*. Možda je ta jedina potvrda slučajna, ali možda nije slučajno da jotacije nema u srpskom tekstu u riječi *чловѣкоудьць* te jedanput u riječi *адъ* umjesto *идъ*. U toj pojavi gledao je Speranski trag bugarskog (mi bismo mogli reći i makedonskog) ili čak stsl. predložka.³⁶

³⁶ M. N. Speranskij, *Апокрифическія дѣянія апостола Андрея*, str. 25 i 26.

Možda bi na makedonsku maticu mogla upućivati i riječ *čudo* 91r 3, koja stoji umjesto ЧЕДО odnosno ЧАДО , kako imaju svi ćirilski tekstovi.³⁷ Poznato je naime da je u ohridskim tekstovima do zamjene nazala dolazilo i iza č, pa se ЧЕДО zamijenilo sa ЧАДО , a to se u našem tekstu moglo odraziti kao *čudo*.³⁸

6. Promjena imenica kreće se uglavnom u okvirima staroslavenskih paradigmi. Primjeri miješanja deklinacija dosta su rijetki, a i ti ne prelaze granice promjena potvrđenih u stsl. spomenicima. Kolebanje između *o-* i *u-*osnova do kojeg je došlo već u stsl. periodu, potvrđeno je svega u nekoliko primjera. Tako npr. imamo s jedne strane gen. sg. *sina* 91r 11, 93v 23 prema *o-*deklinaciji pored starog ak. sg. *sin* 94r 1, a s druge lok. sg. *po vsem gradu* 94v 10, 94v 12, gdje je lokativni nastavak nastao analogijom po *u-*deklinaciji. Takav lok. sg. dolazi paralelno uz oblik *v grade* 93v 13, 94r 26, tj. s ekavskim refleksom »jata« u nastavku. U svim drugim primjerima lokativa sg. imenica m. i sr. r. *o-* i *i-*promjene nastavci su tradicionalni, samo je *-ě* ekaviziran, rjeđe ikaviziran: *o velzeule kneze* 92r 22, *na sem meste* 92r 3, *na točile* 93v 9, *na jutri* 94v 15—16, *v korabli* 91v 11,14, *va ogni* 94r 12. Imenica *gospodь*, ukoliko je potvrđena, sačuvala je u svim padežima, osim u gen. sg. za koji je potvrđen oblik *g(ospod)a* 91r 23 i dat. sg. za koji imamo potvrda u obliku *g(ospod)u* 92v 4 i *g(ospode)ve* 92v 17 (krajnje *-ě* u nastavku je ekavizirano), nastavke *i-*promjene: ak. sg. *gospod* 94r 22—23, 91v 17, ali i *g(ospod)a* 92v 15 (prema *o-*promjeni), vok. sg. *g(ospod)i* 92r 3,7 te instr. sg. *gospodem* 91 v 20.

Analogijom prema *o-*promjeni imamo instr. sg. *nebon* 92r 24. Imenica *oko* ima već od davnine dvojину prema *i-*promjeni, pa tako i kod nas dolazi ak. du. *va oči moi* 92r 21.

Imenice glavne *o-* i *a-*promjene posve su sačuvala razliku između palatalnih i nepalatalnih osnova, što za *a-*deklinaciju najbolje pokazuju primjeri gen. sg.: *vodi* 90v 18, *is tamnice* 92v 19; nom. pl.: *slugi* 93v 7, 24, 94r 1, 7, *ženi* 93r 12, *taini* 92v 12, *sili* 94v 24 i *straže* 92v 4, 93r 25; ak. pl.: *muki* 93r 10, *v ruki* 94v 25, *strani* 94v 26, *taini* 91r 21, *v prsi* 92v 25, *ovce* 92v 16 i *straže* 93r 22, 25; za *o-*deklinaciju pravilni su stari oblici ak. pl.: *besi* 92r 23, *narodi* 93r 17, *žrebi* 93v 3—4, *gradi* 93v 5, 94v 26, *č(lově)ki* 93r 21, 93v 8, *muže* 92v 21, 93v 20, *starce* 93v 3, *mrtvace* 93v 9; instr. pl. *pred vrati* 91v 4.

I svi drugi padeži tih osnova odgovaraju redovitim stsl. oblicima pa ih posebno ne navodimo. Potvrđen je svega jedan primjer prodiranja palatalnih osnova među nepalatalne u ak. pl.: *tamničnike* 94r 19.

³⁷ Glagoljski tekst Bč 36v 10 ima na tom mjestu varijantu *brate dobri i tovarišu poč'teni* koja nije potvrđena ni u jednom csl. tekstu DjAM, a jednako tako ni grč. originalom.

³⁸ Isp. W. Vondrák, *Altkirchenslavische Grammatik*, Berlin 1912, str. 145.

Gen. pl. *o-* i *a-*promjene dolazi samo u kratkom obliku : *č(lově)koědac* 90v 16—17, 92r 11—12, *vlk* 92v 16, *mrtvac* 93v 7, *muž* 93v 21, *č(lově)k* 90v 19, *starac* 93v 22, *straž* 92v 3, *iz ruk* 93v 16, *del* 91r 4. Pravilan je nastavak *-i* za *i*-deklinaciju u riječi *radosti* 91r 4.

Za instr. sg. imenica ž. r. ima malo potvrda. To su: *radostiju* 91v 23 i *s krviju* 92r 19 za *i*-promjenu, te *zemlu* 92r 24 i *oprću* 94v 9 za *a*-promjenu.

Za konsonantske promjene navodimo samo tipičnije primjere: gen. sg. *otročete* 94r 2, neobičan dativ sing. *detete* 94r 5 kod kojega je nastavak *-e*, ako nije pogrešno prepisan umjesto *-i*, mogao doći analogijom prema lok. sg.; ak. sg. *crekav* 91r 18 (*crikav* 91r 7); nom.-ak. du. *detete* 94r 5, 94v 4, *na otročete* 94r 11; gen. du. *detetu* 94r 8; nom. pl. *graěne* 90v 20, 92v 11, 93v 11; ak. pl. *dni* 92v 18, *slovesa* 91r 2; instr. pl. *danmi* 92r 12.

Imenice m. i ž. r. *i*-osnove imaju također posve pravilnu stsl. promjenu. Osim već spomenutih oblika navodimo još samo ove: nom. pl. *dvari* 92v 7; dat. pl. *k dvarem* 92v 9; ak. pl. *v gusli* 91v 19; lok. pl. *na dvareh* 92v 6, *po puteh* 92r 17.

Kod upotrebe ak. sg. *o*-osnova treba posebno istaći činjenicu da je stari oblik akuzativa, koji je jednak nominativu, češće potvrđen nego mlađi oblik akuzativa, koji je jednak genitivu. Osim već tri naprijed spomenuta prava akuzativa, navodimo još ove: *bog* 91r 12, *avraam* 91v 18, *david prorok* 91v 19. Genitivni nastavak imaju ovi akuzativi: *č(lově)ka* 92r 8, 93r 25, *sina* 93v 23 i *g(ospod)a* 92v 15.

Upotreba dualnih oblika posve je pravilna i redovita uz broj 2, pa čak kad broj nije neposredno vezan uz sam oblik ili uopće nije posebno spomenut u tekstu, nego se samo daje zaključiti da se radi o dvije osobe ili stvari.

Neke smo dualne oblike već naveli kod imenica konsonantskih osnova, a ovdje navodimo ostale da se vidi koliko je bio živ taj oblik u našem tekstu. Tako u nom. du. raznih osnova dolaze oblici: *anj(e)la* 91v 4, *učenika* 91v 12, 24 itd., *orla* 91v 15; u ak. . *bī.* (= 12) *ap(osto)la* 91v 20, *ruce i nozi* 94v 21, *duši* 91v 15; u gen. *očiju moeju* 92r 23; u dat. . *bī.* *učenikoma* 91r 6 (instr. 91v 5—6), *anj(e)loma svoima* 91v 2 (instr. 92v 1—2); u lok. *po lanitama* 92r 23;

7. Za deklinaciju pridjeva ima malo potvrda, pa na temelju njih ne možemo stvoriti prave slike o njihovoj promjeni u našem tekstu. Izgleda da su prevladavali kraći oblici pridjeva. Tako za dat. sg. nalazimo oblike: *malu detete blagoobraznu i krasnu* 92r 4—5, za ak. sg. *plt č(lověča)sku* 90v 19, *v mesto pusto* 91r 14—15. *stlp meden* 93r 18, *telo kamenno* 93r 19, ali i *v crikav ezičaskuju* 91r 7, 14—15, *obraz križni* 92v 6, *silu božiju* 91v 10; za instr. sg. *snom veliem* 91v 14, *radostiju veliju* 91v 23; za ak. pl. *čudesu veliē* 91r 19, *muže nagi* 92v 21—22, *straže mrtvo* 93r 22—23. Gen. sg. nije ni jedanput potvrđen.

Za komparativ imamo svega jedan primjer u ak. pl.: *muki gorše* 93r 10.

8. Potpuniju sliku pružaju nam zamjenice koje dolaze gotovo isključivo u stsl. oblicima.

Lična zamjenica za 1. lice potvrđena je u nom. sg. samo u starom obliku: *az* 91r 1, 22, 92v 15, 94v 3, dok mlade *ja*, koje je redovito u Bč, ne dolazi ni jedanput. U gen. sg. nalazimo samo oblik *mne* 94v 18 koji bi, ukoliko se ne radi o kraćenju *m(e)ne* ili pogrešci, mogao biti ostatak jednog starijeg predloška. Takav je naime gen. sg. više puta potvrđen u Sinajskom psaltiru i Sinajskom euhologiju te u Praškim listićima.³⁹ Za ostale padeže potvrđeni su oblici: ak. sg. *mene* 93v 23; gen. du. *naju* 91v 15, 94r 6,7; gen. pl. *nas* 91r 9, ak. pl. *ni* 91r 8, 93r 10 i *nas* 91r 14, 94v 25, instr. pl. *s nami* 91r 5, 6, 16 itd.

Od potvrđenih oblika lične zamjenice za 2. lice spominjemo tipičnije: ak. ag. *te* 91r 1, instr. *s toboju* 92v 19 te ak. pl. *vi* 92v 15, 93 r 12 koji dolazi samo u tom obliku.

Gen. sg. anaforičke zamjenice potvrđen je samo u starom obliku *ego* (10 puta) 91v 11, 13 itd. U dativu dolazi oblik *emu* 93r 9. Za ak. sg. redoviti je oblik *i* koji dolazi 12 puta (*passim*); u obliku *n* (= *ń*) dolazi 2 puta uz prijedloge (*va n* 91r 21, *na n* 94v 4), a svega jedanput u mlađem obliku: *nega* 93v 23.

U dualu nalazimo ove oblike: za dat. *ima* 91v 5,9, ak. *é* 91v 8 za m. r., a za ž. r. oblik *i* 91v 16.

U pluralu dolaze ovi oblici: za gen. *ih* 90v 21, 92r 14, 93v 16, *ot nih* 91r 15, 93v 22, 94v 8; dat. *im* 92r 25; ak. *e* 90v 20, 22, 93r 16 itd. i *na ne* 92r 24, 93r 2, *o ne* 93v 3; instr. *nimi* 93r 7, 94v 24.

I relativnu zamjenicu pozna naš tekst samo u stsl. oblicima: *iže* 91r 10, 92r 15, 93v 18, *egože* 94v 3, *ihže* 91r 22, *v neže* 92v 13, *éže* (ak. pl. sr. r.) 92v 13, *imže* 94r 24.

Pokazna zamjenica potvrđena je u ovim, gotovo uvijek csl. oblicima: nom. sg. m. r. *ta* 94r 19, 90v 20, 90v 24, gen. sg. *togo* 90v 17, 92r 11, *sega* 93v 24, ak. sg. *v grad si* 93v 15, *se rekšu* 92r 4, 10 i *sije* 94r 23, lok. sg. *sem* (m. i sr. r.) 91v 11, 92r 3, 94r 26, nom. pl. *ti graéne* 90v 20, 93v 11, *graéne si* 92v 11, dat. pl. *slugam sim* 94r 11, ak. pl. *sié* 93v 19, ak. du. *na otročete si* 94r 11.

Upitna zamjenica dolazi samo u obliku: *kto* 91r 11 i *čto* 92v 20, 23 itd. Ova posljednja ima gen. sg.: *česo* 94r 17.

Od ostalih zamjenica spominjemo samo oblike: nom. sg. *každo* 91v 15, gen. sg. *niedi[n]ogože zla* 93r 1, *vsee tvari* 94r 22, dat. sg. *vsakomu* 90v 16, *nekoteromu* 94r 16, ak. sg. *nekoterago* 94r 19, ak. pl. *ini... taini* 91r 21.

³⁹ Isp. St. Kul'bakin, *Le vieux slave*, Paris 1929, str. 282.

9. Jezični konzervativizam prevladava i kod glagolskih oblika. U prezentu su potvrđeni samo oblici sa stsl. nastavcima uz jedinu iznimku: *damo* 94v 7 za 1. l. pl. prema 23 primjera sa stsl. nastavkom *-mь* (*stvorim* 92v 20, *plnim* 93v 4, *sberem* 93v 20, itd.). Zabilježen je i jedan oblik za 1. l. du. *poživave* 94r 7, s ekaviziranim »jatom« u nastavku, te za 2. l. du. *uvesta* 91v 10.

10. Oblici impf. ne odstupaju uglavnom od običnih normi csl. spomenika hrvatske redakcije, samo je kod nas *-ê* u nastavku redovito ekaviziran: *trpeh* 92r 24, *imehu* 93v 11 itd., Od mlađih oblika potvrđeni su: *govorih* 92r 3 za 1 l. sg., *lovihu* 90v 20, te 3. l. du. *molahota se* 94r 5.

11. Zanimljiviji su oblici aorista kod kojega uz mlađe sigmatske oblike primjećujemo dosta čestu pojavu upotrebe starijih sigmatskih, pa čak i asigmatskih aorista. Tako za 1. l. sg., pored sigmatskih oblika: *sagreših* 92r 9, *ne razumeh* 92r 9, *stvorih* 92r 10 itd., nalazimo i jedan asigmatski aorist: *vnid* 93v 14.

U 3. l. sg. dolazi jedanput oblik: *vzet* 93r 15, dok su ostali primjeri bez nastavka *-tь* (*pride* 92r 4, *izvede* 93r 13, *êvi* 91r 16 i dr.).

U dualu dolaze mlađe tvorbe kao npr. za 1. l. oblici: *usnusva* 91v 14, *videhova* 91v 16 i *videsva* 91v 17, 18, 19 te za 3. l.: *nesosta* 91v 15.

Od ukupno 6 primjera za 1. l. pl. dva su aorista asigmatska: *vnidom* 91r 18, *obretom* 93r 24, a druga su četiri po pravilu sigmatska: *obratihom se* 91r 14, *znahom* 91v 11, *razumehom* 91v 13, *stvorihom* 94v 5.

U 3. l. pl. zastupana su sva tri aorista. Asigmatski dolazi u oblicima: *obretu* 93r 22, *pridu* 91r 18, 92v 2 i *idu* 93r 11, pored mlađeg *vnidoše* 92r 7, 93v 18. Za stariji sigm. aorist nalazimo potvrde u obliku: *privese* 93v 21, *reše* 91r 9, 93v 1 koji dolaze paralelno s *rekoše* 93r 9, 24, 94r, 2, te oblici za 3. l. du: *resta* 91v 12, *vzesta* 91v 15. Oblik *pravise* 94r 8, za 3. l. pl. stoji vjerojatno pogreškom umjesto *privěse* (isp. 93v 21).

12. Participi dolaze još u svojoj prvotnoj pridjevskoj službi te dosljedno tomu čuvaju razliku prema rodu, broju i padežu. Tako su u ptc. prez. akt. za nom. sg. m. r. potvrđeni ovi oblici: *boleće celae mrtvie uskresae* 91r 20, *sede* 93r 16, *stoe* 94r 16, *bezčastvue ispovedae* 94v 25, te za ž. r.: *vsaka duša slišeci* 91r 2.

U ak. sg. dolaze ovi oblici: *kto... est videl ili slišal bog govorec* 91r 12, *videsva g(ospod)ь naš sedeć* 91v 17, *vide mateš pojuć i sl(a)već* 92v 7—8, *usliša glas govorec* 93, 12, *ne sliša li g(ospod)a govoreća* 92v 15, *tekuću krv* 93v 8.

Ovdje još spominjemo po obliku malo neobičan ak. sg. ptc. prez. akt.: *bivaće* 93r 20, 93v 13 od gl. *byvati* kojim je preveden grčki particip s članom: τὸ γινόμενον. Budući da je taj oblik dvaput potvrđen vjerojatno se neće

raditi o pogrešci nego možda o nekoj deformaciji participa *bivajuće* < stsl. *bivajušte* kojim je već u stsl. spomenicima preveden isti grčki particip s članom (isp. Lk 9,7 i 23, 48 Mar, Zogr i dr.).

U dualu potvrđeni su oblici za sr. r. u nom.: *molahota se detete govoreći* 94r 5; u ak. *pravise i (tj. detete) plačući se* 94r 8, te za m. r. *videsva . bi. ap(osto)la stoeća* 91v 20.

U pluralu dolaze pravilno ovi oblici za nominativ, i to samo za m. r.: *vlačće* 92r 17, *govoreće* 93r 24, 93v 17 itd., *počrpajuće* 93v 8, *ne imuće* 94r 17; za gen.: *č(lově)k gredućih* 90v 19, 20, *straž streguč* 92v 3, *slēpih sućih* 92r 6; za ak.: *vse suće* 92v 19, *vide muže nagi sedeće i travu ēduće* 92v 21—22, *obretu... straže mrtve ležeće* 93r 23.

Particip s nastavkom *-ći*, osim gdje on dolazi za ž. r. kao gore, nalazimo još uz ak. sg. *videsva... david prorok pojući* 91v 19 koji se, s obzirom na činjenicu da su u našem tekstu potvrđeni samo stari oblici participa, mora uzeti kao određeni oblik participa.

Treba još spomenuti da se jedanput javlja za nom. sg. m. r. čak i particip *si* 94r 22 od glagola *byti*, koji vodi u priličnu starinu. Da se tu doista radi o participu, a ne o enklitičkom obliku za 2. 1. sg. prezenta gl. *byti*, potvrđuje u prvom redu grčki tekst koji također na tom mjestu ima ptc. *ὑπάρχων*,⁴⁰ zatim ćir. tekst Sp gdje nalazimo oblik *ѣ*, te konačno sam tekst Tk koji ni inače ne upotrebljava enklitične oblike glagola *byti*, barem koliko to možemo zaključiti iz potvrda. Naprotiv, drugi rukopisi pokazuju da je pisar stvarno mogao shvatiti ptc. *si*, koji mu kao oblik možda više nije bio jasan, kao 2. 1. sg. prezenta pa tako No ima *ѣи*, dok Fr i La mijenjaju frazu *ratnik si*, koja tačno odgovara grč. *πολεμιστῆς ὑπάρχων* u *вѣишииѣ*.

13. Za particip prezenta pasiva imamo samo jednu potvrdu, i to u ak. sg.: *vide... telo... rekomoe* 93r 19.

14. I particip preterita aktiva I zadržava svoj pridjevski karakter. U nom. sg. m. r. potvrđena su dva kratka oblika *prišad* 92v 5, 94r 15, *prostr sluga* 93v 10.

S nastavkom *-v* ima više potvrda: *otvećav andrei* 91r 3, *videv ... i(su)s* 91r 23, *andrei... uzrev* 91v 8, *andrei slišav ... i vazrev* 91v 23, 25, *g(ospod)ь upodobiv se* 92r 4.

Za akuzativ sg. m. r. nalazimo jedanput potvrđeni oblik: *stvoršago* 94v 2.

Ima i potvrda za dual: *vzamša* 91v 2, 3, *otvećavša* 91v 11—12, *oběmša se* 92v 8—9.

⁴⁰ Isp. Lk 16, 23; 23, 50 Mar Zogr gdje je participom *sy* preveden grčki particip *ὑπάρχων*.

U pluralu dolazi pravilan nastavak za m. r. -še: *otravivše* 90v 22, *videvše* 91r 8, *orvećavše* 91r 9, *slišavše* 91r 13, *tekše* 93r 23, *šadše* 93v 5,6, *povedavše* 93v 25, *poêmše* 94r 3, *ne pomilovavše* 94r 8, *vstavše* 94r 18, *povrzše* 94v 13, *svezavše* 94v 20.

15. Za participij preterita pasiva potvrđen je jedan primjer za ak. sg.: *obretu tamnicu otvrstu* 93r 22, 24.

Često je potvrđena i konstrukcija dativa apsolutnog, no kako ona redovito ovisi o grčkoj konstrukciji genitiva apsolutnog, govorit ćemo o njoj u posebnom odjeljku u kojem ćemo se osvrnuti na odnos našeg teksta prema grčkom originalu.

16. Na kraju našeg pregleda oblika treba još spomenuti sekundarne tvorbe imperativa na -*ěte* koje se javljaju uz pravilne oblike, naravno uvijek s ekavskim refleksom »jata«. To su oblici: *položeta* (2. l. du.) 91v 3, *pustete* 93v 24, 94r 1 i *zakolete* 94r 7. Ovaj posljednji primjer nalazimo potvrđen već u Zografskom evanđelju Lk 15, 23. Mladi je, i to čakavski oblik: *izeite* 93v 23 od gl. *izěsti*.

17. U leksiku našeg spomenika nalazimo mnogo crta arhaičnosti koje također upućuju na vezu našeg teksta sa starijom csl. maticom. Da spomenemo samo neke karakterističnije lekseme: *každo*⁴¹ 90v 15, *ěmože* 90v 15, *takmo* 91r 1, *stvori* 91r 5, *eliko* 91r 5, *ěkože* 91r 5, *ěko* 91r 5, *povele* 91v 5, *obrete se* 91v 7, *okrst* 91v 21, *po stagnah* 92r 18, *prilnet* 92r 18, *po lanitama* 92r 22, *k dvarem* 92v 5, *abie* 92v 6, *otvrzoše se dvari* 92r 6—7, *ašće* 92v 12, *dokole* 93r 3, *poneže* 93v 14, *prisno* 94r 21 itd. Leksičke inovacije ograničuju se više ili manje samo na ove primjere: *govoraše*⁴² 91v 13, *okolu* 91v 18, *pred vrati* 91v 4, 93v 1, *po ulicah* 94v 10, *oprta* 94v 9.

18. O sintaktičkim osobitostima našeg teksta govorit ćemo kasnije u vezi s pitanjem odnosa glagoljskih tekstova prema grčkom originalu. Zasad možemo samo spomenuti da i u sintaksi nalazimo dosta tragova starine koja osobito dolazi do izraza u upotrebi konstrukcije dativa s infinitivom, kao npr. *i bi vniti slugam* 93r 20.

Jezične crte teksta Bč

Jezik teksta Bč pruža nam sasvim drugačiju sliku od prethodnog teksta apokrifa o Andriji i Mateju. Tu se već osjeća snažan prodor narodnog govornog elementa ne samo u fonetici nego i u oblicima i leksiku. Ipak se dade naslutiti da je i pisaru tog teksta kao predložak služila crkvenoslavenska

⁴¹ Primjere navodimo u oblicima u kojima dolaze u tekstu, i to za svaki primjer po jedan oblik.

⁴² Glagol *govoriti* (u različitim oblicima) jedini je mladi leksem koji prevladava u tekstu i nad oblicima glagola *glagolati*.

matica, samo je on mnogo smjelije i slobodnije kidao sa csl. jezičnom tradicijom. To će najbolje pokazati daljnja analiza koju ćemo provesti kao i za prethodni tekst. Tek nakon toga moći ćemo doći do zaključaka o porijeklu obaju tekstova, posebno o datiranju njihove matice.

Budući da u fonetici ovog spomenika nalazimo samo mlađe pojave, kao što su npr. vokalizacija poluglasa, nestašica stsl. grupe *žd*, upotreba »derva« u službi glasa *j*, zamjena intervokalnog *ž* sa mlađim *r*, gubljenje glasa *h* u oblicima glagola *hotěti* (npr. *oću* 34v 2, *oće* 38v 8, *očemo* 39r 4 i dr. pored *hoću* 35r 15—16, *hoćeš* 35v 2—3 itd.), nećemo donositi potvrda za te pojave, nego ćemo se zadržati samo na onim pojavama koje su relevantne za lokalizaciju našeg prijepisa i njegova predloška.

1. Za lokalizaciju glagolskih tekstova uopće, pa tako i teksta Bč od posebne je važnosti pitanje refleksa »jata«. Međutim, ovdje je to pitanje mnogo složenije nego što je bilo u prethodnom tekstu, jer uz ikavske reflekse, koji su najbrojniji, dolaze i ekavski. Da bismo dakle dobili pravu sliku o refleksu »jata« u našem tekstu, u svrhu njegove bliže lokalizacije, bit će potrebno da dademo pregled svih primjera s njegovim refleksom. Zadržimo se najprije na primjerima s refleksom »jata« u osnovi, odnosno korijenu:

- běg-: *běžat'i* (inf.) 40v 11;
ubežati 35r 13;
bižet' (3. pl. prez.) 40v 13, *pobiže* (aor.) 35r 13;
- člověk-: *čl(o)vik'* 36r 18;
- čěl-: *celaše* (3. sg. impf.) 36v 26;
- dě-: *nadějućim se* 34r 18;
dě (3. 1. sg. prez.) 36v 16, *děše* (2. sg. impf.) 37v 8;
- děl-: *del* 36v 11;
razdilahu 34r 2—3;
- dět-: *díteti* (ak. du.) 41r 3, (nom. du.) 39r 15—16;
dít'ca (nom. pl.) 41r 22, *s' dít'cu* 41r 19;
- (j)ěd-: *ědu* (3. pl. prez.) 35v 12, *ědihu* (3. pl. impf.) 34r 6,
ěduće 38r 13, *budu ěli* 38v 10, *s'něsti* 34r 21, 39r 14;
jisti 34r 11, 14, *jidiše* (3. pl. impf.) 40v 10;
idihu 34r 6, *budemo jili* 39r 7, *s'nis'ti* 34v 11, 21,
s'nimo 34v 14, 38v 15, 39v 1;
- gněv-: *g'nivom* 41r 25;
- grěh-: *grišne* 36r 25;
- hlěb-: *hlěba* 35r 22, 35v 1, 18, *hlěbь* 35v 15, 19,
hlěbi 35v 12;
hlība 35r 21, *hlibov* 36r 27;

- krěp-: *krěpi se* (imp.) 34v 1;
 lěp-: *lipu* (dat. sg. sr. r.) 37v 4;
 lěz-: *v'lizu* (1. sg. prez.) 35r 19;
 měd-: *miden* 38v 7;
 měn-: *iz'meni se* (3. l. sg. aor.) 34r 15, *premen'nu* (gen. du. ž. r.)
 35v 2; *premini se* (3. sg. aor.) 38r 22—23;
 měr-: *namiri(se)* (3. sg. prez.) 38v 17;
 měst-: *město* 36v 20;
 pě-: *peti* 34v 9;
 plěn-: *plinimo* 38v 16;
 rěč-: *ričь* 35v 3, 17;
 sěd-: *sede* 34v 9, 35v 10—11, 22;
sideci 38r 12, *sidece* 35r 5;
 sěk-: *usičemo* 39v 20;
 slěp-: *slipihь* 38r 21, *slipe* 36r 25;
 smě-: *smimo* 39r 12;
 spě-: *dospiti* 34v 22;
 svět-: *pros'večevaše* 36r 24;
 těles-: *telo* 38v 7;
 těh-: *tišiti* 35v 24;
 věd-: *pověm'* 38r 5, *zapověm'* 34v 26, 35r 10;
povei 35v 3;
vim' 39v 12, 40r 5, *viš'* 34v 24, 35r 20, 36v 7,
viěše 37r 8, *povimo* 39r 13, *povii* 36r 16, 18
povidati 37r 11—12, 35r 16;
 věk-: *věčnie* (gen. sg. ž. r.) 37v 16;
 věr-: *nevě'rni* (nom. pl. m. r.) 36 r 17;
verovahomь 36v 20, *verovaše* 36r 17, 21—22, 37r 1;
 vět-: *o'večav'* 34v 21, 26, 35r 9;
o'večav' 35r 21, *o'večav'sa* 37r 15;
 vrěmen-: *vrime* 40v 23, *vrimena* 39r 19;
 ždrěb-: *ž'rěb'* 34r 4;
ž'rib' 39r 6, 7, 8, *ž'ribomь* 39r 9;

Ikavski izgovor potvrđen je u i takvim slučajevima gdje refleks *i* ne odgovara praslavenskom *ě*, nego izvornom *e*, gdje je dakle *ě* sekundarno. Takvi slučajevi dolaze samo u stranim imenima: *an'd'rěi* 39v 9 pored kojega imamo i *andrii* 37v 2, te *matěi* 38r 20, ali i *matii* 34v 8, 11, 38r 6, 34v 7, *matěē* 34v 20, 37v 27, ali i *matie* 38v 3, *matiju* 34r 11, 37v 12, 34v 1—2 (vok.) i *matiev'* 34v 4—5.

Ikavski refleks »jata« potvrđen je na kraju glagolskih osnova:

u infinitivu: *pom'riti* 39r 4;

u aoristu i imperfektu: *vidihъ* 36r 8, 38r 5, *vidi* 35r 4, 37r 11, *vidiše* 34v 13, *trpihъ* 37v 20, *bi* 34v 17, *biše* 38v 18, *pom'riše* 37v 25, *jidiše* 40v 10, *uz'riše* 38v 11, *razumihomъ* 34r 17—18, *hotihu* 40v 11, *pasihu* 34r 9, *idihu* 34r 6;

u participu pret. I akt. *vidiv'* 38r 12, 39v 9, *vidiv'si* 34v 15;

u participu pret. II akt.: *vidili* 34v 12;

Nastavci s tradicionalnim *ě* ili s refleksom *e* dolaze rjeđe: *tr'pěti* (inf.) 35v 15, *vidě* (aor.) 37r 6, *razuměeši* (2. sg. prez.) 34r 20, *razumě* (aor.) 35r 10, *razuměš'va* (1. du. aor.) 37r 16, *razuměv'si* (ptc. pret. akt.) 34v 15—16, *běše* (impf.) 34 r 2, *poživeve* (1. du. prez.) 39r 19, *zakolem'* (1. pl. imp.) 34 v 14, *e videlъ* (pret.) 36v 18.

U nastavcima imenskih, pridjevskih i zamjeničkih osnova, ukoliko su potvrđeni, također prevladava *i*: *va obrazi* 40v 22, *na čeli* 40r 15, *po bozi* 40v 22, *v'gori* 38v 4, ali *v'gradě* 34r 23, *o zlobě* 41r 15, *na vratehъ* 37v 26, *po ustehъ* 40r 7; *k sebi* 34v 13, *m(ъ)ni* 40r 5 pored *m'ně* 34r 2; *vsihъ* 36v 11; komparativ: *s'korie* 34v 23.

Bez iznimke je *e* u prefiksu *prě-*: *prebi* 34r 16, *prebudi* 34v 8—9, 41r 19, *premini* 38r 22—23, *prekloni* 37r 4, *predal* 41r 2—3, *pred'* 36v 3.

Prefiks *ně-*: dolazi samo jedanput s *ě* u: *někotěromu* 39v 6, inače redovito *i*: *nig'di* 38v 16, *nig'do* 38v 17, *niki* 36v 15, *nikoga* 39r 19, *nikamo* 38v 16, *nikoliko* 39r 5, *nimam'* 35r 20, *nis'ta* 35v 20.

U sufiksu *-dě/-de* prevladava pisanje *-ě*: *posrědě* 40v 4, *z'dě* 40r 17, *g'dě* 39v 12, ali *nig'di* 38v 16; *kadě* 37v 18, 38r 4, ali i *kadi* 40r 10—12, 21.

Za stanje »jata« u završecima priloga imamo samo jednu potvrdu: *ljutě* 30v 5, 7 pored *ljute* 38r 16. Kakvo je bilo čitanje »jata« gdje on dolazi kao tradicionalni grafem, teško je zaključiti jer je prava situacija njegova izgovora zamučena time što nalazimo znak *ě* na mjestima etimološkog *e* jednako kao i na mjestima etimološkog *i*. Tako za prvi slučaj imamo potvrde u riječima: *iz'věde* 41r 16, *s'pěća* 37r 6—7, *tebě* (ak. sg.) 34r 17, 34v 3, a za drugi u lok. sg. *v'plavě* 35v 26 i nom. pl. *taině* 38r 4, ukoliko se u ovom posljednjem primjeru ne radi o nastavku *-e* prema palatalnoj deklinaciji, ali ni to nije sigurno jer nalazimo ak. pl. *taini* 37r 1.

2. Od pojava koje bi mogle upućivati na predložak treba spomenuti posve izolirani primjer grafije *a* umjesto *ě* u riječi *prastanu* 34r 22 umjesto *prěstanu*. Ukoliko se tu ne radi o pisarskoj pogrešci, mogli bismo u našem primjeru gledati trag predložka vremenski bliza periodu stsl. spomenika, i to s makedonskog područja. Na tom je naime jezičnom području nastao

Sinajski psaltir u kojemu nalazimo nekoliko sigurnih potvrda za izgovor *ě* kao *a* iza *r* (isp. npr. *pravrati* 103, 10, *vramje* 110, 6 itd.).⁴³ Na makedonsko jezično područje možda vodi i riječ *sapugi* 35v 1 umjesto *sapogi* (naravno, ako se isključi pogreška). Tu bi naime mogao da se krije prijelaz nenaglašenog *o* u *u* koji je vrlo rijetko i samo pojedinačno potvrđen u stsl. spomenicima, dok je češće potvrđen u mlađim spomenicima makedonsko-bugarske redakcije.⁴⁴

3. Kod deklinacije imenica granice su između pojedinih osnova u našem tekstu prilično narušene. Kod imenica *o-* i *a-*deklinacije opaža se dosta jaka tendencija izjednačavanja nepalatalnih s palatalnim osnovama. Tako u gen. sg. imenica *a-*deklinacije dolazi samo nastavak *-e*: *vode* 34v 6, 36r 27, *tuge* 34v 3, jednako kao i u nom. pl. *sluge* 34v 10, 38v 11, 17, 39v 12. U ak. pl. *o-* i *a-*deklinacije pored oblika s nastavcima palatalnih osnova: *muke* 38r 25, *r(u)ke* i *noge* 40r 9, *ruke* 40r 10 pored *ruki* 40v 2,5, *b(o)ge* 40r 12 potvrđeni su i oblici s pravilnim nastavkom *-i* kao: *strani* 34r 3, *taini* 37r 1, *pr'si* 38r 13.

Lok. sg. *v' gradu* 38v 23 dolazi paralelno uz pravilni oblik *v' gradě* 34 r 23, 39v 12. Inače su oblici lok. sg. *o-* i *a-*promjene potvrđeni ponajviše s ika-viziranim nastavkom: *v' strani* 34v 18, *v' gori* 38r 4, *na čeli* 40r 15, *va obrazi* 40v 20, *v bozi* 41r 20.

Instr. sg. imenica ž. r. *a-*deklinacije dolazi samo u mlađem, čakavskom obliku: *s' ženu* 36v 18, *s' dit'cu* 41r 19.

Imenice *i-*promjene m. i ž. r. zadržale su uglavnom svoju staru deklinaciju. Utjecaj *o-*deklinacije potvrđen je samo u dat. sg. *og'nu* 41r 13. Međutim, oblici *i-*promjene mogli su djelovati na druge promjene, pa je tako analogijom prema *i-*deklinaciji načinjen genitiv pl. *č(lově)koěd'ci* 34v 19, koji dolazi jedanput pored redovitog genitiva *č(lově)koědac'* 35r 9, 12, 37v 9. Za gen. pl. im. m. r. *o-*deklinacije potvrđen je jedanput i oblik sa nastavkom *-ov*: *hlibov'* 36r 27.

Od mlađih oblika spominjemo još dat. sg.: *ditetu* 37v 4, prema *o-*deklinaciji.

Pravilni su i dosta česti oblici duala raznih promjena, ali ih ne navodimo posebno, kao ni ostale oblike koji su već potvrđeni u tekstu Tk.

4. Na slično miješanje mlađih i starijih oblika nailazimo i kod deklinacije pridjeva. U gen. sg. imamo za svaki rod potvrđen po jedan primjer, i to u stsl. obliku za m. r.: *mor'skago* 35v 17, za ž. r. *věč'nie* 37v 16, te za sr. r. u kratkom obliku *kamen'na* 40v 9.

⁴³ Isp. W. Vondrák, *Altkirchenslavische Grammatik*, Berlin 1912, 2. izd., str. 95 i St. Kul'bakin, *Le vieux slave*, Paris 1929, str. 60—61. Ostale potvrde u stsl. spomenicima nisu sigurne.

⁴⁴ Vondrák, o. c., str. 111 i Kul'bakin, o. c., str. 141.

U ak. sg. pored dugih oblika za ž. r.: *gor'kuju* 34r 25, *ezič'skuju* 36v 13 i za sr. r. *mor'skoe* 35v 16 dolaze i kratki oblici: *raz'b'enu* 38v 11 i *pus'to* 36v 20. I u drugim padežima izmjenjuju se dugi s kratkim oblicima, od kojih prevladavaju ovi posljednji.

Posebno ističemo da je jedanput u našem tekstu upotrebljen oblik gen. pl. u službi akuzativa u primjeru: *uče e zap(o)v(ě)di b(o)žihъ* 41r 23. Takav akuzativ potvrđen je često za sve rodove u Zoranićevu jeziku kao i u jeziku lekcionarâ, ali gotovo isključivo za živa bića.⁴⁵

Komparativ dolazi jedanput u ak. pl. ž. r. u obliku: *gor'se* 38r 26 i jedanput superlativ: *nailući* 40v 9 za nom. sg. m. r.

5. Među zamjenicama pretežu mlađi, narodni oblici, dok su stsl. oblici mnogo rjeđi. No, ako se uzme u obzir činjenica da naš pisar kroz čitav tekst pokazuje tendenciju pomlađivanja jezika, onda nam i rijetki stsl. oblici, kao što su među ostalim gen. sg.: *togo* 34r 6, *sego* 41r 25, *česo* 39v 7; ak. sg. lične zamjenice 3. lica *i* 34v 14, 23, 35r 1, 35v 18; ak. pl. *ni* 35r 25, *vi* 38r 7 itd., dovoljno govore da ih pisar nije unosio svjesno, u duhu csl. jezične tradicije, već ih je mehanički prenosio iz starog predloška.

Evo sad kratkog pregleda oblika koji će pokazati stanje zamjeničkih oblika u našem tekstu.

Lična zamjenica za 1. l. dolazi redovito u mlađem obliku *ja* 34v 26, 35r 23 itd., dok starije *az'* 38r 7 dolazi svega jedanput, i to u biblijskom citatu. U dat. sg. dolaze pored oblika: *m'ně* 34r 22, 35v 6, *mni* 40r 5 enklitički oblici *mi* 38r 11, 40r 20, 40v 1. Za instr. sg. potvrđen je samo čakavski oblik: *sa m'nu* 34v 9. Takav instr. na -u ima i lična zamjenica 2. l.: *s tobu* 34v 4, 6, 37v 7, 38r 10, kao i povratna zamjenica: *mej' sobu* 39v 19.

Uz gore spomenute oblike ak. pl. *ni*, *vi*, (ovaj posljednji potvrđen je u biblijskom citatu) dolaze i oblici *nasъ* 36v 14, 20, *v(a)sъ* 38r 27.

Zamjenica trećeg lica, pokazuje također veliko kolebanje u upotrebi starijih i mlađih oblika. Ipak i tu znatno prevladavaju mlađi oblici. Tako u gen. sg. pored rijetkog csl. oblika *ego* 35v 16, 41r 10, dolaze bez iznimke mlađi oblici *nega* 34v 13, 35r 7, 35v 26 itd. Ovdje usput napominjemo da se pripadanje trećem licu izražava u singularu isključivo navedenim oblicima genitiva, a za izražavanje pripadnosti u pluralu služi genitiv lične zamjenice u oblicima: *ihъ* 38r 23, 39v 3 i *nihъ* 34r 7, 14. U dat. sg. pored naglašenog oblika *nemu* 34v 12, 35r 13 itd., koji redovito stoji uz prijedlog *k'*, dolazi i enklitički oblik *mu* 39v 10, 17, 19 itd.

⁴⁵ G. Ružičić, Jezik Petra Zoranića, Južnoslavenski filolog knj. X, Beograd 1931, str. 65; M. Rešetar, Primorski lekcionari XV vijeka, Rad JAZU 136, Zagreb 1898, str. 187.

Veliko šarenilo oblika kod ove zamjenice vlada i u akuzativu singulara i plurala. Tako u ak. sg., uz već naprijed navedeni csl. oblik *i* te oblik *nb*, koji pravilno stoji uz prijedlog *va*, najčešće dolazi enklitički oblik *ga* 34r 12, 13, 34v 12, 37r 8 itd., a triput je potvrđen oblik *nega* 36r 3, 39r 11, 39r 17; za ž. r. potvrđeni su oblici *ju* 40r 21 i *v' nu* 35r 2.

Slična je situacija i u ak. pl. gdje pored oblika *e* 34r 8, 9, 34v 16, 38r 15 itd. i *ne* 38r 18, 39r 6, 8 uz prijedloge *na* i *oba*, paralelno dolaze i oblici *iħb* 34r 10, 39r 10, 20, 21 i *niħb* 37r 20. Ova dva posljednja potvrđena su kako u jeziku Blagdanara⁴⁶ tako i u Zadarskom i Bernardinovu leksikonu⁴⁷ te Zoranićevu jeziku⁴⁸, gdje isključivo dolaze u tom obliku.

U službi ak. du. dolazi par puta i mlađi oblik gen. du.: *iju* 37r 13, 38r 4 i *mju* 39r 23.

Od posvojnih zamjenica spominjemo samo gen. sg. m. r. *mega* 40r 19. Takovi kraći oblici gen. s nastavkom *-ega* dolaze i kod Zoranića⁴⁹ npr. *tvega*, ali samo u stihu. U našem slučaju moglo bi se možda raditi i o pogrešci.

Oblici pokaznih zamjenica *sa* i *ta*, od kojih je ova posljednja češća, dolaze naizmjenice u našem tekstu, tako da je katkad i uz istu riječ jedanput upotrebljen mlađi, drugi put stariji oblik, jedanput oblik zamjenice *sa*, drugi puta *ta*, pa čak i zamjenica *ov*. Najbolje će to pokazati primjeri za pojedine padeže.

Tako u nom. sg. imamo: *č(lově)kь ta* 39r 9 pored *ov' č(lově)kь* 41r 11. Uz gen. sg. *grada* dolazi starije: *togo* 34r 6 i *sego* 40v 13, 41r 25 kao i mlađe: *toga* 35r 13, 40v 24, 41v 1. Osim u navedenom primjeru oblik: *togo* dolazi još za m. r. u 34v 1, dok inače nalazimo samo: *toga* 34v 25, 36r 23, 36v 6 itd. Za ž. r. imamo potvrđeno u gen. sg. samo mlađe *te* 34v 6.

U ak. sg. dolazi za ž. r. oblik: *siju* 34r 25, 40v 26, za m. r.: *ta* 34r 8, 37v 11 itd., te za sr. r.: *to* 34r 7, 37v 8 itd., pored kojega dolazi i: *ovo* 40v 18.

U lok. sg. triput je potvrđen za m. r. oblik: *semb* 34r 23, 37v 3, 39v 13 jedanput: *tomь* 38v 23.

Slična je situacija i u pluralu gdje u nominativu dolaze za m. r. oblici: *ti* 34r 12, 38r 14, 40r 13, 40v 8 i *si* 35v 12, 40v 13, te za ž. r. *sie* 40r 20. U dativu: *tim'* 34r 21, 39r 2 i *sim'* 38r 14, u ak. za m. r.: *te* 38v 15, 18, 40v 11, te u ak. du. sr. r.: *si* 39v 2 i *ti* 39r 16.

Za upitnu zamjenicu služi u našem tekstu isključivo mlađe *ča* 35r 20, 36r 24, 36v 5 itd., dok za osobe pored upitne zamjenice *g'do* 39v 15 dolazi

⁴⁶ J. Vrana, Hrvatskoglagoljski Blagdanar, Rad JAZU 285, Zagreb 1951, str. 140.

⁴⁷ M. Rešetar, o. c., str. 150.

⁴⁸ G. Ružičić, o. c., str. 65.

⁴⁹ G. Ružičić, o. c., str. 66.

jedanput i stsl. *k'to* 36v 17. Inače *g'do* dolazi u zanižkanom obliku kao: *nig'do* 38v 17 i *nig'dore* 37v 23.

Konačno treba spomenuti da su i za odnosnu zamjenicu potvrđeni samo mlađi oblici: *ki* 36v 16, 39r 9, 40r 14 itd., *ka* 40v 22, *komu* 41v 4, *koga* (ak. sg. m. r.) 39v 16, 40v 18, *ke* (ak. pl. ž. r.) 38r 1, 4, 41r 12. Stsl. oblik *iže* upotrebljen je svega jedanput u 35v 6 za nom. pl. m. r.

6. Narodni oblici prodrli su u velikoj mjeri i među glagole. U prezentu prevladavaju stsl. oblici samo za 1. lice sg., gdje nastavak *-u*, *-ju* (*v'lizu* 35r 19, *m'nu* 35v 5, *molju* 36r 7, *slavlju* 36r 13 itd.) stoji prema mlađem: *-mь* (*prosim'* 35v 8, *is'kušam'* 36v 7, *zaklinam'* 40v 6), izuzev bestematske glagole, u odnosu 21 : 3, dok je u drugim licima situacija sasvim obratna. Tako stari nastavak za 2. lice sg. *-ši* dolazi svega tri puta u: *razuměši* 34r 20, *prideši* 37v 13, *dr'žiši* 38r 18, inače je redoviti nastavak *-š*: *naideš'* 35r 2, *nečeš'* 35v 3, *kr'miš'* 36r 8, 10, *is'kušaš'* 36v 5, *pitaš'* 36v 6, *stoiš'* 39v 12, *puš'tiš'* 40v 7, *s'miš'* 41r 5.

U 3. l. sg. i pl. pretežu oblici bez nastavka: *g're* 34r 3, *is'pela* 34v 6, *prihaé* 37r 3, *hoće* 40r 21; *ote* 38r 3, *gredu* 35r 12, *ědu* 35v 12, *poznaju* 36v 14, *nakažu* 40v 7, dok su oblici s nastavkom *-tь* rjeđi: *iz'vedet'* 34v² 23, *iz'gonit'* 37v 19, *okuset'* 35v 18, *razumějut'* 41v 22, što najbolje pokazuje omjer 15 prema 42 oblika bez nastavka.

Nastavak *-mo* za 1. l. pl. gotovo je posve istisnuo starije *-mь*. Tako imamo oblike: *gremo* 35r 9, *s'nimo* 34v 14, *poidemo* 38v 15, *plinimo* 38v 16, *učinimo* 39r 5, *ne smimo* 34r 12, *naidemo* 38v 16, pored *naidem'* 35v 5, *umiraem'* 39v 7, *iz'vedem'* i *zakolem'* 34v 14.

Mlađe tvorbe prodrle su i među bestematske glagole kao što pokazuje 2. l. sg.: *viš'* 34r 24, 35r 20, 36r 7. Stari nastavak *-si* nalazimo samo u obliku: *esi* 34r 18, pored kojega je češće enklitičko *si* 36r 12, 13 i odrečno *nisi* 37v 1, 40r 6.

U 3. l. sg. dolazi samo oblik: *e* 36r 7, 20 itd. i *ni* 36r 16, 36v 18, a oblik *da* 39r 14 dolazi paralelno uz starije *das'tь* 35v 9, *predastь* 35r 25.

U pluralu također pretežu mlađi oblici: *es'mo* 35r 24 pored *esam'* 35v 7, *s'nimo* 34v 14, 38v 15; *s'te* 35v 6, te *su* 38r 10, 40r 20 pored *esu* 35v 13, 37v 12 i *sut'* 37r 2, 38r 4.

Na kraju spominjemo i čakavski oblik za 2. l. pl.: *gres'te* 35r 8, 14, 21 i *ěs'te* 35v 15.

7. U imperfektu najčešće dolaze oblici sa završetkom *-ahь*, koji prevladava i kod oblika gdje *-a-* nije nastalo stezanjem *-aa-*, te mlađim *-ih*. Navest ćemo samo karakterističnije primjere mlađih tvorba impf.: *govorahь* 37v 2, 7 *mnahь* 37v 7; *ne viěše* 36r 7; *m'rahu* 40r 10; *diěše* (2. sg.) 37v 8; *grediěše*

(3. sg.) 41v 1, *jidiše* 40r 10; *pasihu* 40r 9, *hotihu* 40r 15, 40v 11. Jedanput je, čini se, za 1. l. sg. potvrđen čakavski impf. na *-hi* u primjeru *mogahi* 37v 19—20, ukoliko krajnje *i*, koje dolazi na početku retka od'jeljeno od *mogah* kojim završava prethodni redak, nije veznik. No to je manje vjerojatno jer ni drugi paralelni tekstovi nemaju na tom mjestu veznik, a riječ *mogah* bi u tom slučaju vjerojatno završavala poluglasom.

Za 1. pl. potvrđen je jedino čakavski oblik: *bihomo* 35v 25, 36v 12.

Takvi oblici imperfekta često su potvrđeni u Blagdanaru⁵⁰, u Zadarskom, Bernardinovu i Ranjininu lekcionaru,⁵¹ kod Zoranića⁵² i u mnogim drugim spomenicima.

8. Među oblicima aorista pretežu također mlade tvorbe. Ipak iznenađuje, kad pored mladih, ali još uvijek stsl. oblika za 1. l. pl. kao: *ostavihomъ* 34r 16, *razumihomъ* 34r 17, *slišahomъ* 36v 19, *verovahomъ* 36v 20, ili čak posve narodnih oblika: *uboš's'mo se* 36r 1—2, *pl(a)vasmo* 36r 12, *rekoš'mo* 36v 22, *v'nidos'mo* 36v 24, *stv(o)ris'mo* 39v 5 nađemo asimgatski aorist: *idomъ* 34r 17. Ili kad se u 3. pl. uz redovite oblike kao: *rekoše* 34v 13, *potekoše* 38v 12, *pridoše* 38v 10, *idoše* 36v 15, *pom'riše* 37v 25, *uz'riše* 38v 11, *ne tiše* 39r 20 itd., pojavi stari asigmatski aorist: *pridu* 36v 23 i *is'padu* 39v 3. Ti se oblici teško dadu drugačije protumačiti nego da su »zalutali« u prijepis iz stare matice.

9. Buduća radnja izražava se, osim prezentom perfektivnih glagola npr.: *ne učinu* 40r 18, *usičemo* 39v 20 itd., i prezentom glagola *hotěti* + infinitivom kao npr.: *hoću povidati* 35r 15, *hoću reći* 35r 18, *oću učiniti* 40r 18, *neću te os'taviti i oću te iz'baviti* 34v 2—3 itd. Pojedinačno nalazimo i starije tvorbe futura kao npr.: *imaš poiti* 41r 7, *ne imatъ... lanuti* 38r 26, *nima ots'tupiti* 36r 4, *imamo ... pom'riti* 39r 4.

Za futur II nalazimo ove potvrde: *ča budemo jili* 39r 7, *k(a)ko me budu... mučiti* 34r 24, *ča budu ěli* 38v 10.

10. U kondicionalu dolazi samo oblik *bihъ*: *bihъ... silil'* 35r 24, *bihъ... pokazalъ* 37v 21.

11. Kod particpa se opaža kolebanje između njegove pridjevske i priloške upotrebe. Za muški rod potvrđen je u nom. sg. particpa prezenta aktivnog samo nastavak *-e*: *m(o)le i g(lago)le* 34r 16, *uče* 34v 18, 38r 5, *klade* 40r 12, *s'pov(ě)dae* 40r 12. Da je particip prez. djelomično održao svoj pridjevski karakter pokazuju primjeri: *vidě an'd'rěě s'pěća* 37r 6, *videv' ža(!) is(us)a ml'čeća* 37r 5, *ne sliša li g(ospod)a govoreća* 38r 7, *ti esi pomoč'nik' nadějućim se n' te* 34r 18. Ipak prevladavaju mladi oblici

⁵⁰ J. Vrana, o. c., str. 144.

⁵¹ M. Rešetar, Primorski lekcionari XV vijeka, Rad JAZU 136, str. 167.

⁵² G. Ružičić, o. c., str. 80.

sa završecima *-eći (-eće)* ili *-ući (-uće)*, rjeđe sa *-ećь*, koji se upotrebljavaju bez obzira na rod, broj i padež: *naidohь m(u)ža slavećь* 36r 15, *k'to e vasy slišalb ili videlb b(og)a govoreći* 36v 18, *umiraem' ne imući česo eš'ti* 39v 7, *potekoše... govoreći* 39v 17, *vidiv' ljudi... nagi sideći* 38r 12, *vidi... .v. m(u)ži sideći* 35r 5, *ne vidihь t(a)ko kr'meće* 36r 10, *da bi ga ne vidili z'reće* 34v 12.

O konstrukciji dativa apsolutnog bit će govora u vezi s pitanjem odnosa našeg teksta prema grčkom originalu.

12. Oblici preterita aktivnog I prilično su konzervativni. Najčešće dolaze u pridjevskoj funkciji, a rjeđe u priloškoj. Bez nastavka potvrđeni su u nom. sg. za m. r. ovi oblici: *em'* 40v 1, *priem'* 34r 14, 36r 27, *rekь* 34v 7, 9, *prišad'* 35v 22, *obrač' se* 36r 6, *dopadь* 39r 9, *prostrь* 40v 5, *pad'* 40v 15. Sa završetkom *-vb* dolaze ovi oblici: *z'rěv'* 37v 1, *proz'rev'* 34v 8, *s'tav'* 35r 3, *slišav'* 35r 11, 39v 12, *s'kloniv'* 37r 6.

Pravilno dolaze i du. oblici: *o'vecav'sha uč(e)n(i)ka* 37r 15, *vidiv'sha se* 38r 1.

Nastavak *-še* potvrđen je redovito u pluralu za m. r.: *šad'she* 35v 4, *prišad'she* 34v 12, 40v 24, *napaš'she* 34v 12, *vidiv'she* 36v 26, 39r 3, *s'vezavše* 40r 8. Jedanput je ipak upotrebljen i za singular: *vidiv'she že is(us)ь* 37r 3.

U priloškoj službi dolaze oblici s nastavkom *-ši*: *rek'shi an'drěi* 37v 3, *i pasihu e po travi i napaš'shi e* 34r 9, *matiju prišad'shi* 34r 11, *vidiv'shi roki ihь i razuměv'shi* 34v 15—16.

13. U leksiku Bč prevladavaju mlađi, većim dijelom čakavski leksemi, kao npr. *diše* (2. sg. impf.), *okolu* 37r 11, 38v 4, *tudie* 38r 21 itd. pored kojeg dolazi i stsl. dubleta *abie* 38v 3 i d., *van'ka* 37v 12, *ali se nig'do namiri* 38v 16—17, *palak'* 38v 19, *palahu* 38v 20, *hudo živa* 40r 24, *nailući rasol'* 40v 9, *poli zid'* 40v 15, *su se obrnuli* 40v 21. Od starijih leksema, koji obično dolaze uz mlađe kao dublete, spominjemo: *stvoríše* 34r 19 pored *učimiše* 38r 17, *tak'mo* 34v 3, *paki* 34v 7, 25, 35r 15, *vel'mi* 34v 17, *dvari* 37v 26 pored *navratehь* 37v 26 itd.

14. O sintaksi bit će govora kasnije, kad budemo govorili o odnosu slav. prijevoda DjAM prema grčkom originalu. Ovdje samo napominjemo da u našem tekstu uz glagol *pasti* dolazi prijedlog *na* s lok.: *pade n' z(eml)i* 37v 6, *pad' doli na z(eml)i* 40v 16. Ta je pojava očito znak starine, jer je lokativ s prijedlogom *na* uz neke glagole kretanja kao npr. *pasti*, *položiti*, *sěsti* itd. posebno karakterističan za stariji jezični period. U staroslavenskom je npr. potvrđeno 230 slučajeva s lok., a samo 36 slučajeva s akuzativom, često čak i ondje gdje u grčkom stoji $\epsilon\pi\lambda + ak$.⁵³

⁵³ Исследования по синтаксису старославянского языка, Сборник статей, Чехословацкая академия наук, Праг 1963, str. 328.

Zaključak

Jezična analiza, koju smo proveli na našim glagoljskim tekstovima DjAM u svrhu njihova bližeg određenja, pokazala je da se oba rukopisa jezično prilično razlikuju, premda su nastala u neveliku vremenskom razmaku i premda su kako ćemo kasnije vidjeti, potekla iz bliže zajedničke matice. Suprotno od onoga što bismo očekivali, jezik teksta Tk vrlo je konzervativan, nosi tragove velike starine, dok je naprotiv vremenski nešto stariji Bč zadržao rijetke ostatke jezika csl. matice, a općenito razvio mlađe crte.

Oba naša glagoljska prijepisa DjAM nastala su, kako nam to pokazuje njihov jezik, na čakavskom terenu, ali njihove pisare moramo tražiti na dvije geografski udaljene tačke čakavskog područja.

Budući da mlađe govorne elemente zapažamo jedino među fonetskim pojavama teksta Tk, dok su morfologija i leksik uglavnom staroslavenski, za njegovu lokalizaciju doći će u obzir upravo fonetske karakteristike, među kojima će od posebne važnosti biti refleksi »jata«. Ostale su naime pojave opće čakavskog karaktera te se ne mogu ograničiti na određeni kraj. Tako je npr. u svim čakavskim govorima potvrđena upotreba glasa *j* (u grafiji »đerva«) na mjestu stsl. *žd* ili na mjestu umekšanog grč. *γ*. Prema tome preostaje nam za bližu lokalizaciju jedino refleksi »jata«. Taj pak nas vodi svojim gotovo isključivo ekavskim reflexom, uz koji je potvrđeno svega pet ikavskih primjera (od kojih dva imaju i ekavsku dubletu), na krajnje zapadno čakavsko područje. Treba dakle pretpostaviti da je pisar našeg teksta bio ekavac, za što govore i »jatovi« zasvjedočeni na mjestu etimološkog *e*, odnosno da je predložak s kojeg je prepisivao nastao nešto zapadnije od područja uz koje je Fancev vezao postanje Tkonskog zbornika u kojem je sačuvan naš tekst. Fancev je, naime, na osnovi pjesme »Tri Marije hojahu« iz tog zbornika, u kojoj se spominje knez Bernardin Frankopan, utvrdio da je vrijeme i kraj gdje je nastao Tkonski zbornik omeđeno vladanjem Bernardinovima, te je time ispravio Milčetićeve pretpostavke da je Tkonski zbornik bio pisan u Vrbniku.⁵⁴ Na taj bi kraj mogao upućivati i jedan podatak iz našega teksta. Radi se o riječi *oprta* koju je naš pisar upotrijebio jedanput umjesto riječi *uže*, a zabilježio ju je Ivšić, u značenju velike vunene uzice kojom se veže svežanj i uprti, jedino u Bribiru.⁵⁵ Međutim, nije isključeno da se ta riječ u navedenu značenju upotrebljavala i zapadnije jer je sličnu riječ *oprčalo*, tj. konop kojim se »brime« učvrsti na leđima, potvrdio Ribarić u Istri.⁵⁶ Prema tome

⁵⁴ F. Fancev, Građa za povijest hrvatske drame, Građa JAZU XI, Zagreb 1932, str. 13—14. Knez Bernardin vladao je od g. 1481—1529, a njegovi posjedi obuhvaćali su područje od Vinodola do Modruša.

⁵⁵ Isp. ARj s. v. *oprta*

⁵⁶ J. Ribarić, Grupisanje jugoslavenskih dijalekata, Srpski dijalektološki zbornik IX, Beograd 1940, str. 173.

ta riječ ne može vezati postanje našeg prijepisa isključivo uz Bernardinov kraj, pogotovo ne onaj istočniji od kojeg nas, uostalom, odvode i brojni ekavizmi. Ti naime ne mogu biti karakteristični za ekavsko-ikavsko područje. Bit će, dakle, najvjerojatnije da je sam pisar bio iz kraja gdje je pretežno ekavski izgovor »jata« koji je posebno karakterističan za liburnijski dio Istre i ugao Kvarnera odnosno za područje oko Rijeke,⁵⁷ što ne isključuje mogućnost da je svoju pisarsku djelatnost razvijao na području kojim je vladao Bernardin.

Južnije od teksta Tk, tj. na području s pretežno ikavskim izgovorom glasa »jat«, moramo tražiti postanje prijepisa teksta Bč. Na to nas upućuje refleks »jata« koji je, prema naprijed navedenim primjerima, u 16 osnova odnosno korijena ikavski (čovjek- dět-, gněv-, grěh-, lěp-, lěz-, měd-, měr-, plěn-, rěč-, sěk-, slěp-, smě-, spě-, těh-, vrěm-), a samo u 5 korjenitih slogova ekavski (cěl-, pě-, svět-, těles-, vět-). Budući da je naš pisar katkada upotrijebio tradicionalni znak »jat« za etimološko *e* kao i za etimološko *i*, teško je reći kako se on čitao ondje gdje dolazi u istim korijenima pored refleksa *i* (běg- dě-, čd-, hlěb-, věd-, ždrěb-) ili uz refleks *i* i *e* (běg-, děl-, měn-, sěd-, věd-). Samo *ě* dolazi u svega 3 osnove (krěp- měst-, věk-), a *ě* — *e* samo u osnovi věr-. Ikavizmi prevladavaju i na kraju glagolskih osnova kao i u nastavcima deklinabilnih riječi, dok su ekavizmi mnogo rjeđi.

Postanje rukopisa Berčićeve zbirke broj 5, u kojoj dolazi naš tekst, smješta Milčetić u zadarsku okolicu.⁵⁸ Tomu u prilog išli bi donekle i brojni ikavizmi koje smo konstatirali u našem tekstu i koji bez sumnje vode na južnije čakavsko područje. Ekavski refleks potvrđen je samo u već ustaljenim osnovama ikavskih govora. Spomenutu lokalizaciju ne možemo, nažalost, potkrijepiti i drugim jezičnim elementima iz našeg teksta jer ni jedan od njih nije posebno karakterističan za zadarski govor, ali njoj u prilog možemo ipak navesti činjenicu da se rukopis Bč nalazio u XVI st. u zadarskoj okolini, kako to zaključujemo iz bilješke na f. 25r koja glasi: *to pisa Šimun žakan iz Sali kada [e] doša gospodinu dominu Pavlu Radiniću parohienu ot Žmana i ot Ždreca(?) čfog (1584)*. Budući dakle da se rukopis Bč ubrzo nakon svoga postanja našao u zadarskom kraju (Dugi otok), najvjerojatnije da je tamo negdje i nastao.

⁵⁷ *ibid.*, str. 24.

⁵⁸ I. Milčetić, Berčićeva zbirka glagoljskih rukopisa i štampanih knjiga u Lenjinogradu, Radovi Staroslavenskog instituta knj. 2, Zagreb 1955, str. 108.

Pošto smo donekle lokalizirali naše glagoljske tekstove kao prijevise, pokušajmo na temelju podataka što smo ih dobili iz jezične analize pronaći najprije domovinu csl. prijevoda DjAM iz kojeg su potekli glagoljski prijepisi, a zatim utvrditi vrijeme kad je mogao taj prijevod nastati.

U jezičnoj smo analizi naših glagoljskih tekstova upozorili već na neke pojave koje bi eventualno mogle upućivati na makedonsko-bugarsko porijeklo naših tekstova. Doduše, te bismo tzv. »bugarizme«, budući da dolaze u sasvim izoliranim slučajevima, mogli protumačiti i kao pisarske pogreške. No, ako bismo i apstrahirali primjere *čudo* umjesto *čedo* u Tk 91r 3 i *prastanu* umjesto *prěstanu* Bč 34r 22 kao moguće pisarske pogreške, ipak nećemo moći uzeti kao pogrešno pisanje *č(lově)koādac* Tk 91v 4 umjesto *č(lově)koēdac*, jer je isti primjer dva puta potvrđen u srpskom tekstu. To možemo reći i za zamjenu *o* s *u* u riječi *sapugi* Bč 35v 1 umjesto *sapęgi*. Ovaj posljednji primjer, doduše, nije potvrđen u ćirilskim tekstovima, ali zato u njima nalazimo drugih primjera za prijelaz nenaglašenog *o* u *u* kao što su: *възрѣдоуѣа се* No, *сказоувахъ* No, *оудолѣють* No, (*оудѣлѣхъ* Fr, La) itd., koji sigurno vode na makedonsko-bugarsko područje. Na to područje upućuju i još neke druge pojave u ćirilskim tekstovima, u svjetlu kojih treba promatrati i naše primjere. Naši naime tekstovi, kako ćemo kasnije pokazati, vuku zajedničko porijeklo s bugarskim tekstovima, a imaju dosta zajedničkih crta i sa srpskim tekstovima, koji su također nastali iz bugarske matice.

Već je Novaković⁵⁹, a kasnije i Speranski⁶⁰ otkrio u srpskom tekstu DjAM neke tragove bugarskog predloška kao što su, osim naprijed navedenih, i tragovi miješanja nazala. Ta se, za makedonske i bugarske tekstove karakteristična pojava odrazila u srpskom tekstu u grafiji *оу-ѣе*, npr. *оузычъскы* prema *жъичъскы* (*ж = ѣ*) ili *глаголе* prema *глаголь* (*ѣ = ѣ*). itd.⁶¹

Osim toga upozorili su oni još na neke jezične elemente u srpskom tekstu koji su svojstveni ne samo bugarskom nego i staroslavenskom jeziku. Tako već u staroslavenskim spomenicima nalazimo primjera za gubitak epentetskog *l*, za što u No imamo potvrde u riječi *кораѣ* (5x) ili za vokalizaciju poluglasa kao u primjerima: *сонъ*, *вечестеоуѣе* itd. Prema tome mogla bi biti tačna pretpostavka Novakovića i Speranskog prema kojoj je srpskom pisaru kao predložak poslužio, ako ne staroslavenski, a ono barem neki bugarski

⁵⁹ St. Novaković, Apokrif ċirilskog zbornika XIV. vieka, Starine JAZU knj. VIII, Zagreb 1876, str. 38.

⁶⁰ M. N. Speranskij, Апокрифическія дѣянїя апостола Андрея. Москва 1893. str. 25—26.

⁶¹ U tu kategoriju primjera išla bi i naša riječ *čudo* gdje bi *u* odgovarao nazalu *ж* kojim se u ohridskim tekstovima zamjenjuje *ѣ* i iza *č*.

tekst. Tu njihovu pretpostavku potvrđuju donekle i naknadno pronađeni tekstovi bugarske redakcije Fr i La u kojima nalazimo potvrde za većinu primjera koje Novaković i Speranski, ne poznajući bugarske tekstove, navode kao tragove bugarskog predloška. Međutim, treba napomenuti da su svi primjeri koje Novaković i Speranski smatraju bugarizmima jednako tako karakteristični i za makedonsko područje na koje posebno upućuje vokalizacija poluglasa u *o* u riječi *сонъ* i tzv. »antimakedonizam«, tj. poluglas na mjestu izvornog *o* u riječi *надохъмъ*⁶². Iz svega toga slijedi da domovinu crkvenoslavenskog prijevoda DjAM iz kojeg su potekli i naši glagoljski prijepisi, jednako kao i onog iz kojeg su potekli srpski, možemo s pravom tražiti u Makedoniji ili negdje na granici makedonskih i bugarskih govora.

Budući da o vremenu postanja csl. prijevoda DjAM nemamo u samim prijepisima nikakvih direktnih podataka, moramo te podatke izvući iz analize jezika. Ta je analiza pokazala dosta tragova vrlo ranog jezičnog stadija. Speranski je pomišljao čak na mogućnost da su DjAM prvi put prevedena već u staroslavenskom periodu, što bi značilo do XII st. Ali premda se to ne usuduje sa sigurnošću tvrditi, ipak pretpostavlja da je taj prijevod nastao mnogo prije XIV st. iz kojega potječe srpski prijepis koji je ujedno najstariji u grupi crkvenoslavenskih tekstova apokrifa DjAM.⁶³ Takvu pretpostavku potvrđuju sa svoje strane i glagoljski tekstovi. U njima se naime, posebno u tekstu Tk a manje u Bč, sačuvalo mnogo jezičnih tragova koji vode duboko u starinu. Među takve oznake starine treba svakako ubrojiti oblike asigmatskih aorista: *vniđ*, *pridom*, *obretom*, *obretu*, *pridu* i *idu* u Tk i oblik *idomъ* u Bč, te kraće sigmatske aoriste kao što su: *privese*, *reše* za 3. pl. i *vzesta resta* za 3. du. koji dolaze samo u Tk. Doduše, treba reći da su se takvi aoristi u hrvatsko-glagoljskim tekstovima upotrebljavali još u XIV st., a u liturgijskim tekstovima dijelom i u XV st., no ako uzmemo u obzir makedonsko-bugarsko porijeklo naših glagoljskih tekstova DjAM, te još k tomu dodamo da su čak u srpskom tekstu, gdje asigmatski aoristi sigurno nisu bili više u upotrebi u XIV st., zabilježeni asigmatski oblici aorista kao: *рекомаъ* za 1. pl. i *прндоу* za 3. pl., onda postanje prvotnog slav. prijevoda moramo tražiti još mnogo ranije. Poznato je, naime, da su asigmatski kao i sigmatski aoristi tipa *privěso* dosta rano nestali na makedonsko-bugarskom području, gdje oni u književnom jeziku već u XII st. predstavljaju arhaizme.⁶⁴ Prema tome treba pretpostaviti da su DjAM prevedena na slavenski još prije XII stoljeća.

Na tako rano razdoblje upućuju još neki jezični elementi koji su potvrđeni u glagoljskim tekstovima, posebno u tekstu Tk. Među ovima treba

⁶² V. Mošin, *Македонско евангелие на поп Јована*, Skopje 1954, str. 23.

⁶³ M. N. Speranskij, o. c. str. 26 i 31.

⁶⁴ Isp. J. Hamm, *Staroslavenska gramatika*, Zagreb 1958, str. 26.

istaći već naprijed navedeni oblik participa prezenta *si* kojim je u tekstu Tk preveden, jednako kao i u kanonskim tekstovima, grčki particip ὑπάρχων. Starinu odaju i oblici ak.sg. *bog, gospod, avraam, david prorok, sin*, koji u tekstu Tk znatno prevladavaju nad mlađom pojavom upotrebe genitivnih oblika u službi akuzativa. Upadaju također u oči oblici ak. pl. *ni, vi*, koje u mlađim neliturgijskim tekstovima redovito istiskuju oblici *nasъ, vasъ*, te konstantna upotreba ak. sg. *i* anaforičke zamjenice za 3. lice u Tk koja se sporadički javlja i u Bč gdje inače pretežu mlađi oblici *ga, nega*. Ako još k tomu dodamo da je u našim tekstovima nekoliko puta upotrebljena konstrukcija dativa s infinitivom (isp. *i bi vniti slugam* Tk 93r 20, Bč 38v 8—9), koju ćemo jedva naći čak u csl. tekstovima mlađeg datuma, te da način kako su prevedene neke grčke konstrukcije odgovara načinu kojim su u kanonskim tekstovima prevedene slične konstrukcije⁶⁵, onda nas sve to zajedno sa cjelokupnom slikom jezika naših prijepisa vodi do zaključka da prijevod DjAM potječe iz jezičnog razdoblja u kojem je staroslavenska jezična tradicija bila još vrlo živa.

MEĐUSOBNI ODNOS GLAGOLJSKIH TEKSTOVA

Već smo u zaključku jezične analize glagoljskih tekstova DjAM rekli da se naša dva teksta međusobno po jeziku prilično razlikuju. No to ni pošto ne mora značiti da su oni potekli iz različitih matica. Detaljno naime poređenje tih tekstova pokazuje da oni, usprkos nekim razlikama, pripadaju istoj bližoj matici. To prije svega dokazuju zajedničke pogreške koje moraju imati i zajednički izvor. Tako npr. u oba prijepisa nalazimo u gl. XIX ptc. prez. akt. u ak. *sl(a)v(e)ć* Tk 91v 8 odnosno mlađi oblik *sl(a)v(e)ća* u Bč 38r 1, gdje bismo prema grč. καθεζόμενον očekivali *sēdeća*, kako imaju svi ćirilski tekstovi. Jednaka, i to dvostruka pogreška potvrđena je u oba prijepisa u riječima: *svoju bujust* Tk 93r 8 (u Bč 38r 18 zadržan je red riječi grčkog originala: *bujustъ svoju*). Tu je najprije pokazna zamjenica *сню*, koja prema grčkom τὴν τιμωρίαν ταύτην pravilno dolazi uz riječ *βοῦϊεστъ* u srpskom tekstu, pogreškom pretvorena u posvojnu zamjenicu *svoju*, a onda je od izvorne staroslavenske riječi *βοῦϊεστъ* nastala riječ *bujustъ*.⁶⁶

⁶⁵ O tehnici prevođenja govorit ćemo kasnije pa ćemo tamo donijeti i potvrde za prijevod raznih grčkih konstrukcija.

⁶⁶ Takav oblik starosl. riječi *bujestъ* nije potvrđen ni u jednom csl. tekstu (u glagoljskim brevijarima u čitanju na blagdan sv. Andrije dolazi samo u sličnom obliku: *bujostъ*, pa će biti najvjerojatnije da se u našem slučaju radi o pogrešci do koje je lako moglo doći asimilacijom, pogotovo ako je pisar radio po nutarnjem diktatu.

Zajedničko porijeklo obaju glagoljskih prijepisa DjAM ne potvrđuju, međutim, samo iste pogreške nego i druga mjesta na kojima se naši tekstovi gotovo doslovno slažu. Eventualne razlike ponajviše ne prelaze kategorije morfoloških i leksičkih varijanata. Navest ćemo nekoliko takvih primjera iz kojih će se vidjeti da slaganja nisu mogla biti slučajna, već im korijen treba tražiti u zajedničkom izvoru:

Tk 90v 17—19: človeci že gra-
da togo ni hleba êdehu ni vodi
piêhu na êdehu plt č(lovêča)sku

Tk 90v 22—23: vsaêhu e v
tamnicu i pokladahu im travu êsti

Tk 90v 11—12: kto bo ot vas
est videl ili slišal bog govorec k
ženê kade nest li to sin osipov i
mati ego mariê

Tk 91r 15—17: I stvori čudesa
velija pred nami i êvi nam boža-
stvo vse i glagolahom ka ereom
pridite i vidite

Tk 91r 23—91v 1: videv že
i(su)s êko približast se korabal na
suho prikloni glavu svoju ka ed-
nomu anj(e)lu svoemu i mlča

Tk 91v 6—7: jutru že bivšu
vsta andrei i obrete se na zemli

Tk 91v 11—19: i otvečavša
učenika i resta k nemu ne mnei otče
êko ne razumehom ego egda bo ti
govoraše k nemu v korabli mi usnu-
sva snom veliem i pridosta \tilde{b} orla
i vzesta duši naju i nesosta i v rai i
videhova velika čudesa i videsva
g(ospod)ъ naš sedeč v sl(a)ve i vsi
anj(e)li okolu ego i videsva avram
i vse s(ve)tie i david prorok po-
jući v gusli

Bč 34r 5—7: Ljudie [i]s' grada
togo kruha ne idihu ni vode p'êhu.
Ner êdihu pl't' č(lovêča)sku.

Bč 34r 10—11: v'saêhu ihъ
v' tam'nicu i daêhu imъ t'ravu
jis'ti.

Bč 36v 17—19: k'to e vash
slišal ili videlъ b(og)a govoreci s'
ženu. Ni li to s(i)nъ osipovъ. A mati
e nega m(a)riê.

Bč 36v 21—23: I stv(o)ri
čudesa velika pred' nami. i êvi
namъ b(o)ž(a)stvo v'se i rekos'mo
ka erêom' pridite i vidite

Bč 37r 3—5: vidiv'se že
i(su)sъ prihaê plavъ na suho pre-
kloni gl(a)vu ka ed'nomu anj(e)lu
svoemu i uml'knu.

Bč 37r 10—11: jutru že biv'shu
v'sta andrei i naide se na z(e)mli.

Bč 37r 15—23: I o'večav'sha
uč(e)n(i)ka res'ta k' nemu o(t)če.
Ne m'nêi da ne razumê's'va mi nega.
Kada bo g(lago)l(a)še ti k' nemu
v' plavi mi us'nus'va s'nomъ veli-
kimъ. I pridosta \tilde{b} . or'la i v'zes'ta
d(u)ši naju i nesos'ta ju v rai. I
vidis'va čudesa velika. I vidis'va
g(ospod)a sedeća v' slave. I v'si
anj(e)li okolu nega. I vidis'va avra-
ama i v'se s(ve)tie. I david' v'
gus'li pojuc'

Međutim, poklapanje obaju glagoljskih prijepisa nije uvijek tako potpuno kao što u navedenim primjerima. No to ipak ne umanjuje njihovu međusobnu srodnost. Kad se naime svi slučajevi u kojima se javljaju neke veće razlike pobliže promotre, jasno se vidi da one ne proizlaze iz različitih matičnih predložaka nego da su isključivo djelo pisara koji se dosta slobodno odnosio prema svom predlošku.

Najveći dio odstupanja prijepisa Bč od prvotne matice, koja je dobro predstavljena tekstem Tk, otpada na sintaktičke razlike od kojih ćemo navesti samo neke najkarakterističnije i najčešće.

Među takve razlike idu brojni primjeri razrješavanja participa i participskih konstrukcija u Bč. Njegov je naime pisar često razrješavao participe relativnom ili kakvom drugom rečenicom kao što to pokazuju ovi primjeri:

Tk 92v 18—19: *izvedet te is tam-nice i vse sućee s toboju*

Bč 38r 10: *Iz'vedet' te is tam'nice. I v'se ki su s' tobu*

Tk 93r 5—6: *vloži andrei ruku svoju na l[i]ca slepih sućih v tammici*

Bč 38r 20—21: *položi an'drēi r(u)ku na oči slipih. ki bēhu v' tam'nici*

U navedenoj rečenici učinio je pisar dvije promjene. Naime, ne samo da je ptc. *sućih*, prema grč. τῶν ὀντων, zamijenio relativnom rečenicom *ki bēhu*, nego je i riječ *l[i]ca*, koja predstavlja tačan prijevod grčkog τὰ πρόσωπα, promijenio u *oči* jer mu se, vjerojatno, činilo naravnijim da je apostol stavljao ruke na oči slijepaca kojima je imao vratiti vid, nego na njihova lica.

Tk 93r 19—20: *I sede pod stlpom doideže vidit bivaćee*

Bč 38v 8: *I sede pod' tim' s'tl'pom da vi ča oće biti*

Tk 93v 13: *vii andreju bivaćee v grade*

Bč 38v 22: *Vii an'd'rēju ča se čini v gradu tom*

Ova nam dva posljednja primjera lijepo ilustriraju kako pisar na dva različita načina razrješava particip *bivaćee*⁶⁷ koji odgovara grč. part. s članom τὸ γινόμενον.

Tk 94v 1—2: *da uvedet stvoršago im vsa ta*

Bč 39v 14—15: *da vide g'do im učini to*

Tk 93v 24—25: *I rekoše slugi nećemo sega stvoriti ne povedavše knezem*

Bč 39r 12—13: *A s'luge rekoše mi toga ne s'mimo učiniti dokle k'nezem ne povimo*

Tk 91r 13—14: *mi že slišavše obratihom se v neverovanie*

Bč 36v 19—20: *I mi slišahomъ to i ne verovahomъ*

⁶⁷ O tom obliku participa v. jezičnu analizu Tk na str. 125—126.

Ni konstrukcija dativa apsolutnog, koju doduše pisar Bč obično upotrebljava po uzoru svog predloška, nije ostala sasvim netaknuta kako to pokazuju primjeri gdje prema Tk 90v 23—24 *I vřadřu mateju* ima Bč 34r 1 *I matiju priřadři* ili gdje prema Tk 92r 4 *se rekřu andreju* ima Bč 37v 3 *to rekři andri*.

Pisaru Bč bile su očito strane i iz grčkog preuzete konstrukcije u kojima umjesto izrične rečenice dolazi upravni govor kojemu prethodi veznik *ěko*. Takove rečenice pisar Bč prenosi obično izričnom rečenicom kao u primjeru:

Tk 91r 10: *kako hodite ř nim iře
govorit ěko sin boži jesam*

Bč 36v 16: *k(a)ko hodite ř nimь.
Ki di da e s(i)nь b(o)ži*

Osim već spomenutih razlika koje su uglavnom gramatičke i leksičke prirode ili se odnose na varijacije u redu riječi, a koje ne mijenjaju u biti sam tekst, nalazimo i nekoliko mjesta na kojima možemo konstatirati većih razlika između naša dva prijepisa. Međutim, sve se one dadu protumačiti popušte-
nom pisarevom pažnjom ili svjesnim pisarevim zahvatima, kao npr. kad pisar izostavlja ili skraćuje nešto što mu je u predlošku bilo nejasno ili mu se činilo suvišnim ili opet sam nešto nadodaje, gdje mu se činilo potrebnim da nešto objasni ili da dopuni svoj predložak.⁶⁸

Lijepih potvrda za takve pisareve zahvate daje nam ovaj primjer:

Tk 91r 3—9: o čudo g(ospod)ь
isplni srce tvoe vseh radosti i vseh
blagih del ěkože stvori s nami ispo-
vedati čudesa eliko stvori s nami i
otai bi gredućim bī učenikoma s
g(ospodo)m našim v crikav ezi-
časkuju da poznajut ni i mi sami
razumeem dela i videvše i erei
poidut vsled nas

Bč 36v 10—12: brate dobri i tova-
riřu poč'teni g(ospod)ь is'pl'ni si-
ce(!) v'sake rados'ti. I v'sihь do-
brihь del'. I r(eče) an'd'rei poslušai
brate. bihomo gredućimь n(a)mь
. bī. uč(e)n(i)k(o)ma. ř' našimь
g(ospo)d(i)nomь v cr(i)k(a)v' ezič'-
skuju da poznaju nasь. I da gredu
v'slěd' n(a)šь.

Kako vidimo, pisar Bč na nekoliko mjesta ovdje odstupa od prvotne matice koja je dosta dobro predstavljena tekstem Tk. To naime zaključujemo odatle što navedeni odlomak bliže stoji grč. originalu, a slično glasi i u bugarskim prijepisima koji su, kako ćemo kasnije vidjeti, s glagoljskima izdanci istog prijevoda. U prvom redu Bč je umjesto riječi *čudo* upotrijebio sasvim samostalno dva izraza: *brate dobri i tovariřu poč'teni* kojih nema ni u jednom prijepisu pa ni u samom grčkom originalu. Zatim je on izostavio čitav konac

⁶⁸ Da li je te sve izmjene izvršio sam pisar Bč ili su se one dijelom nalazile već u njegovu neposrednu predlošku, nemoguće je utvrditi.

rečenice iza riječi *del do bi gredućim*... koji mu bez zagledanja u grčki original nipošto nije mogao biti jasan. Njime je naime dosta loše, čak i pogrešno bilo prevedeno odnosno grčko mjesto: καθὼς ἤτησάς μοι νῦν ἀπαγγ[εῖλαι] σοι τὰ σημεῖα ἃ ἐποίησεν ὁ κύριος ἡμῶν ἐν τῷ κρυπτῷ.⁶⁹

Na mjestu ispuštene rečenice umeće pisar: *I r(eče) an'd'rēi poslušai brate*. Kako te ni slične rečenice nema ni u jednom drugom tekstu kao ni u grčkom originalu, bez sumnje je naš pisar te riječi dodao da bi uveo čitaoca u daljnje pričanje. Konačno, Bč ispušta čitav dio rečenice između riječi *poznajut ni i poidut* koja se pisaru morala činiti sasvim suvišnom, jer mu bez grčkog teksta ništa nije govorila. Ta je naime rečenica već prvotno morala biti krivo prevedena, a onda su je kasniji pisari svojim »popravljanjima« još više iskvarili, pa je postala još nejasnijom.

Druge opet razlike dadu se protumačiti netačno shvaćenim csl. tekstom ili krivo protumačenom riječi u samom predlošku, što je često dovelo do toga da su i čitave rečenice u pisarevoj interpretaciji dobile sasvim drugi smisao.

Najbolje će to ilustrirati jedan primjer iz I gl. gdje je govor o tom kako su ljudožderi svakoga koji je ušao u njihov grad opojili nekim čarobnim napitkom te ga stavljali u tamnicu krmeći ga travom kao stoku. U tekstu Tk 90v 21—23 opisano je to, slično kao i u bugarskim tekstovima, riječima: *i opaēhu e korenien prelastnim i otravivše e vsaēhu e v tamnicu i pokladahu im travu ēsti*. U prijepisu Bč 34r 9—11 to je mjesto, u odnosu na Tk, u svom prvom dijelu prilično izmijenjeno, a glasi ovako: *i pasihu e po travi i napas'ši e v'saēhu ih v' tam'nicu. I daēhu im' t'ravu jis'ti*. Izmjene u tekstu Bč vrlo se lako dadu objasniti tako da je pisar Bč ili možda već pisar njegova neposredna predloška povezo krivom etimologijom staroslavensku riječ *otraviti* s riječju *trava*, to lakše što je i riječ *trava* potvrđena malo dalje u samoj toj rečenici. Kako pak pisar vjerojatno nije mogao dokučiti smisao riječi: *opaēhu e korenien prelastnim* (u bug. slično: и даахж имъ вьлаіа пр'кльстнаа), bez zagledanja u grčki original, on je po svojoj prilici riječ *korenien* (odnosno вьлаіа), kojom je — ne baš najsmretnije — prevedena grč. riječ φάρμακον (= otrovne trave, otrovni ili čarobni napitak), uzeo u doslovnu značenju te je tako došao na ideju da su ljudožderi pasli ljude po travi, a kad su ih napasli stavili ih u tamnicu gdje su ih i dalje krmili travom.

Takvih i sličnih primjera mogli bismo još navesti, no svi oni, kraj brojnih primjera slaganja, ništa ne govore protiv naše tvrdnje da su glagoljski prijepisi DjAM predstavnici istog prijevoda. Protivno ne mogu dokazati čak ni veći primjeri neslaganja između Bč i Tk, kakve nalazimo jedino u gl. XXII.

⁶⁹ O tom prijevodu v. str. 156.

U toj je naime glavi pisar Bč dijelom slobodno i sasvim svojim riječima ispričao ono što nalazimo na istom mjestu u Tk. To donekle možemo objasniti pisarevim slobodnim odnosom prema predlošku, koju slobodu on i inače često pokazuje, a moglo bi se pretpostaviti i to da je taj odlomak bio defektan u predlošku Bč pa je pisar sam iskombinirao sadržaj na temelju onoga što je mogao pročitati. Da li se pisar pritom služio još nekim drugim predloškom teško je reći, jer se na tim mjestima ne slaže ni s jednim csl. tekstom DjAM.

U prilog teze o zajedničkom porijeklu glagoljskih prijepisa DjAM treba na kraju spomenuti još i to da oba naša prijepisa ispuštaju XIII—XV gl. u kojoj se nalazi epizoda o sfinzi koju prema grčkom imaju svi ćirilski tekstovi.

Na temelju svega što smo rekli o međusobnom odnosu glagoljskih prijepisa DjAM možemo u zaključku reći:

1. oba su prijepisa, usprkos nekim razlikama, potekla iz jedne bliže matice odnosno oba pripadaju istom csl. prijevodu;

2. međusobne razlike ograničuju se uglavnom na gramatičke i leksičke ekvivalente, na variranja u redu riječi, na ispuštanja i manje dopune te na druge male razlike koje uvijek ostaju na površini teksta u čiju nutarnju strukturu nigdje dublje ne zadiru;

3. te su razlike uvjetovane u prvom redu individualnim pisarevim odnosom prema predlošku, njegovom jezičnom i literarnom kulturom, njegovom pisarskom savjesnošću i pažnjom te konačno samom namjenom teksta.

ODNOS GLAGOLJSKIH TEKSTOVA PREMA ĆIRILSKIMA

Tačno poređenje glagoljskih tekstova s poznatim ćirilskim tekstovima DjAM, koji se svi svode na dvije osnovne redakcije odnosno dva prijevoda, pokazuje da hrvatskoglagoljski prijepisi DjAM pripadaju istoj tekstovnoj redakciji iz koje su potekli bugarski Fr i La, a različitoj od one iz koje su potekli srpski i ruski prijepisi, te da prema tome ne predstavljaju novu, o drugim csl. tekstovima neovisnu redakciju DjAM.

U potvrdu toga navest ćemo iz glagoljskih i ćirilskih tekstova nekoliko najkarakterističnijih usporednih mjesta koja s jedne strane upućuju na razlike u prijevodu između jedne i druge grupe ćirilskih tekstova⁷⁰, a s druge strane pokazuju slaganje naših tekstova s bugarskima.⁷¹

⁷⁰ Radi lakšeg citiranja označit ćemo jednu grupu ćir. tekstova oznakom A (srp. i rus.), a drugu oznakom B (bug.).

⁷¹ Budući da se srpski i ruski tekstovi vrlo dobro slažu, uzet ćemo za predstavnika te redakcije srpski No koji je i stariji od ruskih prijepisa, a za predstavnika redakcije kojoj pripadaju bugarski tekstovi prijepis La u onim slučajevima kad se potpuno poklapa sa Fr. Manje varijante navodit ćemo u zagradama uz riječ na koju se odnose.

1. I gl.

A) *No:* **ЕѦ оно вѣрѣмѣ вѣхуѣ вѣси апостоли събрали сѣ въ коупѣ**

(Sp. вѣспи вѣ ^А гра ^С юрмѣ)

B) *La:* **ЕѦ днѣ шны, апли вѣхуж събрали къ иссоу**

Tk: v ono vreme ap(osto)li beše sabrani vsi ka i(su)su (90v 13)

Bč: v (o)no vr(ě)me ap(osto)li. Běše v'si sab'rani k ъ i (su)su (34r 2)

Varijanta къ иссоу prema въ коупѣ (grč. επί τὸ αὐτό) osniva se možda na krivom čitanju grč. teksta, a možda je takva varijanta postojala već u nekoj grčkoj verziji, za što nemamo potvrda u izdanim grčkim tekstovima. Svakako treba primijetiti da se ta varijanta nalazi u cijeloj grupi B s kojom se slažu i naši glagoljski tekstovi.

2. I gl.

A) *No:* **напахауѣ и обавлѣнни прѣлъсти своѣ и вѣхъвоканиа своѣго и вѣведаше и въ тѣмницѣ своѣ**

B) *La:* **и даахъ имѣ выліа прѣлъстнаа, и штрававшѣ ведѣхуж въ тѣмницѣ**

Tk: i opaĕhu e koreniem prelastnim i otravivše e vsaĕhu e v tamnicu (90v 21—22).

Kao što smo već pokazali u prethodnom poglavlju (str. 145), u Bč je smisao navedene rečenice sasvim izmijenjen pa je stoga ovdje ne navodimo. Tk, kako vidimo, stoji na tom mjestu bliže grupi B nego A.

3. II gl.

A) *No:* **ты бо ѣси свѣды аште и оублоуднаѣ ѣси (Sp. соуилѣ ѣси) нѣксти мѣ въ градѣ семь, нѣ не имамѣ вѣжати строѣнниа твоѣго.**

B) *Fr:* **нѣ ты вѣси вѣскѣ, аще е^С волаѣ твоа, еже сънѣсти ма гражданома сим. не остави ма, мо а ти са**

La: **нѣ ты разоумѣн вѣскѣ. аще еси прнежднаѣ сънѣсти ма гражданома симъ. не остави ма маа ти са**

Bč: ti bo razuměeši v'se. I ašće esi g(ospodi)ne prisudiľ graĕ-
nomъ sim' s'něs'ti me ne prastanu m(o)le se (34r 20—21).⁷²

4. III gl.

A) No: и еѣ мъже мадеи очима своима ѡко да не видѣтъ его
видѣшта.

B) Fr: и бы матрѣи плакати сѡмъ ѡчю своєю ѡко да не
оузрѣтъ его видѣща

La: бы матрѣи плачѡ очима своима, да би не видѣли его
зрѣща.

Bč: I poče matii plakati očima da bi ga ne vidili z'reće. (34v11—12).

Prevodilac grupe B koju, kako vidimo, vjerno slijedi i naš glagoljski tekst, zamijenio je očito grčki particip κλειών (zatvoriti) sa κλαίων (plakati), te kod njega, umjesto participa мъже kojim je u grupi A dobro prevedeno grč.

κλειών, imamo плачѡ (La) odnosno плакати сѡмъ (Fr, Bč).

Iz ovog primjera jasno proizlazi da se tu radi o dva prijevoda, jer do takve zamjene nije moglo doći kod prepisivanja.

5. V gl.

A) No: еѣ во Исусѣ съкрылъ свои образъ, ꙗвлѣне се андрѣюви
ѡко чловѣкъ флорини (Sp простъ)

B) Fr: Ис еѡ съкры его ради свои бжтво и ꙗви сѡмъ ѡму еѣ
образѣ члѡкѡ крѣмчѣж

La: Ис во потан его ра бжтво свои и ꙗвисѡ ѡму ѡко члѡкѡ
прѣкозникѡ

Bč: I(su)sъ bo potaĕ se i ĕvi se an'd'rĕju k(a)ko prevoz'nikъ
e(stъ). (35r 10—11).

Kao što pokazuje prijevod grčke riječi πωρορεὺς (potkrmar) riječju флорини u tekstu No, prevodilac je grupe A shvatio tu grčku riječ, koja se vjerojatno u njegovu neposrednu predložku nalazila kao u rukopisima BDPE u obliku

⁷² Budući da u Tk manjka sve od konca II do XI gl., poređenje možemo vršiti samo na temelju teksta Bč.

πλορεὺς, kao lično ime. Međutim ruski pisari, primijetivši da se tu radi o nekoj pogrešci, mijenjaju riječ **ФЛОРИН** sasvim neovisno o grčkom tekstu u pridjev **прорсть**.

U grupi B navedena je grčka imenica dobro prevedena riječju **κρῶμνιζ** odnosno **прѣвозникъ**. Ovaj posljednji oblik javlja se i u Bč, te s jedne strane pokazuje da je naš glagoljski tekst potekao iz prijevoda B, a s druge da naš tekst Bč stoji bliže bugarskom La.

6. XVII gl.

A) *No*: **и придоше орли**

B) *La*: **сѣнидоства два орла**

Tk: i pridosta b orla (91v 14—15 = Bč 36v 19).

Kao ni u grčkom, nema ni u grupi A broja **два** uz riječ **орли** koja se javlja u grupi B. Možda ga je prevodilac B našao u nama nepoznatom grčkom predlošku ili ga je sam dodao. I ovdje se naš tekst slaže s tekstovima grupe B.

7. XXII gl.

A) *No*: **и видѣ на єдиномъ стлѣпѣ мѣдѣна мѡужа**

(Sp ispušta zadnje dvije riječi)

B) *La*: **и видѣ стлѣпъ мѣдѣнъ рекомын андріанъ**

Tk: i vide stlp meden i na nem telo kamenno rekomoe andriênt (93r 18)

Bč: i naide⁷³ stl'pъ miden'. I na nemъ biše telo imenem' An'-d'riên'tь (38v 6—7).

Na dva različita prijevoda upućuje u ovom primjeru, pored drugih razlika, i prijevod grčke riječi **ἀνδριάς** (ak. ἀνδριάντα = kip) koji je, čini se, zadao prevodiocima prilično muke. Oni naime, očito, nisu razumjeli pravo značenje te dosta rijetke grčke riječi, koju prvi (A) shvaća kao akuzativ **ἀνδρα** od imenice **ἀνήρ** (= muž), pa je prevodi s **мѡужа**, a drugi (B) kao lično ime koje ostavlja neprevedenim **АНДРІАНЪ** (Fr, La) odnosno **andriênt** (Tk, Bč).⁷⁴

⁷³ Riječ *naide* umjesto *vidě* bit će vjerojatno pisarska pogreška, jer nije potvrđena ni u jednoj varijanti grčkog teksta.

⁷⁴ Prijevod u grupi A odgovara grč. varijanti II: ἐθεάσατο ἐπὶ τινος στύλου χαλκοῦν ἀνδριάντα, dok se tekstovi grupe B u prvom dijelu slažu s osnovnim grčkim tekstom: καὶ θεασάμενος στυλον χαλκοῦν, a u drugom dijelu s grč. varijantom kodeksa B: καὶ ἐπὶ τὸν κίον ἀνδριάς.

Naši se glagoljski tekstovi i ovdje slažu s bugarskima u krivom shvaćanju riječi *ἀνδριάς*. Razlika je samo u tome što bugarski tekstovi pridijevaju riječ *ἀνδριάς* stupu kao njegovo vlastito ime (**ВНДѢ СЛАПѢ МѢДЕНЬ РЕКОМЫН АНРІАНЪ**) dok se u glagoljskim tekstovima riječ *andriént* odnosi na *telo kameno* koje, bliže varijanti grč. rukopisa B: *καὶ ἐπὶ τὸν κίονα ἀνδριάς*, stoji na stupu.

8. XXII gl.

A) *No:* **А ОУТРА ГЛАГОЛИЕМЪ РОЖДЕНИЮ СВОЕМОУ: МИШТИТЕ ЖРѢБИЕ ВЪ СЕБЕ**

B) *La:* **ЗАУТРА ЖЕ ИЗБЕРЕМЪ СТАРЦА И МЕЦЕМЪ ЖРѢБИЖУ НИ** ^Х

Tk: a jutre izberem starce i mećem o ne žrebi (93v 3—4)

Bč: z'berimo nekoliko 1(judi) starih' tere mećimo oba ne ž'rib, ča budemo jili. (39r 5—6).⁷⁵

Razlika između grupe A i B i ovdje je sasvim očita. Prijevod **РОЖДЕНИЮ СВОЕМОУ** (A) umjesto **СТАРЦА** (B), kako bi bilo pravilno prema grč. *τοὺς γηραιούς*, osniva se na krivom čitanju grčkog teksta. Prevodilac grupe A imao je vjerojatno pred sobom grč. predložak u kojem je, kao i u grč. tekstu A, umjesto akuzativa *τοὺς γηραιούς* stajao dativ *γέροντιν* (od *ὁ γέρον* = starac) koji je lako zamijenio s dativom *γένουσιν* (prema *τὸ γένος* = rođenje) te odatle dobio prijevod **РОЖДЕНИЮ СВОЕМОУ**.

Glagoljski se tekstovi slažu i u ovom slučaju s bugarskima ne samo u prijevodu nego i u istoj, vjerojatno, prepisivačkoj pogrešci. Radi se naime o obliku **ИЗБЕРЕМЪ** umjesto kojega bi, prema grč. *ἐπισυνάξωμεν*, trebalo u prvom prijevodu pretpostaviti oblik *sberetъ*. Da je doista u prvotnom prijevodu morao stajati oblik glagola *sъbrati*, potvrđuje i oblik *z'berimo* u Bč.

9. XXII gl.

A) *No:* **БѢШЕ ЖЕ ПЕШТЬ СЪЗДАНА ПО СРѢДѢ ГРАДА И ЛЕЖАШЕ ПРѢДЪ ПЕШТНЮ КАМЕНЬ ВЕЛИКЪ ВЪЛО (Sp плоскъ)**

B) *La:* **БѢШЕ БО КОРЫТО СЪЗАНО И ВЪ НЕМЪ ТОЧНО** ^А

Tk: be korito sazano (!) (93v 7)

Bč: A biše korito učineno i v' nem' palak (38v 18—19).

⁷⁵ Ta se rečenica u tekstu Bč ne nalazi na istom mjestu kao u Tk i drugim tekstovima, nego dolazi na kraju gl. XXII i malo izmijenjena kao i čitava ta glava, o čemu smo govorili u prethodnom poglavlju na str. 145-146.

I ovaj primjer, gdje za grčku riječ κλίβανος (ἐν τῷ κλίβανῳ) imamo u grupi B riječ *korito*, dok u grupi A stoji pravilno *пѣштъ*, upućuje na zajedničku maticu bugarskih i naših glagoljskih tekstova. Uzrok ispuštanja u Tk bit će vjerojatno pisareva nepažnja.

10. XXIX gl.

A) *No*: **ВѢДѢВЪ ЖЕ ЈЕДИНЪ ТЪМНИЧНИКЪ (Sp в' темници) стѣпъ и на стѣпѣ стоѣшта мѡужа алѣастрина**

B) *La*: **и вѣдѣ стѣпъ стоѣщъ посрѣ^А гра, рѣкомыи андрѣанитѣ^А**⁷⁶

Bč: Vidiv' že b(la)ž(e)ni andrēi stl'p' po srědě grada. I sl'pi (!) t(ě)lo komu e ime An'drěēn' t' (40v 4—5).⁷⁷

Stup s kipom, o kojem je bilo govora u XXII gl., smješta ovdje grčki pisac, a prema njemu i Sp usred tamnice (εις μέσον τῆς φυλακῆς), zaboravivši pritom da je isti takav stup stajao prije u gradu gdje ga je Andrija opazio dok je nevidljiv prolazio gradom. Svjestan te nelogičnosti slavenski prevodilac grupe B, neovisno o grčkom tekstu, vraća stup na njegovo staro mjesto *po srědě grada*, ali pritom pada u drugu pogrešku: zaboravlja da Andrija sada sjedi u tamnici te ne može vidjeti stup koji stoji u gradu.

Slaganje glagoljskog teksta s bugarskim tekstovima u rješavanju smještaja stupa ne može se protumačiti drugačije nego zajedničkom maticom.

Naši se glagoljski tekstovi slažu s bugarskima i u nekim dopunama odnosno ispuštanjima koja nisu potvrđena u grupi A. Tako npr. gl. XXII u

bugarskim tekstovima završava riječima: **ШЕШЕ ЖЕ ИЗВЕРЕМЪ МЖЖА И РЕДЕМЪ КЪ КНАЗЪ**, a slično tako u glagoljskom Tk 93v 20: *šadše sberem mužē i ved(e)m je ka knezetъ*; u grupi A te rečenice nema.⁷⁸ Koji prijevod na tom mjestu bolje odgovara grčkom, teško je utvrditi, jer se oba prijevoda ovdje prilično razlikuju od grčkih tekstova što ih je izdao Bonnet.

Treba također napomenuti da naši glagoljski tekstovi, jednako kao i bugarski, ispuštaju konac VII i početak VIII gl. te u gl. XXVI polovicu druge rečenice od: **и не прѣтнѣлю се** do kraja koju prema grčkom imaju tekstovi grupe A. Isti manjak očito nije mogao biti slučajan.

⁷⁶ Za prijevod riječi ἀνδρίας vidi napomene uz 7. primjer str. 149.

⁷⁷ Ovu rečenicu ne možemo potvrditi tekstem Tk jer je on defektan od konca XXII gl.

⁷⁸ U Bč cijeli se završetak, kao što smo već rekli u prethodnom poglavlju na str. 146, razlikuje od Tk i sviju drugih tekstova.

Sličnih primjera slaganja glagoljskih tekstova s bugarskima mogli bismo još navesti, no to nije potrebno jer već i ovi dovoljno dokazuju: 1. da su već u starini postojala dva slavenska prijevoda DjAM, 2. da glagoljski prijevodi potječu od istog prijevoda iz kojega su potekli i bugarski prijevodi, 3. da na mjestima gdje se bugarski tekstovi Fr i La razlikuju, naši glagoljski pokazuju veću srodnost i tješnju vezu s tekстом La.

Treba međutim odmah nadodati da uz brojne primjere slaganja glagoljskih tekstova s bugarskima, nalazimo — osobito u drugom dijelu csl. prijevoda DjAM — dosta slučajeva gdje se glagoljski tekstovi bolje slažu s tekstovima grupe A.

Da navedemo samo neke primjere:

1. XVIII gl.

A) *No:* **пРИДИ (!) КЪ НИЕМОУ ГОСПОДЬ ОУПОДОБИВЪ СЕ МАЛОУ ДѢТИШТОУ БЛАГООБРАЗНОУ И КРАСЬНОУ**

Tk: pride g(ospod)ь upodobiv se malu detete blagoobraznu i krasnu (92r 4—5)

Bč: pride g(ospod)ь i upodobi se ditetu mladu lipu i kras'nu. (37v 4).

Bugarski tekstovi imaju ovdje samo riječi: **пРИДИ КЪ НИЕМОУ ГЬ**, a ostalo ispuštaju.

2. XX gl.

A) *No:* **И ГЛАГОЛАШЕ: ЛЮТѢ ТЕБѢ, ВРАЖЕ БОЖИ, И АНГЕЛОМЪ ТВОИМЪ, ИАКО НИИЕДИННОГО ЖЕ ТЕБѢ ПОДАШЕ ЗЛА, ТО КАКО НАВЕДЕ НА НЕ СЮ БОУЈЕСТЬ (Ср лѣсть)? ДОКОЛѢ РАТЬ ДРЪЖИШИ СЪ РОДОМЪ ЧЛОВѢЧЬСКИМЪ.**

Tk: i govori djavlu lute tebe vraže boži i anj(e)lom tvoim êko niedi[no]gože zla tebe stvoriše to kako navede na n[e] svoju bujust dokole rat držiši s narodomъ č(lověča)skim (92v 25—93r 4)

Bč: I g(lago)la k' d'ěvlu ljute t(e)bě vraže biži(!) i anj(e)lomъ tvoimъ k(a)ko navede na ne bujustъ svoju dok'le ratъ dr'žiši i(!) rodомъ č(lověča)skimъ. (37v 16—19)

B) *La*: и гла кѣ дѣволю. ѡ враже, бжїи, како вѣве члдь сиѣ

(FГ ТѢЛНКУХ ДШЬ) вѣ сицеѡж мѡжж; доколѣ сѡ борши

сѣ хомь гмь нашн .

Srpski i glagoljski tekstovi ovdje ropski prenose grčki: και λέγει πρὸς τὸν σατανᾶν (C). Οὐαί σοι τῷ διαβόλῳ τῷ ἐχθρῷ τοῦ θεοῦ και τοῖς ἀγγέλοις αὐτοῦ ὅτι οὐδέν σοι κακὸν παρέσχον οἱ ἐνταῦθα ζένοι και πῶς ἐπήγαγες αὐτοῖς τὴν τιμῶριαν ταύτην; ἕως πότε πολεμεῖς μετὰ τοῦ γένους τῶν ἀνθρώπων od kojega su se bugarski tekstovi prilično udaljili. Izmjene su vjerojatno izvršili bugarski pisari koji su, domišljajući se značenju riječi **вогнєсть**, koju kao ni ruski pisari vjerojatno nisu više razumjeli, izmijenili čitav smisao navedene rečenice.

3. XXII gl.

A) *No*: Лютѣ намь, лютѣ, ѡко влскєн соутѣ здѣ, нже вѣнидоше
кѣ тѣмнницѡу и раздрѣшише народѣ. Ге бо и сиє овль-
ховаше

Tk: luto nam êko vlsvi sut iže vnidoše v tamnicu sê bo i siê ovlhovaše (93v 18—19).

B) *La*: ѡ горе намь и сїи ѡтравєни сѣ нже сжтѣ испогєтили нѣ
тѣмницѣ

I ovdje se srpski i glagoljski tekstovi slažu s grčkim: Οὐαί ἡμῖν, ὅτι ἐνταῦθα μάγοι εἰσὶν οἱ και ἀπελθόντες ἐν τῇ φυλακῇ και ἐξαγαγόντες τοὺς ἀνδρας ἰδοὺ γὰρ και τούτους ἐμάγευσαν, samo što su u glagoljskom tekstu, vjerojatno krivnjom pisara, ispale riječi: и раздрѣшише народѣ. Vjerojatno da je tako glasio prijevod u matici iz koje su potekli bugarski tekstovi, samo su tu rečenicu pisari tokom prepisivanja prilično izmijenili, ne razumijevajući tekst prvotne matice. Kod Bč nema to mjesto pogotovo nikakve veze s prvotnom maticom, te se može smatrati vlastitom pisarevom stilizacijom koja i opet pokazuje samostalnost pisara Bč.

Iz navedenih primjera, da ne navodimo dalje, vidimo dosta jasno da se razlike između glagoljskih tekstova i tekstova cijele grupe A s jedne strane i bugarskih s druge, ne osnivaju na razlikama u prijevodu, nego se većim dijelom dadu protumačiti odstupanjima bugarskih pisara od izvornog teksta koji je u tom slučaju bolje predstavljen glagoljskim i ćirilskim tekstovima

grupe A. Slaganja pak glagoljskih tekstova s tekstovima grupe A moguće je objasniti na dva načina: 1. da su mjesta na kojima glagoljski tekstovi pokazuju tješnju vezu s prijevodom A izvorno tako glasila i u prijevodu B od kojega se bugarski pisari zbog nepažnje ili nerazumijevanja teksta mjestimično udaljuju, ili 2) da se jedan ili drugi prevodilac kod ponovnog prevođenja, barem za drugi dio u kojemu nalazimo više slaganja između jednog i drugog prijevoda, služio već postojećim prijevodom.

Na kraju možemo spomenuti još i to da u ćirilskom tekstu No ima, upravo u drugom njegovu dijelu, nekoliko dosta jasnih indicija da je njegov daleki prethodnik mogao biti glagoljski. Na to nas u prvom redu upućuje brojna vrijednost koja je, kako se čini, na dva mjesta preuzeta iz glagoljice. Tako je npr. Andrija izbavio iz tamnice, prema ćirilskom tekstu No (XXI gl.) 229 muževa i 29 žena, a prema glagoljskom i grčkom tekstu kodeksa E 249 muževa i 49 žena.⁷⁹ Ta razlika potječe vjerojatno odatle što je slovo *h* u glagoljici imalo brojnu vrijednost 40, a u ćirilici 20. Odras glagoljskog predloška bit će možda i ono *жѣ* u rečenici: *Нъ принесоше жѣ мрътвьци* u gl. XXII ćir. teksta No koje je sasvim suvišno i nepotrebno kao partikula kad već rečenica počinje veznikom *и*. To, doduše, ne možemo potvrditi glagoljskim kao ni grčkim tekstom, koji ovdje uopće nemaju broja, ali s obzirom na činjenicu da se u glagoljskim kao i u ćirilskim tekstovima neposredno prije te rečenice dvaput spominje sedam mrtvaca, lako je na tom mjestu pretpostaviti glagoljsko slovo *ѣ* (*ž* = 7) koje u ćirilici nema brojne vrijednosti, a koje je pisar, prenoseći tekst u ćirilicu, mogao zamijeniti sa *же*.⁸⁰ Zamjenom glagoljskih slova *ѣ* i *ѣ* te *ѣ* i *ѣ*⁸¹ mogla bi se, konačno, protumačiti i riječ *стада* koja dolazi sasvim bez veze s kontekstom u No (XXIV gl.) umjesto *vsā ta*, kako pravilno stoji u Tk.

Iz toga bismo dakle mogli zaključiti: ili da je prijevod kojemu pripada tekst No nastao na glagoljici ili da se slavenski prevodilac grupe A služio za drugi dio svoga prijevoda već gotovim glagoljskim prijevodom koji je samo popravljao i dotjerao prema grčkom originalu. U tom pak slučaju pri-

⁷⁹ I drugi se slav. tekstovi ovdje dosta razlikuju. Ruski tekstovi spominju 149 muževa i 49 žena, a bugarski 140 muževa, 300 žena i 49 djece. U oba slučaja radit će se vjerojatno o pogreškama kod prepisivanja i razrješavanja brojne vrijednosti. Tako se npr. velik broj oslobođenih žena koji se javlja u bugarskim tekstovima može protumačiti time da su bugarski pisari ćirilsko slovo *thita* (9) iz broja *сѣ* (=149) koji dolazi u rus. tekstovima, pročitali kao *t* pa tako dobili broj 300. Kako im je pak preostao još broj 49, koji se u drugim tekstovima odnosi na žene, oni su dodali i djecu koja se ne spominju ni u jednom slav. tekstu kao ni u grčkom, te će to biti čista interpolacija bugarskih pisara.

⁸⁰ Isp. isti takav slučaj u Vranešničkom apostolu (Koneski, Вранешнички апостол, Skorje 1956, str. 59).

⁸¹ Sličnost između glagoljskog *ѣ* i *ѣ* osobito je upadljiva u Grškovičevu apostolu iz XII st.

jevod DjAM nikako ne može biti mlađi od XII stoljeća. Ako je naime već slav. arhetip DjAM, koji je — kako smo ranije utvrdili — bio makedonsko-bugarski, bio pisan glagoljicom, onda je on bezuvjetno morao nastati prije nego je glagoljice potpuno nestalo s makedonsko-bugarskog područja, to znači prije kraja XII stoljeća kad je ćirilčko pismo definitivno istisnulo glagoljicu i u zapadnom dijelu bugarsko-makedonskog carstva (u istočnom je glagoljica ukinuta već g. 893), u kojem je, po svoj prilici, slavenski prijevod DjAM ugledao svjetlo dana.

GLAGOLJSKA DjAM PREMA GRČKOM ORIGINALU

Kad i ne bi bilo drugih dokaza da je original slavenskih DjAM bio grčki, dovoljno bi to dokazivala, u našim kao i bugarskim tekstovima dvaput potvrđena riječ *andriēnt* (u bugarskim tekstovima: андріанитъ) koja je nesumnjivo grčkog porijekla te predstavlja pravilnu osnovu *ἀνδριαντ-* riječi *ἀνδριάς* (čovječji lik, kip). Međutim, takvih primjera koji nas vode do sasvim sigurnog zaključka da su csl. DjAM prijevod s grčkoga ima na sreću u našim glagoljskim tekstovima daleko više. Na neke smo upozorili već tokom dosadašnjeg izlaganja, a druge, i to one najkarakterističnije, donijet ćemo ovdje. Predaleko bi nas naime odvelo kad bismo u detalje htjeli porediti glagoljske tekstove s poznatim grčkim tekstovima, pa smo se stoga ograničili na ona mjesta koja s jedne strane jasno upućuju na original, a s druge pokazuju kakvo je bilo prevodiočevo poznavanje jezika s kojeg je prevodio, kako je prenosio razne konstrukcije svoga originala, kakva je bila njegova prevodilačka vještina i slično.

Da je slavenski prevodilac imao pred sobom upravo grčki, a ne kakav drugi predložak iz kojeg je prevodio, potvrđuju ne samo primjeri ropskog prevođenja, kakav je između ostalih i primjer u Tk 92r 1—3: *otпусти mi g(ospod)i êko ĉ(lově)ka te mneh v korabli i êko k ĉ(lově)ku govorih* — συγχώρησόν μοι κύριε ὡς ἀνθρωπὸν γὰρ σὲ ἐθεασάμην ἐν τῷ πλοίῳ καὶ ὡς ἀνθρώπῳ σοι ὠμίλησα rkp. R (XVIII gl.) nego još bolje primjeri krivo prevedenog grčkog teksta koji proizlaze iz krivo pročitane ili krivo shvaćene grčke riječi.

Ovamo ide onaj primjer iz gl. III, o kojem smo govorili već u prethodnom poglavlju (str. 148), gdje je prevodilac grčki glagol *κλείω* (zatvoriti) zamijenio s *κλαίω* (plakati) što se odrazilo u njegovu prijevodu odnosnog mjesta s infinitivom *plakati*.

Krivim čitanjem može se protumačiti i riječ *stvari* u rečenici Tk 91r 5: *êkože stvori s nami ispovedati čudesa*, ali naravno uz pretpostavku da je u

predložku s kojeg je prevodio naš prevodilac stajala, kao u grčkim kodeksima BDP, varijanta *ἔπεισας*, a ne glagol *ἤτησας*, koji dolazi u osnovnom grčkom tekstu u rečenici: *καθὼς ἤτησάς μοι νῦν ἀπαγγ[είλω]*⁸² *σοι τὰ σημεῖα*. Glagol *ἔπεισας* mogao je, naime, prevodilac pročitati kao *ἐποίησας* pa ga onda i prevesti sa *stvari*. Ovdje treba još napomenuti da je ta rečenica u Bč posve izostavljena, jer uslijed nastale pogreške u prevodenju nije, vjerovatno, bila jasna pisaru (koji pred sobom nije imao grčki original), pa ju je stoga u svom prijepisu ispustio.

Krivo pročitanim grčkim uzvikom *ἰδοῦ-* koji se vjerovatno nalazio u neposrednom predložku našeg prijevoda, kao što dolazi u čitanju grč. teksta R, gdje je potvrđen i atribut *μέγα* uz *φῶς* koji se javlja u prijevodu *s(vě)tv veli* — može se jedino objasniti i prisutnost oblika *vidi* u prvoj rečenici III gl.: *Vidi* (tj. Matej) *s(vě)tv veli v' tam'nici* (Bč 34r 26—27). Kod površnog čitanja mogao je prevodilac zamijeniti *ἰδοῦ* s aoristom *εἶδον* koji je onda pravilno preveo aoristom gl. *viděti*. Pritom se naš prevodilac očito nije sjetio da Matej, kojega su ljudožderi oslijepili, još nije progledao pa prema tome nije mogao vidjeti svjetlost koja je zasjala u tamnici. Da se ovdje nije radilo o nekoj prepisivačkoj pogrešci, potvrđuju i bugarski prijepisi koji imaju na tom mjestu jednaki tekst. Potpun i pravilan prijevod odnosnog grčkog mjesta, i to prema rkp. R (*ἐν τῇ φυλακῇ ἰδοῦ ἔλαμψεν φῶς μέγα*) ima jedino Sp: **И СЕ СРЪТЪ ВЪСНА ВЕЛНЪ ВЪ ТЕМНИЦИ.**

Da slavenski prevodilac nije uvijek pravilno shvatio grčki tekst, pokazuje i primjer Bč 35r 10: *An'drēi že čudi se i ne razumě k(a)ko g(ospod)ь e(stv)* — *ὁ δὲ Ἀνδρέας θεασάμενος τὸν Ἰησοῦν οὐκ ἐπέγνω αὐτόν* (V gl.). Iz tog se naime primjera jasno vidi da je slavenski prevodilac uzeo grčki glagol *θεάομαι*, koji ovdje dolazi u participu *θεασάμενος*, u njegovu drugotnu značenju »čuditi se«, a ne u značenju »vidjeti«, u kojem ga je upotrijebio grčki pisac — kako se razabire iz čitavog konteksta — te ga prema tome preveo sa *čudi se*. Isti prijevod potvrđen je i u bugarskim tekstovima, dok srpski i ruski prijepisi donose pravilan prijevod tog mjesta tj. **ВНАЧЕЪ**, što ujedno potvrđuje našu tezu o postojanju dvaju različitih crkvenoslavenskih prijevoda DjAM. U vezi sa spomenutim prijevodom ptc. *θεασάμενος* treba također istaći da je isti glagol naš prevodilac preveo nekoliko redaka prije navedenog mjesta pravilno s *vidi* (Bč 35r 7). Zanimljivo je također da u našim i u bugarskim prijepisima nalazimo netačan prijevod *ne razumě* (Bč 35r 10) za grčki *οὐκ ἐπέγνω*, dok druga grupa prijevoda ima bliže grčkom: **НѦ ПОЗНА.**

⁸² Čitanje *ἀπαγγείλω* uzeo je Bonnet protivno Tischendorfu koji na tom defektnom mjestu pretpostavlja čitanje *ἀπαγγείλαι*. U prilog posljednjem mogla bi ići činjenica da svi slavenski prijevodi imaju na tom mjestu infinitiv.

Na vezu s grčkim predložkom upućuju i neki sintaktički grecizmi. Takav je potvrđen u primjerima Bč 34v 18: *bě an'drěi uče* i Bč 38v 4—5; *kade bě p(e)tarb uče narodi* gdje impf. *bě* s participom prezenta određenog glagola tačno odgovara paralelnoj grčkoj konstrukciji ἦν + ptc. prez. koja u biblijskom koiné služi za opisivanje imperfekta⁸³. Oba navedena mjesta predstavljaju doslovni prijevod rečenica: ἦν διδάσκων ὁ Ἀνδρέας (IV gl.) i ἔπου ἦν ὁ Πέτρος διδάσκων (XXI gl.). Na drugim mjestima gdje u grčkom tekstu dolazi spomenuta konstrukcija, u našem prijevodu stoji, koliko to možemo zaključiti iz Bč jer je Tk defektan na tim mjestima, aorist *poče* s infinitivom ili samo aorist određenog glagola. Evo primjera: Bč 34v 9: *I poče peti* — καὶ ἦν ψάλλον (III gl.); Bč 34v 11: *I poče matii plakati*⁸⁴ očima — καὶ ἦν ὁ Ματθαίος κλείων αὐτοῦ τοὺς ὀφθαλμούς (III gl.); Bč 35r 10—11; *I(su)sb bo potaē se i ēvi se an'd'rēju* — ἦν γὰρ ὁ Ἰησοῦς κρύψας τὴν ἑαυτοῦ θεότητα, καὶ ἦν φαινόμενος τῷ Ἀνδρέᾳ (V gl.).

Iz grčkog su preuzete i slavenskom načinu izražavanja sasvim strane rečenice u upravnom govoru koji počinje izričnim veznikom *ēko*, a koje dolaze umjesto pravih izričnih rečenica. U grčkom one tačno odgovaraju rečenicama s tzv. ὅτι recitativum i upravnim govorom koje se u biblijskom koiné češće upotrebljavaju nego prave izrične rečenice ili konstrukcija akuzativa s infinitivom⁸⁵. Takve rečenice potvrđene su od glagoljskih prijepisa samo u Tk koji čuva starije stanje prijevoda, dok Bč u duhu našeg jezika pretvara te rečenice u izrične, a ako pak ostavlja upravni govor, onda ispušta veznik koji je u upravnom načinu izražavanja sasvim suvišan. Ovo što smo rekli najbolje ćemo pokazati na primjerima, kao što je: Tk 91 r 10—11: *kako hodite š nim iže govorit ēko sin boži jesam* — πῶς περιπατεῖτε μετὰ τοῦ λέγοντος ὅτι Ὑἱὸς εἰμι τοῦ θεοῦ (XII gl.). Ista rečenica kod Bč 36v 16 glasi: *k(a)ko hodite š nimb. Ki di da e s(i)nb b(o)ži*. Ili Tk 93r 23—24: *I abie tekše knezem povedaše govoreče ēko tannicu obretom otvorstu* — καὶ εὐθέως ἐπορεύθησαν⁸⁶ καὶ ἀπήγγειλαν τοῖς ἄρχουσιν τῆς πόλεως λέγοντες ὅτι τὸ δεσμωτήριον ἠῦραμεν ἠνεωγμένον (gl. XXII). Da sačuva živost u pričanju Bč 38v 12—13 ostavlja u ovom slučaju upravni govor u svom prijepisu, ali bez veznika *ēko*: *I tudie potekoše k' knezem' i rekoše tam'nica e raz'b'ena*. Kako vidimo iz ovog primjera, pisar Bč izmijenio je malo i konac rečenice koja je kod njega dobila više na dramatičnosti i postigla veći efekat. Rečenica Bč 35r 11—12: *I slišav' an'drěi o' sp(a)sa k(a)ko gredu v' stranu čl(o)v(ē)koēdac'* koja, nažalost, nije potvrđena u Tk, defektnom na tom mjestu, morala je

⁸³ F. Blass, *Grammatik des neutestamentliche Griechisch*, Göttingen 1911, 3. izd., str. 208.

⁸⁴ O krivom prijevodu grč. κλείων v. str. 155.

⁸⁵ Isp. F. Blass, o. c., str. 238.

⁸⁶ Grč. rkp. R i C imaju na tom mjestu varijantu πορεύθεντες koja stoji bliže našem *tekše*.

u prvotnom prijevodu također stajati u upravnom govoru, što možemo prósuditi po srodnom bugarskom prijepisu La gdje ona glasi: **и слышавъ андрѣа глагола Іса како градема въ странѣ члководецѣ** kao doslovan prijevod grčkog predloška koji se u prvom dijelu rečenice morao poklapati s rkp. R: ἀνδρέας ἀκούσας τοῦ ἰησοῦ λέγοντος, a u drugom s grupom rkp. Φ: ὅτι πορευόμεθα ἐν τῇ χώρᾳ τῶν ἀνθρωποφάγων (V gl.). Primjer Bč 36r 17—18: *I gov(o)-rahu ni b(o)gv da el(o)vič' e* kojim bi trebala biti prevedena rečenica: λέγοντες ὅτι οὐκ ἔστιν θεὸς ἀλλ' ἄνθρωπος (X gl.), nije također potvrđen u Tk, ali lako možemo pretpostaviti da je u izvornom prijevodu bio preveden i grčki veznik ὅτι s *éko* kako na tom mjestu nalazimo u svim ćirilskim prijepisima.

Ovisnost slavenskog prevodioca o grčkom predlošku očituje i prijevod ostalih grčkih konstrukcija, koje naš prevodilac prenosi adekvatnim ili sličnim staroslavenskim konstrukcijama. Tako npr. tipično grčku konstrukciju ἐν τῷ + infinitiv, kojoj često prethodi još aorist ἐγένετο, a obično dolazi u vremenskom značenju, nalazimo u našem prijevodu razriješenu vremenskom rečenicom ili odgovarajućom dativno-infinitivnom konstrukcijom, u kojoj je grčki dativ infinitiva preveden našim infinitivom, a imenica koja u grčkom uz taj infinitiv dolazi obično u akuzativu u našem prijevodu dolazi u dativ. Ta je konstrukcija mogla našem prevodiocu biti poznata iz staroslavenskih tekstova gdje je često potvrđena kao prijevod navedena ili slične grčke konstrukcije.⁸⁷ Za prijevod ovom posljednjom konstrukcijom imamo u našim tekstovima samo jedan primjer, i to: Tk 93r 20: *i bi vniti slugam* (= Bč 38v 8—9) prema grčkom ἐγένετο ἐν τῷ πορευθῆναι τοὺς δημίους (XXII gl.). Prijevod vremenskom rečenicom potvrđen je u Tk 91v 13 *egda bo ti govoraše* prema ἐν τῷ σε λαλεῖν (XVII gl.). Da li je i grčka rečenica: ἐγένετο ἐν τῷ εἰσερχεσθαι τοὺς δημίους (III gl.) u izvornom prijevodu bila prevedena vremenskom rečenicom, kako je potvrđena u Bč 34v 10: *I kada poidoše* (pogrešno umj. *pridoše*) *sluge*, teško je reći jer ne znamo kako je to mjesto glasilo u Tk koji je uvijek vjerniji. Međutim, sudeći po prvom primjeru, bit će vjerojatnije da je na tom mjestu u Tk bio dativ s infinitivom, tim više što takvu konstrukciju imaju i bugarski La kao i srpski.

Dativno-infinitivnom konstrukcijom prevedena je u našim DjAM i klasična grčka konstrukcija akuzativa s infinitivom na rijetkim mjestima gdje je ona upotrebljena. Tako je npr. rečenicom Tk 90v 16—17: *pade*

⁸⁷ Isp. R. Mrazek, К дaтнвнo-ннфнннтнвнм констρукцням в старославянском языке. Sborník prací filozofické fakulty brněnské university, A-11, Brno 1963, str. 107—126.

že žreb mateju iti v stramu č(lově)koēdac prevedena grčka rečenica u kojoj dolazi ak. s inf.: κατὰ κλήρον οὖν ἔλαχεν τὸν Ματθεῖαν πορευθῆναι εἰς τὴν χώραν τῶν ἀνθρωποφάγων (I gl.). Isto tako je u rečenici Tk 94 r 10—11: *g(ospod)i is(u)h(rbst)e ne dai slugam sim prnesti smrti na otročete si* dativom s infinitivom preveden ak. s inf. u grčkom tekstu: Κύριε Ἰησοῦ Χριστέ... μὴ ἐάσης ὑπενεγκεῖν τοὺς δημίους τὸν θάνατον ἐπὶ τὰ παιδία ταῦτα (XXIII gl.) prema grupi rukopisa Θ kojoj na ovom mjestu bliže stoji naš prijevod nego osnovnom grčkom tekstu. Ista konstrukcija potvrđena je još u Bč 34r 20—21: *I ašće esi g(ospod)i ne prisudilь graēnomь sim' s'něsti me*. Kako međutim na tom mjestu u poznatim grčkim tekstovima ne dolazi ak. s inf. već obična izrična rečenica: εἰ οὖν ὠρισάς με ἴνα καταφάγωσίν με οἱ ἐν τῇ πόλει ταύτῃ (II gl.) moramo pretpostaviti da se on nalazio ili u neposrednom predlošku našeg prevodioca ili da je naš prevodilac tako dobro poznao staroslavensku jezičnu tradiciju te je osjećao da bi ovdje bolje pristajala konstrukcija dativa s infinitivom nego izrična rečenica.

Vežu našeg prijevoda s grčkim predloškom pokazuju i primjeri česte upotrebe participa koji se prema grčkom redovito dekliniraju te gotovo isključivo dolaze na onim mjestima gdje je particip potvrđen u grčkom originalu.⁸⁸ Ilustrirat ćemo to s nekoliko karakterističnijih primjera.⁸⁹ Bč 35r 4—5: *vidi plav'cu malu. I v' nei .v̄. m(u)ži sideće v plavi* — εἶδεν πλοῖάριον μικρὸν καὶ ἐπὶ τὸ πλοῖάριον τρεῖς ἄνδρας καθεζομένους (V gl.); Tk 91r 11—12: *kto bo ot vas est videl ili slišal bog govorec k ženē kade* — τίς ἐξ ὑμῶν εἶδεν τὸν θεὸν ὁμιλήσαντα γυναικὶ πῶποτε (XII gl.); Tk 91v 17: *I videsva g(ospod)ь naš sedec v sl(a)ve* — ἐθεασάμεθα γὰρ τὸν κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν (II om.) καθεζόμενον ἐπὶ θρόνου δόξης (XVII gl.). Tk 92v 7—8: *i vide mateē rojuć i sl(a)već v sebe* — εἶδεν Ματθεῖαν καθεζόμενον καὶ ψάλλοντα καθ' ἑαυτὸν (XIX gl.); Tk 93v 12—13: *andrei že usliša glas govorec k nemu* — ἤκουσεν φωνῆς Ἀνδρέας λεγούσης (XXII gl.); Bč 36r 14—15: *Hv(a)lu t(e)bi da(!) b(ož)e da naidohь m(u)ža slavećь ime tvoe* — εὐχαριστῶ σοι (RC) κύριέ μου Ἰησοῦ Χριστέ, ὅτι συνήντησα ἀνδρὶ δοξάζοντι τὸ ὄνομά σου (IX gl.); Tk 93r 5—6: *vložī andrei ruku svoju na l[i]ca slepih sućih v tannici* — ἐπέθηκεν Ἀνδρέας τὰς χεῖρας ἐπὶ τὰ πρόσωπα τῶν τυφλῶν ἀνδρῶν τῶν ὄντων ἐν τῇ φυλακῇ (XXI gl.).

Primjeri razrješavanja participa relativnom rečenicom kao u Tk 91r 10: *kako hodite š nim iže govorit* — πῶς περιπατεῖτε μετὰ τοῦ λέγοντος

⁸⁸ O deklinaciji participa vidi opširnije u jezičnoj analizi.

⁸⁹ S obzirom na to da Tk vjernije odražava prvotni prijevod nego Bč, navodit ćemo primjere, gdje god je moguće, prema Tk, a samo gdje je ovaj defektan citirat ćemo Bč.

vrlo su rijetki. Naprotiv, češći je slučaj da je participska konstrukcija potvrđena u našem prijevodu ondje gdje je u grčkom nema. No i to bi mogao biti samo znak da je prevodilac bio pod utjecajem grčkog načina izražavanja, tim više što je takve konstrukcije upotrebljavao na mjestima gdje bismo ih u grčkom s pravom očekivali. Takav je primjer Tk 92v 18—19: *i izvedet te iz tammice i vse sućee s toboju* gdje ptc. *sućee* pretpostavlja u grčkom, analogno prema sličnim primjerima, ptc. *ὄντας* koji je, međutim, u grčkom izostavljen jer je relativnost izražena samim grčkim članom: *καὶ ἐξάξει σε ἐκ τῆς φυλακῆς καὶ πάντας τοὺς μετὰ σοῦ* (XIX gl.).

Vrlo frekventna upotreba dativa apsolutnog vezana je u našim tekstovima redovito uz grčku konstrukciju genitiva apsolutnog. Evo nekoliko primjera: Bč 34r 26: *Tako se emu m(o)leću. Vidi s(vě)tv veli v' tam'nici* — Ταῦτα δὲ προσευχομένου τοῦ Ματθθαία ἐν τῇ φυλακῇ ἰδοὺ ἔλαμψεν φῶς μέγα (R, III gl.); Bč 35 v 27—36r 3: *i vet'ru biv'shu veliku... i on' v'stav' zarov(ě)dav' vetromě s'tati* — καὶ ἀνέμου μεγάλου γενομένου... ἀναστὰς ὁ κύριος ἐπετίμησεν τοῖς ἀνέμοις (VIII gl.); Tk 91r 6—7:

bi gredućim bi učenikoma s g(ospodo)m našim v crikav ezicaskuju — ἐγένετο πορευομένων ἡμῶν τῶν δώδεκα μαθητῶν μετὰ τοῦ κυρίου ἡμῶν εἰς ἱερὸν τῶν ἔθνων (XII gl.); Tk 91v 6: *jutru že biv'shu vsta andrei i obrete se na zemli* — Πρωίας δὲ γενομένης διωπνισθεὶς ὁ Ἀνδρέας καὶ ἀναβλέψας εὗρεν ἑαυτὸν ἐπὶ τὴν γῆν καθεζόμενον (XVII gl.); Tk 92r 4: *I se rekšu andreju pride g(ospod)b* — Ταῦτα δὲ εἰπόντος, τοῦ Ἀνδρέου ρηγένητο ὁ Ἰησοῦς πρὸς αὐτὸν (XVIII gl.).

Budući da se u većini slučajeva što smo ih dosad naveli glagoljski tekstovi slažu s Bonnetovim osnovnim grčkim tekstom, mogli bismo odatle zaključiti da je slavenskom prevodiocu poslužio takav ili sličan tekst kao direktni predložak. Međutim, detaljnije poređenje glagoljskih tekstova s poznatim grčkim tekstovima DjAM vodi nas do istog zaključka do kojeg je došao već Speranski za srpske i ruske tekstove, tj. da ni jedan od dosad poznatih grčkih tekstova DjAM nije služio slavenskim prevodiocima kao njihov direktni predložak. Svi su naime csl. tekstovi DjAM u usporedbi s grčkima znatno kraći. Istina, moglo bi se pomišljati na mogućnost da je kraćenja i izmjene provodio sam slavenski prevodilac, no ako prihvatimo tezu da su postojala najmanje dva csl. prijevoda DjAM, te pritom uzmemo u obzir da su u oba prijevoda, uz rijetke iznimke, potvrđena ista ispuštanja, onda takva mogućnost posve otpada. Teško je naime zamisliti da bi oba prevodioca, radeći neovisno jedan o drugome, jednako kratila grčki tekst. Još je manje vjerojatno da bi ispuštanja u našim tekstovima u odnosu na grčke bila rezultat rada nekog slavenskog redaktora prema punom slavenskom prijevodu čije bismo postojanje tek

morali suponirati.⁹⁰ Jedinu iznimku u tom pogledu mogli bismo dopustiti u jednom slučaju kod glagoljskih tekstova koji posve izostavljaju gl. XII osim prve rečenice i cijelu gl. XIV—XV osim završetka. U tim je naime glavama, ovisno o grčkim tekstovima, opisano u svim ćirilskim tekstovima, uključivši ovdje i bugarske koji su srodni s glagoljskima, čudo sa sfinagama koje na Kristovu zapovijed svjedoče ljudskim govorom za Kristovo božanstvo pred poganskim svećenicima, a pošto oni ne uzvjeruju, odlaze po Kristovu nalogu u zemlju Hanaan gdje dižu iz groba Abrahama i njegova sina Izaka i pozivaju ih da i oni dođu svjedočiti za Krista. O svemu tomu nema ni spomena u glagoljskim prijepisima, gdje se samo spominje da je Krist činio »*čudesu veliē pred nimi* (tj. pred svećenicima) *bolečee celae mrtvie vskrešae*« (Tk 91r 19—20 i Bč 36v 25—26). Prema tome moglo bi se navedeno ispuštanje iznimno pripisati nekom slavenskom redaktoru, koji je svjesno izostavio sasvim neobičnu epizodu sa sfinagama, a radije nabrojio čudesa koja se spominju u Evanđeljima, tj. ozdravljenja i uskrišenja. Kako pak u oba glagoljska teksta nalazimo s jedne strane isti manjak, a s druge strane gore citiranu rečenicu, koje nema ni u jednom slavenskom ni grčkom tekstu, treba pretpostaviti da su sve te izmjene bile izvršene već u csl. predlošku iz kojeg su potekli naši glagoljski prijepisi. Sve ostale slučajeve odstupanja glagoljskih tekstova od punih grčkih treba pripisati samom originalu koji je bio u rukama prevodioca i koji je morao pripadati vrsti skraćenih grčkih DjAM.⁹¹ Takvih tekstova kraće redakcije grčkih DjAM nalazimo među samim izdanim grčkim tekstovima kao što su oni u Bonnetovom izdanju označeni kraticama: B, C, D, R i II. Doduše, naš se direktni predložak — kako to pokazuje bliže poređenje naših glagoljskih prijepisa s navedenim grčkim tekstovima — nije nalazio ni među tim tekstovima, ali im je morao biti vrlo bliz, osobito grčkom tekstu označenom kraticom R. To naime zaključujemo odatle što većina odstupanja csl. prijevoda DjAM kojemu pripadaju glagoljski prijepisi nalazi opravdanje — kako smo mogli vidjeti već u dosad navedenim primjerima — upravo u tim kraćim grčkim tekstovima, a najčešće u tekstu R s kojim se naši tekstovi obično najbolje slažu.

Da zaključimo: 1. csl. prijevod DjAM iz kojeg su potekli glagoljski prijepisi nastao je prema grčkom originalu, i to prema jednom predstavniku kraće redakcije grčkih DjAM, vrlo blizom tekstu R; 2. slavenski prevodilac DjAM nije savršeno poznao grčki jezik i 3. prevodio je doslovno ad verbum, ne pazeći mnogo na smisao rečenice i na čitav njezin kontekst, uslijed čega su neke rečenice u slavenskom prijevodu postale posve nejasne i nerazumljive.

⁹⁰ Isp. N. M. Speranskij, *Апокрифическія дѣянія апостола Андрея въ славянорусскихъ спискахъ*, Moskva 1893, str. 19.

⁹¹ M. N. Speranskij, o. c., str. 20.

2. DJELA APOSTOLA PETRA I ANDRIJE

UVOD

Neposredno na prethodni apokrif, koji naglo završava odlaskom apostola Andrije iz grada obraćenih ljudoždera, nadovezuje se drugi apostolski roman, poznat u literaturi pod naslovom *Djela sv. apostola Petra i Andrije* prema grčkom Πράξεις τῶν ἁγίων ἀποστόλων Πέτρου καὶ Ἀνδρέα.⁹² Na vezu tih dvaju apokrifa upućuje već prva rečenica u Djelima Petra i Andrije (dalje u kratici: DjPA) u kojoj se nastavlja pričanje prekinuto u DjAM. Kad je, naime, Andrija izašao iz grada ljudoždera — tako počinje naš apokrif — zahvati ga svijetli oblak i odnese na goru gdje su sjedili Petar i Matej s Aleksandrom i Rufom, vjerojatno Andrijinim učenicima za koje se u gl. XXI DjAM kaže da ih je oblak zajedno s Matejem, kojega je Andrija izbavio iz ruke ljudoždera, prenio na goru k Petru, gdje ih je sad Andrija našao okupljene. Pošto se pozdrave i međusobno izljube, Andrija im ispriča što je sve doživio i pretrpio kod ljudoždera (gl. I).⁹³ Dok su oni razgovarali, javi im se Isus u obliku malog djeteta i naredi im da pođu u grad barbara da tamo navješćuju evanđelje (gl. II). Apostoli se s učenicima daju odmah na put. Kad se približe gradu, upita Andrija Petra da li će i ovdje morati proći kroz one muke koje je podnio u gradu ljudoždera. Na to mu Petar nije mogao odgovoriti, ali mu pokaza nekog starca koji je sijao na svojoj njivi. U njega će zatražiti kruha. Ako im dade, bit će to znak da neće trpjeti mukâ, a ako ne da, znači da ih u gradu čekaju muke. Starac se spremno odazove molbi stranaca te ode u grad po kruh (gl. III). Dotle Petar i Andrija obrađuju starčevu njivu i posiju žito koje isti čas nikne i sazrije (gl. IV). Kad se starac vratio s kruhom, osupne se ugledavši zrelo žito na svojoj njivi te se pokloni apostolima i obrati na kršćanstvo, a apostoli ga pošalju naprijed u grad da im u svojoj kući pripremi stan (gl. V). Starac se vraća kući noseći, na veliko iznenađenje svojih sugrađana, snop zrela žita u vrijeme kad je tek započela sjetva (gl. VI). Kad to dočuju gradske starješine, ispituju starca za čudo, a on im ispriča kako se to dogodilo (gl. VII). Ali davao ude u starješine i oni se zabrinu zbog dolaska apostola za koje su čuli da rastavljaju muževe od žena (gl. VIII). Da spriječe apostolima ulaz u grad, postave na prijedlog jednog starješine голу bludnicu na gradska vrata (gl. IX). Ali na Andrijinu molitvu (gl. X) side anđeo Mihael i digne bludnicu za kosu u zrak. Apostoli slobodno ulaze u grad, a žena poziva svoje sugrađane da mole apostole za nju (gl. XI). Mnogi se od građana obrate i poklone apostolima, a oni stanu činiti čudesa liječeći bolesnike (gl. XII). Videći čudesa što ih čine apostoli, zatraži neki Onesifor

⁹² Pod tim naslovom, koji je potvrđen i u rukopisima, izdao je grčki tekst M. Bonnet, *Acta apostolorum apocrypha*, Lipsiae 1898, II, 1, str. 117—127.

⁹³ Podjelu na glave proveli su izdavači grčkog teksta DjPA.

od apostola moć da bi i on mogao činiti takva čudesa. Ali kad čuje uvjete, tj. da se najprije mora odreći imetka, žene i djece, udara apostole na muke (XIII gl.). Kad mu pak Petar reče da će lakše deva proći kroz ušicu igle nego bogataš u kraljevstvo nebesko, on traži da Petar učini takvo čudo, pa će on povjerovati u njegova Boga (gl. XIV). Petar traži da se donese mala igla i dovede deva te dvaput ponovi traženo čudo (XV—XVII gl.), dapače zadovolji i daljnjem zahtjevu Onesiforovu da kroz ušicu igle, koja se pri devinu prolazu otvorila kao vrata, prođe i bludna žena jašući na devi (gl. XVIII—XIX). Ovo posljednje čudo razoruža konačno Onesifora te on povjeruje i krsti se (gl. XX—XXI). Apokrif završava obraćanjem bludnice koja u znak iskrenosti svog obraćenja razdijeli svoj imetak pošto ju je Petar izbavio iz njezina nezavidna položaja, a svoju kuću pretvori u samostan; apostoli, međutim, grade crkve i uspostavljaju među barbarima redovnu hijerarhiju (gl. XXII—XXIII).

Poput DjAM i ova bismo Djela mogli označiti kao avanturistički roman. U njemu je, kao i u prethodnom apokrifu, sasvim izostala doktrinalna tendencija starih Akta. Kao jedinu reminiscenciju na starija Akta nalazimo u VIII i IX gl. tragove enkratizma, tj. nauke koja je branila svako tjelesno općenje, pa i u samom braku. Naime, u svim starijim Aktima (isp. npr. Djela Pavla i Tekle, Djela Andrijina, Djela Tomina) apostoli propovijedaju uzdržavanje od bračnog života i potpunu čistoću. Pritom, naravno, navlače na sebe bijes i mržnju rasrđenih muževa, ostavljenog zaručnika i razočaranih roditelja kojima propadaju njihove ženidbene kombinacije. Kao takove, tj. kao ljude koji odvrćaju žene od njihovih muževa i obratno, poznaju apostole i građani zemlje barbara pa stoga smišljaju kako da im spriječe ulaz u grad.⁹⁴ Međutim, kako pokazuje daljnji tok događaja, apostoli — ušavši u grad — ne propovijedaju ništa od onoga čega su se barbari bojali. Oni uopće ne nastupaju kao propovjednici, nego kao čudotvorci koji svojim čudesima obraćaju najprije starca koga su sreli na polju pred gradom, zatim Onesifora, bludnicu i ostale građane. U tome i jest glavna razlika između starih Akta i mlađe grupe apostolskih romana kojoj pripadaju DjPA.

Prema Flamionu, koji je proučavao DjPA u vezi s DjAM i s još nekim srodnim djelima (Mučeništvo Matejevo, Djela Tomina i slavenski tekst Djela Petrovih), naš je apokrif izašao — kao i DjAM — iz jednog od Pahomijevih manastira u gornjem Egiptu, negdje oko god. 400.⁹⁵

⁹⁴ Isp. M. Bonnet, o. c., str. 121.

⁹⁵ Isp. što je rečeno o tom kod nas u bilj. 25.

Ne upuštajući se ovdje u raspravu o opravdanosti Flamionove teze, koju je već Blatt podvrgao kritici⁹⁶, možemo samo istaći da bi u prilog Flamionove lokalizacije mogla ići spomenuta epizoda s devom koja upućuje na kraj gdje se deva često mogla susretati u svagdašnjem životu, kao što je to u Egiptu.

Osim toga, i sama činjenica da se u XXII gl. spominje samostan (μοναστήριον) što ga je od svoje kuće učinila obraćena bludnica, mogla bi upućivati na Egipat kao na kolijevku redovništva u kojoj su nikle prve organizirane cenobitske zajednice i tamo osobito cvale u IV i V stoljeću, dakle u vrijeme kad su, prema Flamionu, bila sastavljena originalna grčka DjPA.

IZVORI

Potpuni grčki tekst DjPA izdao je prvi C. Tischendorf, Apocalypses apocryphae, Leipzig 1866, str. 161—167, iz oxfordskog kodeksa Baroccianus 180.⁹⁷ Isti tekst izdao je ponovo M. Bonnet, Acta apostolorum apocrypha, Lipsiae 1898, II, 1, str. 117—127, dodavši varijante iz Vatikanskog rukopisa 1192 kojim je popunio i defektna mjesta u kodeksu Baroccianus. U našoj radnji služiti ćemo se za uspoređivanje s hrvatskoglagojskim tekstom DjPA ovim posljednjim izdanjem.

Crkvenoslavenski prijevod DjPA došao je do nas svega u tri prijepisa: jednom *hrvatskoglagojskom* i dva *ćirilska* ruske redakcije.

Glagoljski tekst DjPA dosad nije bio naučno identificiran. Prof. Ivšić napisao je samo toliko da se nalazi »u jednom hrvatskom glagoljskom tekstu iz 15. v.« te da je grčki tekst štampan kod Bonneta.⁹⁸ U stvari taj tekst dolazi na f. 100r—106r glagoljskog *Žgombićeva zbornika*⁹⁹ (kratica: Žg) iz XV—XVI st. (Arhiv JAZU sign. VII 30) pod naslovom: *Čtenie s(ve)tago an'drěš apustola*. Koliko nam je danas poznato, taj je glagoljski tekst dosad jedini slavenski tekst koji sadrži potpunu fabulu o djelima Petra i Andrije kod barbara.

Jedan ćirilski tekst DjPA ruske redakcije (kratica: Nov) iz 14/15 st. iz rukopisa 1261 bivše biblioteke Sofijine katedrale u Novgorodu (danas u Pu-

⁹⁶ Isp. J. Flamion, Les Actes apocryphes de l'apôtre André, str. 310—324 i ono što je kod nas rečeno u uvodu DjAM na str. 116—117.

⁹⁷ Iz tog kodeksa izdao je DjPA već prije, ali samo fragmentarno C. Ch. Woog, Presbyterorum et diaconorum Achaiae de martyrio s. Andreae apostoli encyclica, Lipsiae 1749 i J. C. Thilo, Acta ss. apostolorum Andreae et Matthiae, Halis 1846, str. 30—32.

⁹⁸ Stj. Ivšić, Sredovječna hrvatska glagolska književnost, Sveslavenski zbornik, Zagreb 1930, str. 135.

⁹⁹ Opširan prikaz tog zbornika dao je I. Milčetić, Prilozi za literaturu hrvatskih glagoljskih spomenika, Starine JAZU 30, str. 257—334, a bibliografski opis u Starinama JAZU 33, str. 258—262. Po saopćenju prof. Vj. Štefanića, koji je obradio Žgombićev zbornik u »Glagoljskim rukopisima Jugoslavenske akademije« (u štampi), pisana je partija u kojoj se nalazi naš tekst vjerojatno između 1520. i 1530. g.

bličnoj biblioteci u Lenjingradu) navodi N. Bonwetsch kod A. Harnack, *Geschichte der altchristlichen Litteratur bis Eusebius*, Leipzig 1952, 2. erweiterte Auflage, T. I/2, str. 905. Nažalost, taj ćirilski tekst nije potpun.¹⁰⁰ Prićanje poćinje XIII glavom i nastavlja se do XV gl. na f. 25v. Iza te glave sve do f. 27v gdje poćinje novo ćitanje slijedi Petrova molitva koja je u glagoljskom kao i u grćkom tekstu sasvim kratka.

Drugi ćirilski tekst (kratica: Tih), takoder ruske redakcije, datira iz XVII st. U odnosu na punu glagoljsku verziju DjPA i ovaj je tekst znatno kraći. Sadrži samo prvih 12 glava, a i te su skraćene. Objavio ga je N. S. Tihonravov, *Памятники отреченной русской литературы*, Moskva 1863, II, str. 5—10.

IZ HISTORIJE GLAGOLJSKOG TEKSTA DjPA

U hrvatskoglagojsku literaturu ušla su DjPA kako se ćini, preko crkvenoslavenske ćirilске matice koja je bila prevedena s grćkog jezika na kojem su DjPA originalno nastala. Rekli smo, doduše, da nam dosad nije poznat ni jedan ćirilski tekst s potpunom verzijom DjPA, no to ne mora znaćiti da takav nije postojao u ćirilskoj literaturi. Dapaće, ima dosta opravdanih razloga za pretpostavku da je puna redakcija DjPA nastala upravo na ćirilskom pismu i da je odatle prenesena u glagoljicu na kojoj nam je i saćuvana. Na to nas, naime, upućuje sam glagoljski tekst DjPA u kojemu nalazimo nekoliko, više ili manje oćitih indikacija za ćirilsku maticu. Jedna od najjasnijih je bez sumnje zamjena brojne vrijednosti do koje je moglo doći samo na osnovi ćirilskog predloška. Takva zamjena potvrđena je u našem tekstu u dva slućaja. Prvi nalazimo u gl. XX gdje Onesifor nabraja svoja bogatstva te izmeću ostaloga kaće: *имать... четрdesеть .i. devetъ literъ zlata* 105r 21. U grćkom je na tom mjestu govor o 27 litara zlata (εϋχοσι επτα). Tu razliku u brojnoj vrijednosti moćemo protumaćiti najjednostavnije kao pogrešku do koje je došlo mehanićkim prenošenjem ćirilске brojne vrijednosti u glagoljsku. U ćirilici se naime broj 27 oznaćuje slovima *kz*, a ta u glagoljici imaju brojnu vrijednost 49. Slićan slućaj potvrđen je u predzadnjoj rećenici gl. XX gdje za grćki τεσσαρες, tj. 4, nalazimo u glagoljskom tekstu slovo *.d̃* koje oznaćuje brojnu vrijednost 5. I ovdje se razlika daće objasniti ćirilskim predloškom u kojem je slovo *d* imalo brojnu vrijednost 4, a odatle je jednostavno preuzeto u glagoljicu gdje ono ima brojnu vrijednost 5.

¹⁰⁰ Zahvaljujući susretljivosti prof. dr Malika Mulića posjedujemo fotokopije tog, dosad još neizdanog ćirilskog teksta koji dolazi na f. 25r—27r spomenutog rukopisa.

Da je predložak glagoljskog teksta DjPA nastao u sredini koja je upotrebljavala ćirilsko pismo indirektno govori i ovaj zanimljiv podatak. Kad god se naime apostol Andrija obraća Petru, on ga prema glagoljskom tekstu, a isto tako i prema izdanom ćirilskom, oslovljava s *brate*. To, doduše, samo po sebi ne bi bilo ništa čudno kad iz Evanđelja znamo da je Petar bio rođeni brat Andrijin, ali u grčkom originalu je u svim takvim slučajevima vok. *πάτερ*, tj. »oče«. Kako nema razloga za pretpostavku da bi varijanta *brate*, koja dolazi samo u csl. tekstovima, postojala u nekom, danas možda već izgubljenom grčkom tekstu, pogotovo kad je nema ni u tekstu etiopske recenzije, koja je nastala prema grčkim DjPA, mogla bi ona biti djelo slavenskog redaktora.¹⁰¹ Zašto je slavenski redaktor (prevodilac) tako dosljedno mijenjao baš to mjesto kad obično ne odstupa bitno od grčkog originala? Malo je vjerojatno da je jednostavno »popravljao« grčkog pisca, jer naš redaktor nije mogao pretpostavljati da bi grčki pisac uvijek na istom mjestu jednako griješio, a još manje da ne bi znao za rodbinske veze između Andrije i Petra. Prema tome njegovi razlozi moraju ležati dublje. U samom naime apokrifu ima nekih mjesta na kojima je dosta jasno naglašena ideja Petrova primata, pa ne bi bilo čudo da je slavenski prevodilac i u načinu kako Andrija oslovljava svoga brata Petra gledao izraz te ideje, odnosno znak posebnog štovanja što ga on iskazuje svome bratu kao prvaku apostolskom.¹⁰² Kako pak ta ideja nije mogla vrijeđati vjerske osjećaje pripadnika Rimske crkve, npr. našeg glagoljaša, moramo pretpostaviti da je na slavenskom prijevodu DjPA radio pripadnik Istočne, pravoslavne crkve, koji je, u skladu sa svojim ortodoksnim stavom, nužno mijenjao »oče« u »brate«. To bi značilo da je prvotna slavenska matica DjPA morala nastati negdje na pravoslavnom Istoku, i to ne prije definitivnog raskida s Rimom koji se zbilo polovicom XI stoljeća. U to pak se vrijeme u čitavom istočnom dijelu slavenskog svijeta već čvrsto uvriježilo ćiriličko pismo, pa prema tome možemo sasvim opravdano pretpostaviti da je na tom pismu bila prvotno pisana i matica iz koje je potekao glagoljski prijepis DjPA.

Na takvu nas pretpostavku navodi, konačno, i sam prijevod koji je, kako ćemo to kasnije vidjeti, djelo ne samo vješta prevodioca nego i čovjeka čije

¹⁰¹ Među varijantama uz izdanje grčkog teksta DjPA donio je Bonnet u latinskom prijevodu i znatnije varijante iz etiopskog teksta DjPA. Međutim, tamo ne nalazimo spomenute varijante »brate«, pa odatle zaključujemo da je nije bilo ni u etiopskom tekstu, jer bi je inače Bonnet vjerojatno zabilježio. Sam tekst etiopske recenzije DjPA koju je u engleskom prijevodu donio S. C. Malan, *The conflicts of the holy Apostles*, London 1871, nije mi bio pristupačan.

¹⁰² Takvo je npr. ono mjesto u gl. II gdje Krist pozdravlja Petra kao biskupa cijele njegove crkve (*χαῖρε Πέτρε ἐπίσκοπε ὅλης τῆς ἐκκλησίας μου*) ili ono mjesto u gl. IV kad Andrija kaže za Petra da je on »otac i pastir sviju« (*σὺ γὰρ εἶ πατήρ καὶ ποιμὴν πάντων*). U glagoljskom su tekstu potvrđena oba mjesta, a u ćirilskom je prvo mjesto izostavljeno, možda, upravo zbog navedenih razloga.

je poznavanje grčkog jezika, posebno njegove kršćanske terminologije, bilo vrlo suptilno. Ovo posljednje najbolje potvrđuje izraz *sveto kršćenje* 105v 5 kojim je u našem prijevodu sasvim pravilno zamijenjen grčki termin za krst: τὴν ἐν χριστῷ σφραγίδα.¹⁰³ Prema tome, sva je vjerojatnost da je autor slavenskog prijevoda DjPA izašao iz redova naših slavenskih susjeda koji su već zbog trajnih i izravnih kulturnih i vjerskih veza s Bizantom morali očitije bolje poznavati grčki jezik nego hrvatski glagoljaši među kojima bismo u kasnije vrijeme možda teže mogli naći jednoga s tako istančanim znanjem grčkog jezika.

Što se tiče pitanja bliže lokalizacije crkvenoslavenskog prijevoda DjPA teško je nešto tačno i određenije reći, jer originalni prijevod nije došao do nas, a njegovi nam prijepisi ne pružaju nikakva čvrstog uporišta za bilo kakvo sigurnije zaključivanje. Prema onomu što smo dosad utvrdili o matici glagoljskog teksta DjPA možemo jedino reći da je crkvenoslavenski prijevod DjPA nastao istočnije od hrvatskog čakavskog područja, vjerojatno u jednom od južnoslavenskih prevodilačkih centara. Istina, moglo bi se još postaviti pitanje treba li možda domovinu crkvenoslavenskog prijevoda DjPA tražiti u Rusiji, s obzirom na to da su ćirilski prijepisi DjPA sačuvani samo u rukopisima ruske redakcije. Na to pitanje ne možemo ništa sigurno odgovoriti. Naime, u ćirilskom tekstu DjPA što ga je izdao Tihonravov, kao i u rukopisnom tekstu, ne nalazimo nikakvih tragova južnoslavenskog predloška, ali ni tipičnih rusizama u leksiku kojih bi se vjerojatno lakše našlo da je prijevod nastao na ruskom području. Osim toga, koliko je danas poznato, tekstovi su biblijskih apokrifa dolazili u Rusiju većim dijelom posredstvom Južnih Slavena, a rjeđe direktno iz Bizanta,¹⁰⁴ pa je stoga vjerojatnije da je tim putem došao u rusku literaturu i naš apokrif. U protivnom bi slučaju trebalo pretpostaviti da je postojao posredni južnoslavenski predložak pune verzije DjPA, preko kojega bi slavenska DjPA došla u hrvatskoglagojsku literaturu.¹⁰⁵ A to je teže nego pretpostaviti da se prijevod DjPA pojavio na slavenskom jugu odakle je mogao lako prijeći s jedne strane direktno Hrvatima, a s druge Rusima.

¹⁰³ U Djelima Pavla i Tekle preveden je isti grčki izraz: τὴν ἐν Χριστῷ σφραγίδα mehanički kao: *znamenie h(rsto)vo*. O upotrebi tog termina isp. W. Bauer, *Wörterbuch zum Neuen Testament*, Berlin 1963, s. v. σφραγίς.

¹⁰⁴ Isp. M. N. Speranskij, *История древней русской литературы*, Moskva 1920, 3. izd., str. 251., V. Mošin, *O periodizaciji rusko-južnoslavenskih književnih veza*, Slovo 11—12, Zagreb 1962, str. 49.

¹⁰⁵ Budući da u vrijeme iz kojeg datira hrvatskoglagojski prijepis DjPA, tj. u početku XVI st., nisu postojale, koliko je to poznato, direktne književne veze između Hrvatske i Rusije, nema gotovo nikakve vjerojatnosti da bi DjPA mogla ući neposredno iz ruske u hrvatskoglagojsku literaturu.

Mnogo više podataka ne daje nam naš glagoljski prijepis DjPA ni za tačno datiranje slav. arhetipa. Jedno je svakako prilično sigurno: da prvotni prijevod DjPA nije nastao tako rano kao npr. prijevod prethodnog apokrifa DjAM. Za to nam u prvom redu govore tragovi doktrinalne cenzure, provedene na tekstu DjPA u smislu pravoslavlja, koji nas upućuju na vrijeme poslije potpunog prekida crkvenog jedinstva između Istoka i Zapada. Osim toga već sama činjenica da u glagoljskom prijepisu rijetko nailazimo na neku stilsku nejasnoću koja bi bila rezultat prepisivanja, daje nam pretpostaviti da ga od njegove prvotne matice ne dijele brojni prijepisi, a prema tome, vjerojatno, ni veći vremenski razmak koji bi bio dovoljan da se prijepisi DjPA u znatnoj mjeri razgranaju i da u njih uđe veći broj pogrešaka. To, konačno, potvrđuje i slika jezika našeg spomenika koju ćemo, ne ulazeći u sve njezine detalje, promotriti samo u glavnim linijama, kako bismo na temelju elemenata što će nam ona dati mogli barem približno datirati crkvenoslaven-ski prijevod DjPA.

Jezične crte. U fonetici glagoljskog teksta DjPA nalazimo samo mlade pojave. To nas ne iznenađuje kad znamo da je fonetika najviše podložna govornoj riječi i lakše se mijenjala nego oblici.

1. Poluglas je redovito vokaliziran, kao npr. u oblicima: *stagni* 100r 1—2, *zalb* 100r 8, *starac'* 101r 7, *děvalb* 102v 19, *vsagda* 104v 1, *beše se sašlo mmožastvo* 104v 22, *vlhav'* 105r 8 itd.

2. Glas *ě* najčešće se reflektira, i to u 103 slučaja kao *e* (npr. *celovaše* 100r 18, *deva* 106r 8—9, *delatelb* 100v 4, *grehi imenie* 105r 23, *obesit'* 103v 2, *behb* 105 v 19, *čudeseh'* 100v 18, *v dome* 102v 15, *ideše* 102r 23 itd.), a svega u 13 primjera kao *i*.

Samo ikavski refleks »jata« potvrđen je u osnovi vrēmen-: *vrime* 102r 22, 102v 3. U preostalih 11 primjera ikavizmi dolaze pored brojnijih ekavskih dubleta. Evo tih primjera. Oblik *povimь* 102v 7, dolazi pored 10 primjera s ekavskim refleksom u istoj osnovi *věd-*: *vem'* 101r 5, *povešb* 102v 4 itd.; *viditi* 102v 18 pored *videti* 102v 16, 103v 10, *videh'* 102v 12 itd. (ukupno 9 ekavskih primjera); *bihb* 102v 8, *biše* 101r 23, 104v 16, 105r 4 uz *behb* 105v 19, *beše* 104v 22; *va aeri* 103v 5 pored ekavske dublete *na aere* 103v 3; *na nivi* 100v 2 pored *na nive* 101v 5, 9; *skozi* 105r 3, 6, 14 pored *skoze* 100v 13, 104r 18, 105v 11. Tradicionalnim grafemom zabilježeno je izvorno *ě* u primjerima: *bě* 101v 1, 104r 1, 105v 3, *běše priělb* 105v 4, *v skrbe veličě* 105v 3, *oskrbě se* (aor.) 104v 4. Četiri puta dolazi umjesto etimološkog *e* (*tvoritě* 104r 4, *semeně* 102v 10, *petrě* 105r 20, 105v 15). Da se *ě* piše i kad označuje skup *ja*, ne treba posebno govoriti.

3. Staroslavenskoj suglasničkoj grupi *žd* uvijek odgovara glas *j*: *viju* 101v 15, 104r 14, *whoēhu* 103r 19, *takoe* 105r 7, *osvoboju* 105r 7 itd.

4. Veća konzervativnost vlada u oblicima, ali i među njima nailazimo katkad i na mlade forme.

U deklinaciji imenica dosta je dobro sačuvana razlika između pojedinih osnova, ali mjestimično se ipak primjećuje neko kolebanje u upotrebi palatalnih i nepalatalnih nastavaka kod imenica muškog i ženskog roda glavne promjene te miješanje pojedinih deklinacija. Tako npr. u gen. sg. imenica ženskog roda nalazimo pored oblika u kojima je sačuvano razlikovanje po palatalnosti (*bedi* 103v 18, *ženi* 103v 19—20, 104r 6, 105v 23, *igli* 105r 4, 14, *pšenice* 102r 22) i jedan primjer prodiranja nastavaka palatalne promjene u nepalatalnu: *žetve* 102v 3.

Kod imenica muškog roda to se kolebanje opaža u ak. pl.: *muži* 102v 23, i *vinograde* 105r 21. U prvom slučaju je imenica s palatalnom osnovom preuzela nastavak *-i* za ak. pl. od nepalatalne promjene, a u drugom obratno. U svim ostalim slučajevima zadržani su nastavci vlastite promjene: *č(lově)ki* 100v 13, *ěziki* 101v 18, *grehi* 103v 16, *rabi* 105r 24, *popi i děki* 105v 5—6. Oblik *bozi* 101v 15 za ak. pl. nastao je vjerojatno analogijom prema nominativu.

Za miješanje deklinacija nalazimo potvrda u oblicima: za gen. sg. *gradu* 102r 22 (prema *u*-deklinaciji) i *semena* 101r 11 (prema *o*-deklinaciji) pored *semeně* 102v 10, za lok. sg. *v gradu* 104r 1 (prema *u*-deklinaciji) pored *v grade* 100r 21—22, 100v 24 i *v dome* 102v 15 (prema *o*-deklinaciji) pored *v domu* 105v 18 za lok. sg., te za gen. pl. *klasi* 101v 13, 102v 13 (prema *i*-promjeni).

Ostale su imenice, kako će to pokazati primjeri, zadržale svoju vlastitu stsl. promjenu, a samo rijetko nalazimo među starijim oblicima koju mlađu tvorbu.¹⁰⁶

Osim već navedenih primjera za gen. sg. spominjemo još oblike: *otročete* 104v 11, *s nebese* 105v 6.

Za vok. sg. potvrđen je stari oblik: *sinu* 104v 19.

U lok. sg. potvrđeni su najviše oblici za *o*-deklinaciju. Ti su, osim navedenih iznimaka, pravilni, samo im je nastavak obično ekaviziran rjeđe ikaviziran. Evo tih primjera: *o g(ospod)ě* 100v 3, *v trude* 100v 5, *v mire* 100v 13, *v c(ěsa)r(ě)stvi* 100v 13, *na sele* 101v 6—7, *va obraze* 104v 11 itd. Za *a*-deklinaciju imamo samo primjer *na nive* 101v 5,9 i s ikavskim refleksom *na nivi* 100v 2.

¹⁰⁶ Ovdje nećemo navoditi manje karakteristične oblike, tj. one koji nisu relevantni za utvrđivanje starine crkvenoslavenskog prijevoda DjPA.

Imenice ž. r. raznih osnova potvrđene su u instr. sg. redovito u starijem obliku s dugim nastavkom: *radostiju* 100r 19, 100v 19, *d(u)šeju* 101v 22, *siloju*, 101v 23, *misliju* 101v 24 i *semrtiju* 104v 2—3, a samo jedanput u čakavskom obliku s nastavkom *-u*: *semrtu* 104v 2—3.

Nekoliko potvrda nalazimo i za dual, i to: za nom.—ak. *voli* 101r 15, 102r 13, za ak. *uši* 104r 18, 104v 18, za gen. *volu* 101r 11, 102 v 10, *letu bi* 104v 12; za instr. *za volma* 101r 23, *pred' nogama* 101v 14.

Za nom. pl. navodimo raznih osnova oblike: *muži* 102v 21, 105r 10 i *muže* 100r 24, *daždi i vetri* 101v 8, *bozi* 101v 14, *ruki* 103v 21, *galileéne* 102v 22.

U gen. pl. prevladavaju stariji oblici bez nastavka: *č(lově)koědac'* 100r 15, *ljubodeěcъ* 103r 13, *ap(osto)lb* 104r 3, *delъ* 102v 23, *čedъ* 104r 3, *slovesъ* 104v 6, *rizъ* 101r 18—19, *žen'* 102v 23—24 itd., pored kojih su triput potvrđeni i mlađi oblici s nastavkom *-ovъ*: *ap(osto)l(o)въ* 103v 10, *grehovъ* 103v 11, *rabovъ* 105r 23.

Za dat. pl. potvrđeni su samo stariji oblici: *čedomъ* 102r 14, *k vratomъ* 102r 19, 103r 19, *k starešinamъ* 102v 20.

Osim već spomenutih oblika za ak. pl. nalazimo još ovih potvrda: *va dni i v' časi* 100v 14, *v klasi* 101v 10, *za vlasi* 103v 3, *stagni* 100v 1—2.

Za lok. pl. nalazimo samo dva primjera: *v trudeh'* 100v 12, *v... čudeseh'* 100v 18.

U instr. pl. potvrđeni su samo stariji oblici: *molitvami* 100r 23, 103r 22, *s hlebi* 101v 12, *pred vrati* 103r 15, *pred nogami* 103v 20.

5. Prilično su konzervativni i pridjevski oblici, među kojima nalazimo dosta potvrda za dugi oblik pridjeva kao npr.: *rosa blagaě* 101v 8 za nom. sg., *slovo istinoe* 100r 21, *edinoe čudo* 102r 7, *prečudnoe čudo* 102v 14 za ak. sg., *radostiju velieju* 100r 19, 100v 19, *zloju semrtiju* 102v 4—5, ali i *zlu semrtu* 102v 4—5 za instr. sg.

U gen. sg. potvrđen je jedanput stariji nastavak za ž. r. *-ie (prav(e)dnie* 101v 6) i jedanput nastavak *-ago* za m. r. (*prelašćenago* 103 v 12—13). Inače još dolaze ovi oblici za gen. sg.: *ploda dobra* 100v 7, *grla an'driova* 104r 21, *c(ě)s(a)r(b)stviě b(o)žiě* 103v 4.

U ak. sg. nalazimo još ove, i to kratke oblike pridjeva: *plodъ mnogo* 100v 5, *zalъ plodъ* 100v 8, *nivu plnu* 102v 13, *ženu sk'vrnu* 105r 8.

6. U deklinaciji zamjenica nalazimo, pored starijih oblika koji prevladavaju, i prilično mlađih pojava. Tako je npr. kao lična zamjenica za 1. l. gotovo u istom omjeru zastupano mlađe *ja(ě)* 100v 24, 102v 7 itd. (6 puta) kao i starije *azъ* 100v 17, 102v 6, 104r 17 itd. (7 puta). Od kosih padeža potvrđen je samo ak. sg. *mene* 103r 9 i za ličnu zamjenicu 2. l. instr. *s toboju* 101v 2.

U pluralu potvrđen je za lične zamjenice 1. i 2. l. akuzativ, i to samo u oblicima: *nasъ* 101v 17, 103r 1, 103r 7, i *vasъ* 101r 15, 100v 18, te instr. *s vami* 100v 17, 102r 11, *pred' nami* 100r 1. Starijim oblicima za ak. pl. *mi*, *vi* nema ni traga.

Anaforička zamjenica potvrđena je u gen. sg. samo jedanput u obliku: *nega* 105v 9, inače redovito u obliku: *ego* (*nego*) 101r 3, 103r 5 itd. U dativu prevladava oblik *nemu* 100r 20, 101r 15 itd. (8 puta). Oblik *emu* potvrđen je samo tri puta. U akuzativu dolaze oblici: *ego* 102r 20, 102v 2, mlade *nega* 101r 2, 104r 19 i enklitičko *ga* 100r 16, 18, 19 itd. (6 puta), a za ž. r. *ju* 100v 24, 101v 4 itd. Stari akuzativ *i* nije ovdje uopće potvrđen.

U dualu je potvrđen samo genitiv: *eju* 102r 13.

Od pluralnih oblika nalazimo samo potvrde za gen. *nihъ* 103r 2, 9 itd. i za dat.: *imъ* 100v 9, 103r 6, 9 i *nimъ* 100v 9, 100v 21 itd.

Kao upitna zamjenica potvrđeno je redovito: *čto* 100r 20, 101r 23 itd. (7 puta), a samo jedanput narodno: *ča* 103 r 10 i jedanput u obliku: *čakole* 103r 5.

Potvrda za relativnu zamjenicu ima malo. U nom. sg. nalazimo samo mlade *ki* 104v 15, u ak. sg. *koga* 103r 4, u ak. pl. *ka* 102r 9. Starije *iže* potvrđeno je samo jedanput u nom. pl. na f. 103v 16.

Kod ostalih zamjenica prevladavaju arhaični oblici. Navest ćemo samo neke karakterističnije: za gen. *togo* 100r 24, 100v 2 itd.; *sego* 103v 12, 13, *bedi sie* 103v 18, *moego* 100v 17, *moe* 100v 10—11, *tvoego* 100v 4, *našego* 103v 19, 105v 2, *svoego* 104r 5; ak. sg. *v si časъ* 104v 6, *gradъ sa* 102r 17, *siju* 103r 21, *sie* 105v 11, *vašego* 104r 3; instr. sg. *tvoeju* 101v 22. Od mlađih oblika za singular potvrđeni su samo oblici: *toga* 104r 14, 103v 9 i *tvoga* 104v 1.

Za nom. du. nalazimo oblike: *č'ě* 101r 15 i *moě* 101r 10.

Od pluralnih oblika spominjemo: *ti* 100r 14, *si* 102v 23, *sie* (ž. r.) 103v 9, *ovi* 102v 21, *oni* 103r 13, *neci* 102v 21, *druzi* 103r 2, *ini* 103r 3 za nom. i *tacehъ* 104v 8—9 za gen. pl.

7. Utjecaj mlađih, govornih tendencija osjeća se i kod glagolskih oblika.

Tako u prezentu pored oblika sa starim nastavcima *-u*, *-ju* za 1. sg. koji su potvrđeni 22 puta (*prnesu* 101r 12, *stvoru* 102r 6, *mogu* 102r 7, *iz'budu* 103v 18, *ostavlju* 102r 10, *molju* 103v 1 itd.) nalazimo i 3 oblika s nastavkom *-mъ*: *ne boim' se* 102v 5, *vzvestimъ* 105v 7, *učinimъ* 105v 22 gdje taj nastavak predstavlja mlađi jezični elemenat, jer ne stoji po pravilu kao kod bestematskih glagola.

U 2. sg. mladi nastavak *-šb* potvrđen je samo jedanput u primjeru: *povešb* 102v 4, inače dolaze samo oblici s nastavcima *-ši* i *-si* kao npr.: *hoćeši* 100v 3, *vzljubiši* 101v 2, *vnideši* 102r 4, *stvoriši* 102r 9, *esi* 101r 24, *dasi* 101r 9 itd.

Oblici s nastavkom *-tb* za 3. sg. i 3. pl. znatno prevladavaju nad mladim oblicima bez nastavka koji su potvrđeni svega 4 puta, i to jedanput za 3. sg. (*pripela se* 104v 14) i tri put za 3. pl. (*esu* 102v 21, *imaju* 103r 4, *nenavide* 103r 13), dok su oblici s nastavkom *-tb* potvrđeni 25 puta (*težitb* 100v 5, *stvoritb* 100v 5, *nest'* 102v 3, *dastb* 103v 2; *primutb* 101v 19, *sažgutb* 103r 7, *sutb* 105r 11 itd.).

Oblici imperfekta nisu osobito karakteristični za utvrđivanje starine jezika, a i vrlo su slabo zastupani u našem tekstu pa se stoga nećemo na njih posebno osvrtni.

Među oblicima aorista ne nalazimo potvrda za starije sigmatske i asigmatske aoriste, nego samo za dulje sigmatske, kao u primjerima: za 1. sg. *vzmogoh'* 100r 23, *rekoh'* 102r 9, 102v 9, *naidoh'* 102v 6, 103v 14, *idoh'* 102v 12, *pridoh'* 102v 12; za 3. pl. *pridoše* 101r 5, *rekoše* 103v 2, *prinesoše* 104v 10, *dovedoše* 103v 9 itd. Za 1. pl. potvrđen je samo sasvim narodni oblik: *slišasmo* 103r 4. Starijih oblika nalazimo jedino u 3. sg., i to u primjerima: *ětb* 101r 22, *vzetb* 101v 2, *bisb* 105v 6.

Buduća radnja (fukur) izražena je u našem tekstu: za svršene glagole prezentom, a za nesvršene infinitivom i prezentom glagola *hotěti* (*hoću iti* 101r 14, *oćeši poiti* 101r 13, *hotetb vniti* 102v 12 i zanijekano *neće umankati* 104v 26) i rjede infinitivom i prezentom glagola *byti*: *b(u)de li... trpeti* 100v 23, *b(u)dete se pokoili* 100v 14).

Od dviju potvrda za kondicional jedna je za 1. sg., i to starije: *bim'* 103r 12, a druga za 3. sg.: *bi* 103v 11.

Oblici preterita i pluskvamperfekta potvrđeni su u vrlo malom broju (svega 7 primjera), a kako nisu relevantni za naše ciljeve, ne donosimo ih ovdje.

8. U participu prezenta aktiva oblici su, kao i njihova funkcija, ponajviše mladi. Oblici sa starim završetkom *-e* za nom. sg. m. r. potvrđeni su samo dva puta: *Nenavide děvalb dobrihb delb* 102v 19 i *ta isti prinese iglu... bl(a)g(o)d(ě)tb tvore* 104v 18. Inače dolaze samo oblici na *-ci*: *O(!) že ideše... radujući se* 102r 23, *ě bihb težeći* 102v 8, *biše ga govoreći* 104r 10, *prestani bijući č(lově)ka toga* 104r 14 i jedanput na *-čb*: *petarb vze pšenicu i siše ju govoreč'* 101v 4.

U pluralu su redoviti oblici na *-će*: *videv'se ego neci stoeće pred' gradomъ i rekoše* 102r 19—20, *Se ap(osto)li vhotetъ v gradъ odpušćajuće grehi i celajuće* 103v 15—16, *i plakahu se govoreće* 103r 7, ali jedanput je potvrđen i oblik sa završetkom *-ći*: *matei i alek'san'darъ i rуръ b(lagosl(o)vіše govoreći* 101v 8.

Završetak *-će* potvrđen je jedanput i u singularu za ž. r.: *i videše ju vsi ljudi ... viseće* (tj. ženu) *va aeri* 103v 7.

U pridjevskoj službi potvrđeni su ovi oblici: *vide an'dreě bijuća* 104r 12—13, *Videv' že petarъ... velbluda stoeća* 104v 23—24, *prinese iglu imejuću uši velice*. Za dat. pl. potvrđeni su oblici: *pišućimъ i čtućimъ i poslušajućimъ i verujućimъ* 106r 6.

9. Oblici participia preterita aktiva I prilično su konzervativni. Za nom. sg. m. r. potvrđeni su oblici: *šadъ* 101r 11, *otvećavъ* 102r 6, *vazamъ* 102r 17, *zaětmъ* 102r 18, *slišavъ* 104r 8, *videvъ* 104v 23.

Nastavak *-še* redovito je upotrebljen za plural: *vstav'se idite v gradъ* 100v 15, *da namъ ... da naučimo ēziki da iz'bivъše semrti životъ večni prіtmъ* 101v 17—19; *Slišav'se že starešine... poslaše po starca* 102r 24—102v 1, *molihъ se nimъ da šad'se počīnutъ v dome moemъ* 102v 15, *naidimo ednu ljubodeicu ukrasiv'se ju i nagu postavimo* 103r 15.

Jedanput je potvrđen i lokativ plurala: *azъ b(u)du s vami... i va vseh' čudeseh' biv'sih' o vasъ* 100v 17—18.

S mladim nastavkom *-ši* dolaze samo dva oblika: *ovo rekši (gospod)ъ vzide na nebesa* 104v 14, *děvalъ... vnide v srca starešinamъ i skupiv'si se* 102v 19—20.

10. O sintaksi bit će govora u poglavlju o odnosu glagoljskog teksta DjPA prema grčkom originalu. Ovdje možemo samo napomenuti da ni u sintaksi ne nalazimo mnogo crta arhaičnosti. Naime, osim konstrukcije dativa apsolutnog i jedanput potvrđene pravilne upotrebe supina: *prnestъ* 101r 21 nema drugih sintaktičkih osobitosti koje bi mogle upućivati na starije jezično razdoblje.

11. Leksik sadrži dosta riječi koje ili vuku na tradirane crkvenoslavenske tekstove ili nisu kasnije u općoj upotrebi, kao što su: *stagni* 100v 1, *općenici* 100v 11, *vzmogohъ* 100r 23, *braš'na* (gen. sg.) 101r 12, *esamъ naelъ* 101r 16, *ēmože* 102r 11, *iskrnega* 102r 2—3, *ljubodećъ* 103r 13, *junoti* 103v 13, *drzajte* 104v 12, *iz'budu* 103v 18, *paki* 105r 6 itd. Međutim, prevladavaju mlađi, sasvim narodni leksemi, od kojih spominjemo: *tudie* 100r 15, *totu* 100v 23, *pitahu* 102v 2, *naidohъ* 102v 6, *dokle* 103v 3, *skrčene* 103v 22, *lagle* 104r 18, *počekajte* 101r 10, *konopъ* 104r 9, *pripela (se)* 104v 14, *opetъ* 105r 15.

Zaključak. Pregled jezičnih oblika ovog teksta pokazao je da imamo pred sobom spomenik pisan mladim tipom crkvenoslavenskog jezika u kojem se glasovni i morfološki sistem staroslavenskog jezika našao u izumiranju, a mladi narodni elementi nisu se još učvrstili kao književnojezična norma. Rezultat je neusklađenost i kolebanje između tradiranih oblika koji su se šablonski lako prenosili (kao npr. nastavak *-t* u 3. l.) i narodnih oblika. Takav stadij nalazimo kod naših spomenika XV—XVI stoljeća, koji nisu tradirani iz mnogo starijih predložaka. S obzirom na takvu jezičnu sliku u našem tekstu mogli bismo kao *terminus ad quem* postanja slavenskog prijevoda DjPA uzeti XIV st., pogotovo ako pri tom uzmemo u obzir činjenicu da najstariji slavenski prijepis DjPA datira iz XIV/XV st., što drugim riječima znači da su DjPA u to vrijeme već morala biti prevedena. S druge strane gotovo potpuna odsutnost oblika koji bi govorili za stariji jezični stadij ne dopušta nam da gornju granicu pomaknemo niže od XII st. Prema tome možemo uzeti da je csl. prijevod DjPA nastao u razdoblju od XII—XIV st. s tim da je vremenska granica bila vjerojatno bliža XIV st. nego XII. stoljeću.

Preostaje nam još da pokušamo lokalizirati glagoljski prijepis DjPA.¹⁰⁷ U tu svrhu moramo opet u pomoć pozvati jezične elemente, u prvom redu refleksi »jata«. Kao što smo vidjeli u našoj jezičnoj analizi, ekavski refleksi »jata« znatno preteže nad ikavizmima kojih je potvrđeno svega 13 u odnosu na 103 slučaja ekavskog refleksa »jata«. U vezi s prevagom ekavskog refleksa u našem tekstu postavlja se pitanje: da li su ekavizmi dolazili iz prepisivačeva terena ili su u prijepis ušli iz predložka. S obzirom da je naš tekst prepisan, kako smo to prije utvrdili, s ćirilskog predložka gdje je tradicija čuvanja »jata«, barem u grafiji, bila jača nego u glagoljskim tekstovima, sva je vjerojatnost da su ekavizmi samo odraz pisareva izgovora »jata«, a nipošto njegova predložka. Tomu u prilog ide i činjenica da i u drugim priložima Žgombićeva zbornika, koji su u zbornik ušli iz latinskih i drugih predložaka, također prevladavaju ekavizmi. Prema tome naš je pisar morao biti iz kraja u kojemu preteže ekavski izgovor »jata«, a taj je najizrazitiji kod čakavaca iz liburnijskog dijela Istre. Za zapadno čakavsko područje moglo bi donekle govoriti i sekundarno vokalno *r*, potvrđeno u obliku *prnestb* 101r 2, čija je upotreba više manje ograničena na zapadne čakavske govore. Ostale jezične crte zajedničke su uglavnom svim čakavskim govovima i ne pokazuju nekih osobitosti koje bismo mogli navesti u prilog našoj lokalizaciji.

¹⁰⁷ Za lokalizaciju csl. prijevoda DjPA isp. što je rečeno na str. 167.

Prva stvar koja upada u oči kod poređenja našeg glagoljskog teksta u prvom redu s tekstom što ga je izdao Tihonravov jest razlika u opsegu obaju tekstova. Od ukupno 23 originalne glave, koliko ih ima glagoljski tekst, u ćirilskom je tekstu predstavljeno samo prvih 12, a i te su djelomično kraće od glagoljskih.¹⁰⁸ Tako npr. izdani ćirilski tekst DjPA sadrži samo početak I glave, tj. nekoliko uvodnih rečenica koje obuhvaćaju 6 prvih redaka glagoljskog teksta od riječi: *V [o]ni dni izide do vzradovaše se radostiju velieju*, a izostavlja sve ono što Andrija priča o svojim doživljajima kod ljudoždera (u glagoljskom tekstu od f. 100r 20—100v 9). Osim toga razlikuju se oba teksta u I glavi i u nekim pojedinostima. Prema ćirilskom su, naime, tekstu iz

grada ljudoždera izašli $\bar{\tau}$ $\bar{\tau}$ *АПАН ХВН* koje je svijetli oblak prenio na goru gdje su bili: *ПЕТРЪ И АНДРЪИ И ФИЛИПЪ И МАТЪИ*, dok je u glagoljskom tekstu, jednako kao i u grčkom originalu, govor samo o apostolu Andriji koji je našao na nekoj gori, na koju ga je prenio oblak, okupljene Petra, Mateja, Aleksandra i Rufa.

Početak II glave u ćirilskom je tekstu također nešto kraći nego u glagoljskom. U ćirilskom Krist šalje apostole, bez ikakva uvoda, odmah pošto im se javio, da idu naviještati evanđelje barbarima. U glagoljskom tekstu, naprotiv, Krist najprije pozdravlja Petra i ostale apostole — tačno kao i u izvorniku — te ih upozorava na muke i nevolje koje imaju podnijeti i za koje ih čeka vječna nagrada, a tek tada ih šalje k barbarima. Osim toga u ćirilskom je tekstu precizirano da se Krist javio apostolima u liku dvanaestgodišnjeg djeteta, a u našem samo da im se ukazao *g(ospo)đin' is(u)h(rbst)ь*. Ostale su glave sadržajno uglavnom iste kao i u glagoljskom tekstu, samo su neke rečenice kraće i malo slobodnije stilizirane. Većih razlika nalazimo još u VIII i IX glavi. Na kraju se VIII glave priča u glagoljskom tekstu, jednako kao i u grčkom, kako se barbari boje da apostoli ne izmole od Boga oganj

¹⁰⁸ Zanimljivo je napomenuti da ćirilski tekst što ga spominje Bonwetsch u svojoj bibliografiji csl. apokrifa počinje upravo XIII glavom, tj. ondje gdje završava ćirilski tekst što ga je izdao Tihonravov. Da početne glave nisu izostale zbog defektnosti rukopisa, nego da je pisar uzeo XIII gl. kao stvarni početak apokrifa, možemo zaključiti odatle što ispred samog teksta koji počinje riječima: *Ѣ҃ЖИ ТУ НѢКТО БАТЪ СЫ В ГРАДѢ ТОМЪ ИМЕНЕМЪ АНСИФОРЪ* stoji naslov: *СЛОВО СТГО АПА ПЕТРА И АНДРѢИ*. Posljednjih naime 11 glava, jednako kao i prvih 12, predstavlja zasebnu cjelinu, pa su se navedene glave mogle lako izdvojiti kao samostalni tekstovi. U slučaju mlađeg, izdanog ćirilskog teksta mogli bismo pretpostaviti da je njegov pisar svjesno izostavio one glave koje su u ruskoj literaturi bile već ranije predstavljene. Ostala kraćenja, koja su ponajviše postignuta ispuštanjem pojedinih riječi i rečenica ili stezanjem više rečenica u jednu, bit će također djelo slavenskog redaktora. Takav nam, naime, zaključak nameće — između ostalog — činjenica da u grčkoj literaturi nije postojala, koliko je poznato, kraća redakcija DjPA.

koji će im spaliti grad, ako ih pokušaju ubiti. Prema ćirilskom se, međutim, tekstu boje da će im apostoli posve uništiti grad i navesti na nj vodu, ako ih razljute. Razlike u IX glavi sastoje se u prvom redu u tom što, prema glagoljskom tekstu, apostoli mrze bludnike (*Ijubodečeb* 103r 13), a prema ćirilskom — kao i u grčkom — oni mrze samo ženski rod (женска полув). Osim toga završetak čitave IX glave u ćirilskom je iznimno ispričan opširnije nego u glagoljskom tekstu i grčkom izvorniku.

Iz svega toga vidimo da se naša dva crkvenoslavenska teksta DjPA međusobno prilično razlikuju te nikako ne mogu biti u nekoj neposrednoj vezi. Međutim, između njih ima i nekih očitih slaganja koja nisu mogla biti slučajna. Takvo slaganje pokazuju već na str. 166 navedena mjesta na kojima u jednom i drugom tekstu, umjesto prijevoda grčke riječi *πάτερ* (vok.), nalazimo riječi *brate*. Ta dosta značajna varijanta, za koju — kako smo naprijed pokazali — nema potvrde u grčkim tekstovima, ne može se drugačije protumačiti nego da su glagoljski i ćirilski tekst bili vezani istom pramaticom u koju je ta izmjena, vjerojatno iz doktrinalnih razloga, ušla prigodom samog prevođenja na slavenski.

Zajedničku pramaticu pretpostavljaju i ona četiri mjesta na kojima u oba slavenska teksta stoji riječ *starac*’ odnosno *εταρεια*, i to dvaput za grčko *γεωργός* (= ratar) i dvaput za riječ *ἄνθρωπος* (= čovjek).¹⁰⁹ Ni u prvom ni u drugom slučaju naš prijevod, kako vidimo, ne odgovara značenju odnosnih grčkih riječi koje prevodiocu sigurno nije bilo nepoznato.¹¹⁰ Stoga moramo pretpostaviti ili da je slavenski prevodilac radio prema grčkom predlošku u kojemu se i na navedenim mjestima nalazila riječ *γέρων* (= starac), kao što dolazi na drugim mjestima, ili — što je vjerojatnije — da se prevodilac na tim mjestima nije držao (kao ni inače više puta) ropski svoga originala, nego da je upotrijebio onu riječ koja mu je prema kontekstu bolje odgovarala. Iz čitavog se, naime, konteksta jasno vidi da se obje grčke riječi odnose na onoga starca što su ga apostoli našli pred gradom barbara gdje radi na svojoj njivi. Kako god međutim bilo, jedno i drugo isključuje mogućnost da bi naši slavenski tekstovi DjPA potekli iz različitih prijevoda. U obratnom bi slučaju trebalo vjerovati da su prijevodi iz kojih su potekla oba prijepisa nastali prema identičnim grčkim predlošcima, u kojima bi se naravno morale nalaziti navedene varijante, ili da su različiti prevodioci jednako odstupali od svojih originala, što je svakako daleko teže nego pretpostaviti da oba slavenska teksta DjPA predstavljaju jedan te isti crkvenoslavenski prijevod.

¹⁰⁹ Isp. gl. III, V i VI.

¹¹⁰ To najbolje pokazuju ona mjesta u gl. I i III gdje je riječ *γεωργός* prevedena tačno s *delatels* 100v 4, 101r 6.

U prilog takvoj pretpostavci idu još druga mjesta koja su zajednička samo slavenskim tekstovima DjPA. Za neka od njih nema uopće paralele u poznatim tekstovima, a druga prenose samo smisao, a ne doslovno grčki tekst. Prema tome treba za njih pretpostaviti zajednički slavenski izvor.

Treba, doduše, odmah istaći da podudaranje na tim mjestima, kako će pokazati i primjeri koje ćemo ovdje navesti, nije uvijek potpuno i doslovno, no to nas ne mora nipošto zbuniti kad znamo da je kod prepisivanja, a pogotovo kod kraćenja, lako došlo do raznih izmjena u tekstu. Evo nekoliko takovih primjera:

1. III gl. Žg: reče petarъ. radui se delatelju dobri. Otveća starac' i reče raduite se i vi putnici dobri. (101r 6—8).

Tih: и рече петръ к нему . радоуиша дѣлателю добрин . и рече имъ старецъ радоуитеса и вы добри странници.

Atribut *dobri* koji dolazi u oba teksta uz riječ *delatelju* i *putnici* (u ruskom tekstu zamijenjeno sa странници) ne odgovara grčkom gdje riječi γεωργε i εμποροι (= putnici) stoje bez atributa.

2. IV gl. Žg: Tagda petarъ vze pšenicu siêše ju... i blagoslovi. (101v 3).

Tih: и приѣмъ петръ пшеницоу . и благослови ю и сѣдше . . .

Oba se slavenska teksta slažu u tom što radnju sijanja, koju je prema grčkom tekstu obavljao Andrija, pripisuje Petru od kojega je Andrija, kako saznajemo iz prethodne rečenice, preuzeo samo ralo.

3. VI gl. Žg: vrime bo e(stъ) siêti a ne žeti (102r 22).

Tih: како и нѣсть ннѣ время жатвѣ.

U ruskom tekstu izostavljen je, doduše, prvi dio rečenice koji odgovara grčkom: καιρος γάρ ἐστι σπόρου, ali zato ima, jednako kao i glagoljski, drugi dio rečenice koji na tom mjestu nije predstavljen u grčkom tekstu.

4. VII gl. Žg: kade esi našalъ zreлъ snop' pšenice (102v 3)

Tih: гдѣ еси шерѣлаъ снопъ класенъ

Za ovaj primjer karakteristično je to što je u jednom i drugom tekstu grčko τὸς στάχυας (= klasje) prevedeno sa *snop'*, kojemu je za bližu oznaku u glagoljskom tekstu dodana riječ *pšenice*, a u ćirilskom pridjev: класенъ.

5. VII gl. Žg: i vprosiše me hleba i rekoh' nimъ varuite mi volu i pšenice semenē da idu v gradъ i prnesu vamъ hleba. (102v 9—11).

Tih: и просиша оу мене хлѣба . азъ ж(е) имъ рекохъ. поблюдите рала моего и волоу. азъ шедъ во градъ и принесоу вамъ.

Óvaj primjer karakterističan je zbog toga što njime nije doslovno prevedeno odnosno grčko mjesto koje bi u hrvatskom prijevodu glasilo: »Imaš i kruha da nam daš? A ja im rekoh: Ostanite kod volova, a ja ću ići u grad i donijeti vam kruha«, nego je u oba teksta gotovo identično prenesen njegov smisao. Takvo podudaranje ne može se, naravno, protumačiti slučajem.

Ta nas, dakle, slaganja vode na zaključak da su oba prijepisa, usprkos razlikama, potekla iz jednog zajedničkog izvora.

Uspoređenje našeg glagoljskog teksta DjPA s onim glavama koje se nalaze u rukopisnom ćirilskom tekstu vodi nas do istog zaključka kao i poređenje s izdanim ćirilskim tekstem, tj. da je i tekst iz Novgorodskog rukopisa potekao iz istog izvora iz kojega je izašao naš hrvatskoglagoljski prijepis, a prema tome da su sva tri teksta srodna. Da pokažemo očitu podudarnost našeg glagoljskog teksta i rukopisnog ćirilskom, dovoljno je primjera radi navesti XIII gl. iz jednog i drugog teksta.

I бѣ в граду томъ љ(lově)къ богат
 velmi imenem onisiporъ. videvъ
 znamenîe o^t ap(osto)лъ i reče im.
 veruju v b(og)a vašego ako mogu
 znamenie stvoriti kako vi tvoritě. I
 reče an'drei ašće otrečeši se vsego
 imeniē svoego i ženi i čedъ svoihъ
 kako i mi otrekos'mo se tagda stvo-
 riši znamenîe kako i mi. Slišav' že
 to onisiporъ i naplni se êrosti i
 vazamъ konopъ položi na grlo
 an'driovo i vlačaše ga i biêše ga
 govoreći vlsvi este kako mogu ženu
 i decu i blago moe ostaviti i biêše
 ga grozno. (104r 1—12)

Бѣ же ту нѣкто батъ съи в
 градѣ томъ именовъ ансифоръ се
 Т
 видѣ знаменіе въвѣиема в аплѣ
 и гла нмъ . аще вѣрѣю въ ба
 вашего . могу ли и азъ таково
 знаманіе творити ѡкоже и въи
 Т Ч
 гла юмѣ андрѣи аще врешн сѡ
 всѣхъ своихъ . женѣи и дѣти ѡкоже
 Т
 и мѣи врекохом сѡ тако и тѣи
 Т
 сворши тоже знаманіе . и слѣ-
 шавъ ансифоръ исполни сѡ гнѣва
 съиема съ себѡ поясъ и накерже
 на въю андрѣевн . и влчаше быи
 и гла . постои мало тѣи ли мѣи
 Т Ч
 имѣиши врена женѣи моеи и
 влгнхъ моихъ како тѣи мѣи
 вѣдши оставити свои домъ
 всѣхъ .

Da original prema kojemu je nastao crkvenoslavenski prijevod DjPA treba tražiti među grčkim tekstovima, upućivao nas je sam glagoljski tekst u kojem osim tipično grčkih imena: *patapios* 104v 15 (s grčkim završetkom *-os*) i *onisipor*¹¹¹ 104r 2 itd. (*i* u prvom slogu predstavlja itacizam, tj. novo-grčki izgovor *η* kao *i*), nalazimo i jednu neprevedenu grčku riječ: *lention* (u instr. sg. *lentionom* 101r 18).¹¹² Polazeći od tih indikacija poredili smo glagoljski tekst DjPA s grčkim tekstovima koji su izdani kod Bonnetta i došli do sasvim sigurnog zaključka da je slavenski prevodilac prevodio upravo s grčkog predloška, i to takvog koji je bio vrlo srodan Vatikanskom tekstu. To potvrđuje već činjenica da u tom tekstu ne nalazimo samo ime *ὀνησίφορος* i riječ *τὸ λέντιον* kao i u onom što ga je Bonnet izdao kao osnovni, nego i ime *Πατάπιος* na mjestu gdje u osnovnom grčkom tekstu čitamo: *πάντα πάλης*. To pokazuju i drugi primjeri boljeg slaganja glagoljskog teksta s Vatikanskim nego s osnovnim grčkim tekstom. Tako se npr. glagoljski tekst slaže s Vat. već odmah u početku I gl. gdje se nabrajaju imena apostola i njihovih učenika koje je Andrija našao na gori kamo ga je iz grada ljudoždera prenio oblak. Kao zadnje spominje se ime: *Ροῦφος* koje u našem tekstu glasi: *rup* 100r 18. U osnovnom tekstu navedena su samo imena: *Πέτρος καὶ Ματθαίος καὶ Ἀλέξανδρος*, koja dolaze i u Vat., a umjesto zadnjeg imena koje je ispušteno dolazi kao dopuna imperfekta *ἦν* koji je potvrđen prije nabiranja imena u Vat. tekstu, particip *καθεζόμενοι*. Taj međutim nije potvrđen u Vat., a nije ni kod nas preveden. I početak slijedeće rečenice, koja u našem prijevodu glasi: *I kada videše ga* (tj. Andriju) *celovaše ga i uzradovaše se radostiju velieju* 100r 18—19, odgovara Vat.: *ὡς δὲ εἶδὼν αὐτὸν, ἡσπάσαντο αὐτὸν μετὰ πολλῆς χαρᾶς*, a ne osnovnom grčkom tekstu kod kojega je prvi dio rečenice izmijenjen u: *ὁ δὲ ἰδὼν αὐτοῦς...* Riječju *v grade* u daljnoj rečenici: *esi li propovedal' slovo istinoe v grade č(love)koédac'* 100r 21—22 koja predstavlja tačan, premda ne doslovan prijevod odnosne grčke rečenice: *ἀρά γε ἔσπειρας τὸν λόγον τῆς ἀληθείας ἐν τῇ πόλει τῶν ἀνθρωπωφάγων*, prevedeno je *ἐν τῇ πόλει* koje dolazi samo u Vat., dok u osnovnom grč. tekstu umjesto toga stoji *ἐν τῇ χώρᾳ*, tj. »u zemlji«. Dativ apsolutni u prvoj rečenici II gl.: *I ovo govori(e) čim' im' ēvi se nim' g(ospo)din'* 100v 9

¹¹¹ Prevodiočevo kolebanje između čitanja grčkog *η* kao *i* i kao *e* pokazuje alterniranje imena: *onisipor* i *onesipor* pored kojih je potvrđen i *onosipor* 105v 8, vjerojatno pogreškom. Ime *onisipor* nalazimo i u glagoljskom fragmentu Djela Pavla i Tekle koji je također preveden s grčkoga.

¹¹² U ćirilskom su tekstu navedena mjesta izostala, vjerojatno, prilikom kraćenja.

odgovara genitivu apsolutnom u Vat. tekstu: Ταῦτα δὲ αὐτῶν λεγόντων ἐφάνη αὐτοῖς ὁ κύριος. U osnovnom, naime, tekstu genitiv apsolutni stoji u navedenoj rečenici u singularu, αὐτοῦ λέγοντος.

Da je grčki predložak koji je bio pred našim prevodiocem bio bliži Vatikanskom tekstu nego osnovnom, pokazuje i rečenica: *rabi svoe osvoboju* 105r 24 u XX gl. koja predstavlja tačan prijevod grčke rečenice: καὶ τοὺς δούλους μου ἐλευθερώσω potvrđene samo u Vatikanskom tekstu, a nema je u osnovnom. U osnovnom tekstu izostavljena je također rečenica: σὺ γὰρ εἶ πατὴρ καὶ ποιμὴν πάντων (IV gl.) koju nalazimo u Vat., a prema njemu i u našem prijevodu gdje ona glasi: *ti bo esi starac*¹¹³ i *pastirь vsemь namь* 101r 24.

Već neki od navedenih primjera pokazuju da se naš prevodilac nije uvijek ropski držao svog originala, nego je znao da se i sasvim samostalno i slobodno izrazi pa čak ponešto i doda, pazeći pri tom više na smisao nego na to da njegov prijevod bude doslovan.¹¹⁴

Primjera sasvim doslovnog prevođenja i tačnog čuvanja reda riječi grčkog originala koje bi išlo na štetu stilske jasnoće samog prijevoda jedva da možemo naći, što sve govori da je na slavenskom prijevodu DjPA radio vrstan prevodilac koji je morao dobro vladati jezikom s kojeg je prevodio kao i poznavati sve izražajne mogućnosti jezika na koji je prevodio.

Za ilustraciju prevodiočeva rada navest ćemo nekoliko najkarakterističnijih primjera na kojima ćemo ujedno pokazati kako je naš prevodilac prenosio razne grčke sintaktičke konstrukcije.

Konstrukciju akuzativa s infinitivom, koja je u grčkom tekstu nekoliko puta potvrđena, prevodi obično izričnom ili sličnom rečenicom. Tako npr. u VIII gl. gradski starješine, bojeći se da apostoli ne uđu u grad i rastave ih od žena, kažu: οὐ θέλομεν γὰρ εἰσελθεῖν¹¹⁵ εἰς τὴν πόλιν ἡμῶν μήποτε ἀφορίσωσιν ἡμᾶς ἐκ τῶν γυναικῶν ἡμῶν — što u našem prijevodu glasi: *Necemo da vnidutь v gradь našь da otvratetь nasь od' žen' našihь* 102v 24. Sličan je primjer u IX gl.: Ἐὰν ἀκούσετέ μου, οὐκ ἀφήσω αὐτοὺς εἰσελθεῖν ἐνταῦθα koji je kod nas malo slobodnije preveden: *ako mene poslušate ē stvoru da ne vnidutь v gradь našь* 103r 9—10. Prevodiočevu

¹¹³ Riječ *starac*' ne odgovara ovdje značenju grčke riječi πατήρ. Naš ju je prevodilac ili redaktor upotrijebio možda u smislu poglavara. Poznato je naime da je na Istoku naslov *starac* bio uobičajen za redovničkog poglavara. Tomu bi u prilog mogla ići i činjenica da Onesifor smatra Petra starješinom, kako vidimo iz rečenice: *vi ju eko ti starešina nihь ti(!) esi* 104r 14. U ćirilskom, međutim, tekstu nalazimo za gore navedeno mjesto riječ: *πτρ̑.*

¹¹⁴ Da li su neka odstupanja od grčkoga originala uvijek djelo slavenskog prevodioca, teško je zaključiti na temelju poređenja s tako malim brojem grčkih tekstova kao što su dva izdana i dosad jedina poznata grčka teksta.

¹¹⁵ Subjekt nije izrečen, ali treba pretpostaviti s Bonnetom na tom mjestu akuzativ αὐτούς.

slobodu i samostalnost prema originalu pokazuje i rečenica: *kako mogu ženu i decu i blago moe ostaviti* 104r 11, koja čak ljepše zvuči u našem prijevodu nego u samom originalu, gdje ona glasi: τὴν γυναῖκά μου καὶ τὰ τέκνα μου καὶ τὰ ἀγαθὰ μου πῶς σὺ ἀναγκάζεις με καταλιπεῖν (XIII gl.). U preostala tri slučaja na mjestu akuzativa s infinitivom stoji u našem prijevodu dativ s infinitivom koji dolazi kao dopuna glavnom glagolu. Tako je rečenica οὐκ εἶασάν με ἰδεῖν τοὺς ἀποστόλους τοῦ Χριστοῦ (XI gl.) kod nas prevedena: *i ne daše mi videti ap(osto)l(o)vb is(u)h(rvsto)vihb* 103v 10. Isti je slučaj i u rečenici: *reci nemu tvoriti* 105v 5 kojom je prevedena grčka rečenica: κέλευσον ποιῆσαι αὐτὸν ὅσα θέλει (XXI gl.), samo što su u našem prijevodu izostavljene dvije zadnje riječi.

Dativom s infinitivom preveden je grčki akuzativ s inf. u poznatom biblijskom citatu Lk 18, 25 koji navodi Petar u gl. XIV riječima: Ἐγὼ ἔν σοι ρῆμα λέγω. εὐκοπώτερόν ἐστιν κάμηλον διὰ τρυμαλιᾶς ραφίδος εἰσελθεῖν ἢ πλοῦσιον εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ θεοῦ εἰσελθεῖν, što u našem prijevodu glasi: *azb edinoju govoru. da e lagle vel'bludu skoze uši igleni proiti. nego li bogatomu v c(ěsa)r(b)stvo b(o)žie vniti.* 104r 17—18.

U grčkom tekstu jedanput potvrđena grčka rečenica u upravnom govoru s ὅτι recitativum u IV gl.: καὶ λέγει πρὸς τὸν Ἀνδρέαν ὅτι οὐκ ἔστιν ἡμῖν πρόπον ἀναπαύεσθαι καὶ ἀργεῖν, μάλιστα δὲ ὑπὲρ ἡμῶν κοπιῶντος τοῦ γέροντος, ἀφείς τὸ ἔργον αὐτοῦ prevedena je kod nas samo upravnim govorom bez veznika, i to prilično slobodno — posebno u drugom dijelu: *i reče k an'dreju ni nam pravo počivati na pravo e namb truditi se starac' ostavi delo svoje i poide nam' braš'no prnestb* 101r 19—22.

Ni grčki opisni imperfekt, koji je dvaput potvrđen u prvoj rečenici XXI gl.: Ὁ δὲ Πέτρος ἦν λυπούμενος μὴ ποτε οὐκ ἐνεργήσουσιν αὐτῷ αἱ δυνάμεις, ἐπειδὴ οὐκ ἦν λαβῶν τὴν ἐν Χριστῷ σφραγίδα, ne prenosi naš prevodilac doslovno, kao što je to činio npr. prevodilac prethodnog apokrifa (isp. str. 157), nego ga u prvom slučaju razrješava vrlo lijepo imperfektom *bě* i imenicom s pridjevom *v skrbe veličě*, a u drugom pluskvamperfektom: *i bě petarb v skrbe veličě eda se emu ne svrši sila ošče ne běše priělb sveto kršćenie* 105v 3—5. Kod ovog primjera treba također napomenuti da prijevod grčke riječi σφραγίς, koju su grčki crkveni pisci upotrebljavali kao terminus technicus za krst, pokazuje da je naš prevodilac dobro poznao i grčku kršćansku terminologiju.

Veću ovisnost o grčkom originalu pokazuje naš prevodilac jedino na mjestima gdje su u originalu upotrebljene participske konstrukcije koje on redovito preuzima u svoj prijevod. Ipak, treba odmah reći, ni tu ne slijedi uvijek ropski svoj original, nego i takve konstrukcije katkad razrješuje odre-

denim glagolom, pogotovo onda kad u grčkom tekstu u jednoj rečenici zareda nekoliko participa. Pokazat ćemo to na nekim karakterističnijim primjerima.

Particip presentia aktiva: καὶ ἀκούσας ταῦτα δραμῶν ἐζήτησεν βαφίδα ἔχουσαν μεγάλην τρυμαλιάν, χάριν παρέχων τοῖς ἀποστόλοις (XVI gl.) — *i ta prinese iglu imejuću uši velice bl(a)g(o)d(ē)te tvore ap(osto)l(o)mb* 104v 17—18 (početak rečenice nije tačno preveden, nego je sasvim slobodno stiliziran); Τότε ὁ Πέτρος στραφεὶς καὶ ἰδὼν αὐτὸν τύπτοντα τὸν Ἀνδρέα λέγει αὐτῷ (XIV gl.) — *I kada petar obrati se vide an'dree bijuća i reče* 104r 12—13; ἰδοὺ γὰρ οἱ ἀπόστολοι τοῦ χριστοῦ εἰσέρχονται ἐν τῇ πόλει συγχωρῶντες τὰς ἁμαρτίας τῶν πιστευόντων εἰς αὐτοὺς καὶ θεραπεύοντες πᾶσαν νόσον καὶ πᾶσαν μαλακίαν (XI gl.) — *Se ap(osto)li vhodet v grad odpušćajuće grehi i celajuće vsaku bolezan'* 103v 17.

Grčki medijalni particip presentia s članom ὁ ὑμνούμενος, koji u rečenici: σὺ γὰρ εἶ ὁ ὑμνούμενος ὑπὸ τῶν χερουβὶμ (XV gl.) ima vrijednost relativne rečenice, preveden je kod nas participom presentia pasiva: *ti esi slavimi od herofim* 104v 9—10.

Participom preterita aktiva prevedeni su obično grčki participi aorista, kao npr. u rečenicama: Τότε ὁ ἄνθρωπος παραλαβὼν δεσμίδιν ἐκ τοῦ σίτου τοῦ ἀγροῦ ἐκρέμασεν αὐτὸ ἐν ῥάβδῳ ὀπισθεν αὐτοῦ καὶ λαβὼν τὸ ἄροτρον καὶ τοὺς βόας ἐπορεύθη εἰς τὴν πόλιν (VI gl.) — *Tagda starac vazam' snop' pšenice i začem' voli saboju ide* 102r 17—19 (naš je prevodilac dvije grčke rečenice vrlo lijepo i spretno sazeo u jednu kraću rečenicu); καὶ παρέδωκεν ἡμᾶς ἀγαθὰς διδασκαλίας ἕνα ταύτας διδάξομεν τοὺς ἀνθρώπους, ὅπως ῥυσθέντες ἀπὸ τοῦ θανάτου ζῶν αιώνιον κληρονομήσουσιν (V gl.) — *i da nam' dobro učenie da naučimo eziki da iz'vivše smrti život' večni primut'* 101v 17—19; καὶ γὰρ ἔσομαι μεθ' ὑμῶν ἐν τοῖς θαυμασίοις τοῖς γινομένοις ἐν αὐτῇ διὰ τῶν χειρῶν ὑμῶν (II gl.) — *i azb b(u)du s vami v nem' i va vseh' čudeseh' biv'sih' o vas'* 100v 17—18 (i ova je rečenica slobodnije prevedena a da smisao grčkog teksta nije izmijenjen).

Grčki particip s članom τὰ γενόμενα u rečenici: Καὶ ἀκούσαντες οἱ πρῶτοι τῆς πόλεως τὰ γενόμενα καὶ ἀποστείλαντες ἐκάλεσαν τὸν γέροντα καὶ ἐπυνθάνοντο (VII gl.) razrješi je naš prevodilac jednostavno zamjenicom *to* koja mu je tu, vjerojatno, po smislu najbolje odgovarala: *Slišav'se že starešine grada to poslaše po starca i pride k nim' i pitahe ego* 102r 24—102v 2. Kod tačne komparacije našeg prijevoda s navedenom grčkom rečenicom mogli smo zapaziti da je naš prevodilac glagolom *poslaše po* vrlo lijepo prenio smisao dvaju grčkih izraza ἀποστείλαντες ἐκάλεσαν (poslavši pozvali su), a ujedno da dodaje riječi: *i pride k nim'* kojih nema u grčkom.

Za grčki genitiv apsolutni potvrđena je obično u našem tekstu konstrukcija dativa apsolutnog: ἐγγισάντων δὲ αὐτῶν τῇ πόλει ἀποκριθεὶς δὲ ὁ Ἀνδρέας εἶπεν τῷ Πέτρῳ (III gl.) — *i biv'simъ nimъ bliz' grada toga*. I reče an'drei petru 100v 21—22; Ταῦτα δὲ αὐτοῦ εἰπόντος ἐφάνη ὁ σωτήρ (XVI gl.) — *I se nemu govoreću evi se nemu g(ospod)ъ* 104v 10; ταῦτα δὲ αὐτοῦ ἐνθυμουμένου ἰδοῦ φωνὴ ἐκ τοῦ οὐρανοῦ λέγουσα πρὸς αὐτὸν (XXI gl.) — *i ovo petru misleću bisi glasъ s nebesе* 105v 5—6. Ima, međutim, i potvrda za razrješavanje grčke konstrukcije genitiva apsolutnog kao npr. u rečenicama: Ποῦ εὔρες τοὺς στάχους μὴ ὄντος καιρὸς θεροῦς (VII gl.) — *kade esi našalъ zrelъ snop' pšenice nest' bo vrime žetve* 102v 2—3; Ταῦτα δὲ αὐτοῦ εἰπόντος ἀνεχώρησεν ἀπ' αὐτοῦς (sic!) (VII gl.) — *i ovo povede starac' i otide od nih'* 102v 18.

Da je sl. prijevod DjPA izašao ispod ruku dobrog poznavaoца grčkog jezika i vrlo pažljivog prevodioca, potvrđuje i činjenica da u njemu kod najpomnijeg čitanja i kompariranja s originalom možemo konstatirati svega jednu prevodilačku pogrešku do koje je očito došlo krivim čitanjem. Naš je, naime, prevodilac lako mogao pročitati akuzativ τὸν Ἀνδρέα (sic!) u rečenici: Ἀνθρωπε παῦσαι λοιπὸν τύπτων τὸν Ἀνδρέα (XIV gl.) kao τὸν ἄνδρα pogotovo ako je to mjesto bilo slabo čitljivo u samom originalu, pa ga prema tome i prevesti riječju *č(lově)ka*. Tako kod njega prijevod gornje rečenice, uz samostalni dodatak riječi: *čto tvoriši, glasi: č(lově)če čto tvoriši prestani bijući č(lově)ka toga* 104r 13—14. Spomenuta je pogreška ujedno jedna potvrda više da je naš prijevod nastao prema grčkom originalu, jer je do nje moglo doći samo kod direktnog prevođenja s grčkog.

O prevodilačkoj vještini slavenskog prevodioca DjPA govori nam i znatna stilaska jasnoća kojom se posebno odlikuje naš prijevod. Na pojedinim mjestima slavenski prijevod, dapače, tako lijepo teče da se jedva osjeća da se tu radi o prijevodu, a ne o originalnom djelu. Stilski nejasna mjesta kao što je rečenica: *ti esi truditi se a mi esmo s toboju*¹¹⁶ 101v 1—2 vrlo su rijetka, a i ona ne proizlaze, koliko to možemo utvrditi, iz krivog prijevoda, nego obično rezultiraju iz prepisivanja.

Kao zaključak čitava našega izlaganja o glagoljskom tekstu DjPA možemo reći:

¹¹⁶ Kako to pokazuje ćirilski tekst, u kojem je potvrđen samo prvi dio rečenice: τὸ λι τῆ τρσανтиса хощиши koji odgovara grčkom: καὶ σὺ κοπιᾷς, ta je rečenica u prvotnom prijevodu morala biti dobro prevedena. Nejasnoća u glagoljskom tekstu mogla je nastati samo kao rezultat neke pisarske pogreške. Što se tiče drugog dijela: *a mi esmo s toboju*, koji je u ćirilskom tekstu izostao, treba reći da je u samom originalu pravo značenje genitiva apsolutnog: ἡμῶν ὄντων, kojemu bi trebao odgovarati naš prijevod, sasvim krnje i nejasno, pa se naš prevodilac snalazio kako je najbolje znao.

1. glagoljska su DjPA potekla iz crkvenoslavenske, i to ćirilске matice u koju je naš pisar, pod utjecajem žive govorne riječi mjestimično unosio mlade jezične forme:

2. granica postanja csl. prijevoda DjPA kreće se između XII i XIV st.

3. crkvenoslavenska su DjPA prevedena s grčkog predloška koji je bio vrlo srodan Vatikanskom grčkom tekstu;

4. na njihovu je prijevodu radio ne samo dobar poznavalac grčkog jezika nego i vrstan prevodilac koji je više pazio na to kako će prevesti neki grčki izraz, konstrukciju ili rečenicu, a da pri tom ne promijeni smisao koji im je dao grčki pisac, nego da njegov prijevod tačno od riječi do riječi odgovara izvorniku;

5. s obzirom na to da je naš prevodilac unosio u svoj prijevod, koji je i stilski prilično dotjeran, dosta vlastitog, možemo reći da taj prijevod predstavlja u izvjesnoj mjeri pokušaj samostalnog književnog ostvarenja.

NAPOMENE UZ TEKSTOVE

Glagoljski su tekstovi transliterirani latinicom tako da se za **Π** uzima j, za **Ι** ju, za **Ψ** šć ili ć, za **Α** ê kada se čita ja i ê u ostalim slučajevima, za **Υ** y. Kratice su razriješene u okruglim zagradama, a u uglatim zagradama dolaze, riječi ili slova koja su teško čitljiva ili koja su izostala zbog defektnosti rukopisa. Originalni reci označeni su kosom crtom, a svaki peti redak i brojkom. Svršetak folija obilježen je dvostrukom kosom crtom. U tekstovima je provedena interpunkcija s tačkama, zarezima, dvije tačke i navodnicima za upravni govor, jer bi bez toga tekst bio često teško razumljiv. U originalnom naime tekstu ili ne postoji nikakva interpunkcija, kao npr. u tekstu Tk, ili je tačka, kao jedini znak interpunkcije u tekstovima Bč i Žg, upotrebljena na krivom mjestu uslijed čega je smisao pojedinih rečenica postao nejasan. Radi usporedjenja s originalom donosimo na kraju nekoliko reprodukcija originalnih tekstova. Vlastita imena kao i početak rečenice i upravnog govora pišemo velikim slovom jednako u tekstu Tk koji uopće ne poznaje velikih slova kao i u tekstovima Bč i Žg gdje je katkad veliko slovo upotrebljeno iza tačke. Podjela na glave izvršena je prema izdanjima grčkih tekstova. Budući da su sve važnije razlike između naših glagoljskih tekstova i ćirilskih donesene u uvodnoj studiji uz svaki pojedini apokrif, ovdje dajemo samo one razlike koje nam mogu pomoći da objasnimo pojedina mjesta odnosno da utvrdimo pravi tekst. Prema potrebi navodimo odnosna mjesta iz grčkog originala. To naročito dolazi u obzir kod Djela Petra i Andrije za koja nemamo potpune

paralelne ćirilске текстове. Код оних варијаната које су обрађене у уводној студији упућујемо на дотично мјесто у уводу. Ћирилски цитати узети су из издања и означени напријед утврђеним кратицама. Тамо гдје унутар појединих група ћирилских текстова, које смо означили ознакама А (srp. и rus.) и В(bug.), нема већих текстовних разлика, наводимо за прву групу текст из Новакочијева издања, а за другу групу текст Лаврова (La). Манје разлике стављене су у заграда уз односну ријеч. Ријеч на коју се односи поједина варијанта означена је редним бројем.

TEKSTOVI

I. DJELA ANDRIJE I MATEJA U GRADU LJUDOŽDERA

a) Tkonski zbornik f. 90v—94v

f. 90v I. V ono vreme ap(osto)li beše sabrani vsi ka I(su)s^u i razdelahu se na stranu svoju da gred/15/et každo êmože vkažet vsakomu žrebъ./ Pade že žreb Mateju iti v stranu č(lově)ko/êdac. Človeci že grada togo ni hl/eba êdehu ni vodi piêhu, na êdehu / plt č(lověča)sku i piêhu krv va vseh č(lově)k gredu-/20/ćih v grad ta. I lovihu e² ti graêne i znimahu oči ih i opaêhu e korenîem prel/astnim i otravivše e vsaêhu e v tam/nicu i pokladahu im travu êsti.

II. I v/šadšu Mateju v grad ta êše i graê/25/ ne, izneše emu [oči]³ i opoiše ; korenîem êlnim i o...

[Ovdje je u rukopisu ispalo nekoliko listova]

f. 91r XI. I(su)s reče ne iskušaju te, na raduju se ne takmo az / na vsaka duša slišeci slovesa G(ospo)d(ъ)na. I ot/večav Andrei reče emu: »O čudo,⁴ G(ospod)ъ isplni / srce tvoe vseh radosti i vseh blagih del /5/ êkože stvori s nami⁵ ispo-vedati čudesa eliko / stvori s nami i⁶ otai.«

XII. Bi gredućim bī (= 12) učeniko/ma s G(ospodo)m našim v crikav ezičaskuju da poznaju/t ni i mi sami razumeem dela⁷. I videvše i⁸ erei / poidut v sled nas i otvečavše reše: »O nesmisal/10/ni, kako hodite š nim iže govorit êko sin Boži jes/am, a Bog ne imat sina. Kto bo ot vas est videl / ili slišal⁹ Bog govorec k ženě kade. Nest li / to sin Osipov i mati ego Mariê?« Mi že

1. ka I(su)su (v. str. 147);

2. Va vseh č(lově)k gredućih v grad ta. I lovihu e и вѣсѣкого чѣка гредѣща имаахъ В. Вѣсакъ оубо чѣвѣкъ, иже иде въ градъ тѣхъ, ивѣмѣхѣу и А

3. oči dodato prema ostalim tekstovima;

4. čudo чѣдо В. чѣдо А (v. str. 122);

5. êkože stvori s nami икоже сътвори съ нами В. икоже вѣспитаѣ ивн. каѣѣс ѣтисѣс; поу (v. str. 155-156);

6. i om. A, B;

7. da poznajut ni i mi sami razumeem dela и да познажт нм. и дѣвољ (сатана ЕГ) В да покажѣт намѣ разоумѣ дѣвољ А (иνα γνωρισѣ ѣμѣν τήν ἀγνοϊαν τοῦ διαβόλου)

8. i нм А нас В

9. ili slišal nema u grč. ni u čir. tekstovima;

slišavše, / obratihom se v neverovanie. I vede nas G(ospod)ъ v me/15/sto pusto ot nih i stvori čudesa velija / pred nami i êvi nam božastvo vse¹⁰. I glagolahom / ka ereom: »Pridite i vidite nest bo neveri¹¹ G(ospod)ъ naš.« /

XIII. I pridu erei s nami i vnidom vsi vkup v crekav / ezičaskuju. I stvori čudesa veliê pred nimi /20/ bolečee celae mrtvie vskrešae.¹²

XV. To vse videv/še erei i ne verovaše va n. Ini že taini pokaza / im¹³ ihže az ne vzmogu skazati ni povedati. / B(ož)e, velika bo sut čudesa G(ospod)a n(aše)go I(su)h(r)st)a.

XVI. Vide/v že I(su)s êko približae se korabal na suho prik/25/loni glavu svoju ka ednomu anj(e)lu svoemu // i mlča. Videv že Andrei, prekloni f. 91v gl(a)vu / svoju i usnu. I reče I(su)s anj(e)loma svoima: »I vz/amša Andreè i učenika ego položeta jъ / pred vrati č(lově)koadac.« I stvorista anj(e)la /5/ êko povele ima I(su)s. I vzide I(su)s na nebesa i sa / anj(e)loma svoima.

XVII. Jutru že bivšu vsta / Andrei i obrete se na zemli i vide vrata gra/dnaè. Uzrev učenika svoè i vzbudi ê / govore ima: »Vstaneta, čedo (!) moi, i vidita /10/ silu Boži ju da uvesta êko G(ospod)ъ be s nami / v korabli sem i mi ne znahom ego.« I otvečav/ša učenika i resta k nemu: »Ne mnei otče êko / ne razumehom ego. Egda bo ti govoraše k nemu v korabli, mi usnusva snom veliem i prido/15/sta b̃ (= 2)orla i vzesta duši naju i nesos/ta i v rai i videhova velika čudesa. / I videsva G(ospod)ъ naš sedeč v sl(a)ve i vsi anj(e)[li] / okolu ego. I videsva Avram i vse s(ve)tie i Da/vid prorok pojući v gusli. I videsva /20/ b̃ (= 12) ap(osto)la stoeća pred Gospodem i vane s na/mi b̃ (= 12)¹⁴ okrst nas i beše tako êki ži(!) i mi / vidaem(!) bivaem.¹⁵«

XVIII. Tagda Andrei sliš/av vzradova se radostiju veliju êko /spodobista se učenika ego videti taka /25/ čudesa. I vazrev na nebo reče: »Êvi mi se, G(ospod)i // Is(u)h(r)st)e, êko nesi daleče ot raba tvoego. Otpust/i mi, G(os- f. 92r pod)i, êko č(lově)ka te mneh v korabli i êko k č(lově)ku / govorih. I nine ubo, G(ospod)i, êvi mi se na sem meste.« / I se rekšu Andreju pride G(ospod)ъ

10. vse своѣхъ вѣси А своѣ В;

11. nest bo neveri нас оувѣрнѣхъ ис(тъ) В (ήμᾶς ἐπεισεν, ἡμᾶς ἐο σὺ τωρη... σημειωθῆναι А;

12. I stvori čudesa veliê pred nimi bolečee celae mrtvie vskrešae. Ove rečenice nema u čir. tekstovima kao ni u grčkom originalu. Umjesto toga tamo dolazi epizoda o sfingi koja je kod nas izostavljena (v. str. 161);

13. Odavle do konca XV gl. čir. tekstovi nemaju ništa;

14. b̃ ἀγγελῶν add. А (ἀγγέλους), ἀπλά add. В;

15. i beše tako êki ži (!) i mi vidaem (!) bivaem и бѣхъ тацѣжи (таковѣмъ же Fr) видѣнѣма шкже и мы В и бѣху подобни намъ видѣма

upodobiv se malu /5/ detete blagoobraznu i krasnu i reče: »Mirš / tebe, Andreju moi!« Andrei že vide,¹⁶ pade na ze/mlu i pokloni se emu govore: »Otpusti mi, G(ospod)i / moi Is(u)h(r)st)e, êko ubo č(lově)ka te videh i êko s č(lově)kom besedov/ah. Sagreših, G(ospod)i, êko ne razumeh tebe v mori.« I otve/10/čav I(su)s reče: »Nesi sagreših, Andreju, na se stvorih / togo radi êko reče ne mogu dospeti v stranu č(lově)ko/ědac trimi danmi. I pokazah tebe êko silan / esam vse stvoriti i vsakomu êviti se êkože / hoću. Vstani ubo i idi v grad ih i idi v tam/15/nicu k Mateju. Izvedi i ottudu i vse iže sut / š nim. I ošće ti govoru pree neže vnideši v grad / i pokazut te mukami lutimi vlačće po puteh / i po stagnah grada i plt tvoě prilnet ka z/emli s krviju, na duši tvoei ne odolejut, na ti/20/ strpi zižni(!) radi večnie. Pomeni koliko strp[i] / duša moě, êko pluvahu va oči moi i biěhu me po lanitama i govorahu êko o Velzeule kneze / izgonit besi, egda¹⁷ vazreniem očiju moeju ne mož/ah nebom i zemlu potresti na ne. Na trpeh i otpu/25/stih im da bih vam obraz pokazal.«

f. 92v XIX. Tagda // vstav Andrei i vnide v grad i sa učeniko/ma svoima i ne videh(!) niže(!).¹⁸ I pridu k tamni/ci i videše ž̃ (= 7) straž streguč v tamni/ci. Andrei že stvori molitvu ka G(ospod)u i stra/5/že umreše. I prišad k dvarem tamnice, stvori / obraz križni na dvareh i abie otvrzoše se / dvari i vnidoše v tamnicu. I vide Mateê / pojuć i sl(a)već v sebe.¹⁹ I videv i vsta i obě/mša se i ocelivasta se i reče Andrei: »Brate /10/ moi Mateju, kako vnide sade? Ošće bo tri dni / sut, izvedut te graěne si, izedut te. / Taini kade sut v neže verovah? Nine ašće / tebe skažu êže videh, nebo i zemla po/treset se.« I reče Matei: »Brate moi Andreju, ne /15/ sliša li G(ospod)a govoreća: se az šalu vi / êko ovce posrede vlk. Všadše sade pomol/ih se Gospodeve i êvi se mne govore: »Ošće po/trpi dni iž̃ (= 27) pošlu ti Andreê i izvedet / te is tamnice i vse sućee s tobouju. I se vijju /20/ te êkože mne reče G(ospod)ь. Da čto stvorim?«²⁰

XX. Ta/gda Andrei vide muže v tamnici na/gi sedeće i travu êduće êko i skot, vzbi se / v prsi svoe govore: »G(ospod)i, pospešai i vii čto / stvoriše č(lově)kom podobnim nam i upodobleni/25/ biše skotom«. I govori djavlu

16. vide видѣ га В видѣха и А (θεασάμενος αὐτόν);

17. egda егда А, еда В;

18. I ne videh(!) niže(!) И никтоже не видѣ ихъ А (καὶ οὐδεὶς αὐτόν εἰδεάσατο) om. В;

19. pojuć i sl(a)već v sebe сѣдѣ поими въ себѣ А, сѣдѣшиа всоѣхъ и поими В (καθεζόμενον καὶ ψάλλοντα καθ'ἑαυτόν), v. str. 120

20. Da čto stvorim что хощиши сѣдѣати Но, что сътворишъ Sp (τί ἐστὶν ὁ μέλλομεν διαπράξασθαι), om. В;

»Lute tebe //, vraže boži, i anj(e)lom tvoim êko niedi[no]/gože zla tebe f. 93r stворише. To kako navede na n[e] / svoju bujust? Dokole rat držiš s narodomъ / č(lovč)askim?»²¹

XXI. Vstav Andrei i Matei, pomolista se /5/ k Bogu i po mol(e)ni vložī Andrei ruku svoju na l[i]/ca slepih sućih v tamnici i abie prozreše. / I stvorista molitvu nad nimi i premeni se um ih / v č(lovč)astvo. Otvećav že Andrei reče k nim: »Idete s mi/rom!« I rekoše emu: »Idi i ti s nami eda kako postig/10/-nut ni i stvoret nam muki gorše prvih.« I reče Andrei: / »Idete, ne imat bo i pas lanuti na vi.« I idu muž / i ženi êko reže(!)²² im Andrei. Beše že v tamnici muži / $\tilde{b}(=2)$ s(ь) te i $\tilde{k}(=40)$ i $\tilde{z}(=9)$ eže izvede b(la)ž(e)ni Andrei. Tagda / Matei obrati se i izide iz grada i pomoli se. I ab[ie]/15/ vzide²³oblak i vzeti Mateê i ućenika Andreov[a] / i postavi e oblak v goru ideže Petar sede uč/aše narodi i prebiše tu š nim.

XXII. I abie Andrei izide / is tamnice i hoēše po gradu. I vide stlp mēden i na nem telo kamenno rekomoe Andriēnt.²⁴ I sede pod stl/20/pom doideže vidit bivaćee. I bi vniti slu/gam v tamnicu da zvedut č(lovč)ki izedut(!)²⁵ je po ob/ićaju. I obretu tamnicu otvrstu i straže mr/tve na zemli ležeće. I abie tekše knezem poveda/še govoreće êko: »Tamnicu obretom otvrstu i niedi/25/nože(!)²⁶ v nei č(lovč)ka, a straže ležet mrtve na zemli // pred vrati.« f. 93v

I slišavže(!)²⁷ knezi, reše k slug/am: »Prnesite dai tu $\tilde{z}(=7)$ mrtvac da e izim / danas, a jutre izberem starce i mećem o ne žre/bi i na kogo nih padet žreb zakolem i izem /5/ doidēže šadše va okrstjane gradi i pl/enim ljudi i vsadim je v tamnicu.« I šadše / slugi prnesu $\tilde{z}(=7)$ mrtvac. Be korito sazano(!)²⁸ / i nad ne zakalahu č(lovč)ki i tekuću krv počrpajuće pi/ěhu. I prnesu mrtvace i položiše e na toćile /10/. I prostr sluga ruku hote zdrobiti.²⁹ Zakon že / imehu graēne te mrtvih i pogrebahu,³⁰ na sseka/hu e i ēdehu. Andrei že usliša glas govoreć / k nemu: »Vii Andreju, bivaćee v grade.« I abie pomoli se ka G(ospod)u govore: »G(ospod)i moi Is(u)h(г)st)e, poneže vnid /15/ v grad si ne stvori niedinomu zla, na da isp/adut noži ih iz ruk ih.« I abie ispa-

21. v. str. 120

22. reže (!) рече А, В;

23. vzide съниде В, om. А;

24. Andriēnt (v. str. 149-150);

25. izedut и съидати В, на издани А;

26. niedinože (!) ниодногоже В, om. А;

27. slišavže (!) слышавше А, В;

28. korito sazano (!) корито създадено В, пешта създадена А;

29. zdrobiti заклати и La (иχ Fг ив No);

30. i pogrebahu и погребати А, В;

doše. Vi/devše že knezi vsplakaše gorko govoreće: / »Luto nam, êko vlsvi
sut iže vnidoše v ta/mnicu. Sê bo i siê ovlhovaše! Čto ubo stvo/20/rim?
Šadše sberem muže i ved(e)m je ka knezemъ.« /

XXIII. I privese muž sa žī (= 117) i metaše žreb i pade žreb / na i (= 20)
i ž(= 7) starac i reče edn ot nih slugam: / »Molu se vam, sina imam i nega
izeite, a mene / pustete.« I rekoše slugi: »Nećemo sega stvoriti /25/ ne pove-
f. 94r davše knezemъ.« I rekoše knezi: »Ašće dast // sin za se, pustete i.« I prišadše
slugi ka st[arcu] / i pokrepiše se i rekoše: »Ne hoćem otročete.³¹« I reče star(!):³²
»Imam i hćer i obe poëmša zakolete / a mene pust[ete].« I predast starac detete
svoi na semrt sl[ug]/5/am. I molahota se detete govoreći: »Ne ubiêite / naju,
na pomiluite naju i ostavite naju da m[alo] / poživete, tagda naju zakolete.«
Slugi že ne [pom]/ilovavše detetu, na pravise i ka koritu pla[ć]/ući se svezane
na zakolenie. Videv že Andrei, /10/ proslzi se i vazrev na nebo i reče: »G(ospod)j
Is(u)h(r)st)e, ne dai / slugam sim prnesti smrti na otročete si, na st[vo]/ri
da rastlejut se³³ noži ih êko vosk va ogni.« I abi[e] / noži ispadoše iz rur(!)³⁴ ih.

XXIV. I videvše knezi vzapi/še s plaćem govoreće: »Luto nam, čto stvo-
rim k tomu /15/ juže?« Djaval prišad podoban starcu / nekoteromu, govo-
raše stoe posrede naroda: »O lute nam, /êko izmiraem ne imuće česo êsti.
Ovce bo i nuta / ne dovlejut nam. Vstavše idem i poiščem stran/nika neko-
terago. Ta bo ispustiti³⁵ tamničnike /20/ naše. I sade est i vi ne veste ego.«
Andrei že videv djavla kako govorit k narodu reče k nemu: »O vel/jare vraže,
vsee tvari prisno ratnik si, na Gospod / moi I(su)s obnažit³⁶ te pod bezdnu.«
Slišav že sije / djaval reče: »Glas ubo tvoi slišu, a kade /25/ stoiši ne viju.«
Reče že Andrei: »Ne dai ti G(ospod)ъ Bog / oblasti na grade sem!« Tagda
f. 94v G(ospod)ъ êvi se // Andreju govore: »Vstani i êvi se im da uvedet / stvoršago
im vsa ta.«

XXV. I prišad Andrei i sta / prosrede(!) ih govore: »Se az esam egože
vi išće/te. «Tagda potekoše na n i eše i govoreće: »Êko /5/ ti esi stvoril nam i
mi stvorihom tebe.« / Takoe govorahu že narodi k sebe: »Kakovu emu / smrt
damo? Ašće emu useknem glavu, to smrt / ne emu muka.« I se edin ot nih
starac naćen(!) djavlom reče: »Povrzem i oprtu za grlo ego /10/ i vlačem i po
vsem gradu i po ulicah ego / doideže umret i tako razdelim i i izemъ.« / Sli-

31. i pokrepiše se i rekoše: »Ne hoćem otročete« bit će vjerojatno pisareva interpolacija.

Ćir. tekstovi imaju samo $\omega\pi\lambda\omicron\upsilon\sigma\tau\eta\iota\kappa\eta\iota\zeta$ и В, $\sigma\tau\rho\kappa\eta\iota\sigma\eta\iota\zeta$ и А. Вć ispušta cijelu rečenicu.

32. star (!) старьца А, старьца В;

33. da rastlejut se да растајт В, растајти се А;

34. iz rur (!) из ржкоу В, отъ рожьки А;

35. ispustiti испустити А, В;

36. obnažit обвинять А, поборитъ La, погрязит Fr;

šavše že narodi i stvoríše êko govori / im djaval i povrzše i užem za grlo i vl/ačahu i po gradu. I prilipaše plt ego k ze/15/mli. Večer že vsadiše i v tamnicu.

XXVI. I na ju/tri takoe tvorahu. B(la)ž(e)ni Andrei molaše se / govore: »G(ospod)i Is(u)h(r)st(e), pridi i pomoz mi! Vem bo êko nesi / mne daleče.« Tako emu moleću se, djavl naro/du govoraše: »Biite i po usteh ego da ne go/20/vorit.« Večer že vsadiše i v tamnicu sve/zavše emu ruce i nozi. I abie djaval / sta pred nim sa sedmimi djavli govore: / »Nine vpal esi v ruki naše. Kade li sut / sili i sl(a)va tvoê i vznôšeniê tvoê imže /25/ na nas bezčastvue i spovedae dela naša / po vse gradi i strani i stvoril esi i staê... (dalje manjka)

b) Berčičeva zbirka br. 5, f. 34r — 41v

Č'(eni)e s(ve)tjuj ap(osto)lu Ên'drêê i M(a)têê k[u] m(u)ku priêsta. f. 34r

I. V (o)no vr(ê)me ap(osto)li bêše v'si sab'rani k̅ I(su)su i raz'/dilahu strani, da g're v'saki v' stranu ka/mo komu dopade ž'rêb'. Pade že žrêb' Mati/3/ev' poiti emu s'tranu(!) čl(ovê)koêdac'. Ljudie [ijs] grada / togo kruha ne idihu ni vode p'êhu, ner' êdihu / pl't' čl(ovêča)sku i nih̅ kr'v' p'êhu. I to činahu vs(a)k[o]m/u ki prihoêhu v' grad' ta. I emahu e, i oči im' z'nimahu, i pasihu e po travi i napaš'ši e /10/, v'saêhu ih̅ v' tam'nicu, i daêhu im̅ t'ravu / jis'ti.

II. I Matiju prišad'ši v' grad' ta, êše ga graêne ti i z'noše(!) emu oči. I napaš'e ga posadiše ga v' tamnicu i daše emu tra/vu jis'ti. Priêm' že o' čemera nih̅ is'pi i /15/ ne naš'kodi emu is'daše(!)¹ ni um' iz'meni se, da prebi B(og)a m(o)le i g(lago)le: »G(ospod)i I(su)se H(r)st(e), k(a)ko v'se ost/avihom̅ v'slêd̅ t(e)bê idom̅, tebê razu/mihom̅ k(a)ko ti esi pomoc'nik' nadêjucim' se n' te. Pri/di i i(!) vii k(a)ko stv(o)riše r(a)bu tvoemu, k(a)ko pripod/20/obiše me s'kotom'. Ti bo razumêeši v'se. I aš'ce / esi, G(ospod)ine, prisudil̅ graênom̅ sim' s'nês'ti / me, ne prastanu m(o)le se. Dai m'nê s(vê)ť očima / moima da vijû k(a)ko me budu v' gradê sem̅ / si bezak(o)nni čl(ovê)ci mučiti. I ne ostavi me /25/, G(ospod)i Is(u)h(r)st(e), i ne predai me v' smrt̅ siju gor'kiju.« /

III. Tako se emu m(o)leću, vidi s(vê)ť veli v' ta//m'nici. I glas̅ pride f. 34v o' togo s(vê)ta g(lago)le: »Krêpi se, M(atiju) n(a)š̅, i ne boi se, neću te os'taviti. I oću te iz'baviti v'sake tuge. Ne tak'mo t(e)bê da v'sih' / ki su s' tobu v' toi tam'nici. Potr'pi malo tu čre/5/z' d'ni . i . (= 20) i . ž . (= 7) i potom'

1. *is'daše* ispred ovog pisareva dodatka kojega nemaju drugi tekstovi treba pretpostaviti veznik *ni*;

poš'ljm ti Andrĕē i is'pela / te van' s' te tam'nice i v'sih' ki su tu s' tobu. / I to rekъ I(su)sъ, paki r(e)če: »Mirъ t(e)be, Matiju n(ašъ)!« I ide / n(a) n(e)bo. Tagda Matii proz'rev' i r(e)če: »S(ve)tina tvoē pre/budi sa m'nu!« I to rek' sede v' tam'nici i poče peti. /10/ I kada poidoše sluge v' tam'nicu iz'ves'ti / l(judi) i s'nis'ti e i poče Matii plakati očima / da bi ga ne vidili z'reće.² I prišad'she k' nemu i / vidiše plač' nega³ i rekoše k' sebi: »Po trihъ d'neh' / iz'vedem' i is' tam'nice i zakolem' i i s'nimo i k(a)ko v'/15/saki č(lovĕ)kъ treti d(a)нь.« I vidiv'si roki ihъ i razu/mĕv'si kon'činu d'ni.⁴

IV. I egda skon'čaše se d'ni . i . (= 20) i . ž . (= 7) bi / Matii pečalan' vel'mi i ěvi se An'drĕju / G(ospod)ъ v' strani kadĕ bĕ An'drĕi uče l(judi). I r(e)če k n(e)mu: / »V'stani i idi v' strani č(lovĕ)koēd'ci s' uč(e)n(i)koma /20/ tvoima, iz'vedi Matĕē s' tam'nice. Oče bo se / po trihъ d'neh' s'nis'ti. O'vĕčav' An'drĕi i r(e)če: / »G(ospod)i, ne mogu dos'piti do trihъ d'ni tamo, da poš'li anj(e)la tvoegoa(!) i s'korie iz'vedet' i ot'tudu. Ti bo viš' čl(o)-vĕčastvo moe ne mogu doit/25/i do toga d'ne i paki puti ne znam'.« I o'vĕča/v' 35r G(ospod)ъ r(e)če: »An'd'rĕju, poslušai ti mene. Ja zapo//vĕm' vet'rom' i vedut' i⁵ tamo. Da v'stani rano, / idi k' moru i naideš' plav' na mori. Idi va nu s' uč(e)n(i)k(o)m/a tvoima. I r(e)če G(ospod)ъ: »Mir' t(e)bĕ An'drĕju!« I ide.

V. An'drĕi že / s'tav' rano ide s' uč(e)n(i)koma svoima. I pride k moru i vi/5/di plav'cu malu i v' nei . v̄ . (= 3) m(u)ži sideće v plavi/. Bĕ bo G(ospod)ъ sam' učinil' plav'cu tu i sam' G(ospod)ъ bĕ prevoz'/nikъ nega z' dvima anj(e)loma. An'drĕi že vidi . v̄ . (= 3) m(u)ži / v' korab'li, bĕ vesel' z(ĕlo) i r(e)če k' nimъ: »Kamo gres'te, b(ra)'(i)ĕ, v' / toi plavi?« I o'vĕčav' I(su)sъ r(e)če: »Gremo v stranu č(lovĕ)koē/10/dac'.« An'drĕi že čudi se⁶ i ne razumĕ k(a)ko G(ospod)ъ e(stъ). I(su)sъ bo / potaē se i ěvi se An'drĕju k(a)ko prevoz'-

2. da bi ga ne vidili z'reće (v. str. 148);

3. vidiše plač' nega видѣшъ рѣкъ его B; прочтати въ роуцѣхъ его тагоуоу А (αὐτὸν ἑν τῇ χειρὶ αὐτοῦ τὰ βλάνα);

4. I vidiv'si roki ihъ i razumĕv'si kon'činu d'ni и огледадохъ (αλαξοу Sp; тагоуоу въ сръдци (роукоу Sp) его. да разоумѣють сконьчание и число дѣни . л. кончаньмо (скончань . л. и дѣни Sp) A (καὶ προσέθεναι τῇ χειρὶ αὐτοῦ τῇ δεξιῇ τὰ βλάνα, ἵνα γινώσκῃ τὴν πλήρωσιν τῶν τριάκοντα ἡμερῶν), om. B;

5. i se odnosi na imenicu грал koja u tekstovima grupe B dolazi, kao i u grĕ., u prethodnoj rečenici. U našem je tekstu ta rečenica izostavljena, pa veza više nije jasna. Bugarski tekstovi imaju na našem mjestu τῶ, No pravilno zamjenicu и (grĕ. αὐτὴν odnosi se na riječ ἡ πόλις koja je ž. r.), a Sp imenicu грал;

6. čudi se (v. str. 156);

nikъ e(stъ). I sliša/v' An'drēi o^t sp(a)sa k(a)ko gredu v' stranu čl(ově)koēdac', / r(eče) k' nemu: »Vide niedan'⁷ č(lově)kъ ne more ubežati z' gra/da toga, da k(a)ko vi gres'te tamo?» I r(eče) paki And'rēi: /15/ »Dugovan'e malo imam' opraviti tamo i vam' e hoću / povidati.«⁸ I paki r(eče): »Morete li čl(o)v(ě)koljubie učiniti / i ves'ti n(a)sъ v s'tranu čl(o)v(ě)koēdac'?» I r(eče) I(su)sъ: »Poite v'/nutar' v' plav'.«

VI. Paki r(eče) An'drēi: »Hoću t(e)bi reći pri/e nego v'lizu v' plav' tvoju.« O'večav' I(su)sъ i r(eče): »Govori /20/, č(lově)če!« Ino r(eče) An'd'rēi: »Da viš' da nimam' ča dati t(e)b/i, hliba nimam'.« I o'večav' I(su)sъ i r(eče): »K(a)ko vi tada g'r/es'te ne imući malo hlěba pri sebi?» I r(eče) k' n(e)mu / An'drēi: »Poslušai, brate, ne m'něi da bihъ ja / t(e)bi silil'.⁹ Mi uč(e)n(i)ci es'mo G(ospod)a n(a)s(e)go Is(u)h(r)st)a / [pravī] suće rabi. Iz'bra ni . bī . (= 12) i predastъ / n(a)mъ¹⁰ g(lago)le: Eg'da budete greduće po puti, ne nos//ite zlata ni s'rebra, ni h'lěba, ni sapugi, ni ža/ž'la, ni d'vi ju svitu premen'nu. f. 35v Da ako hočeš' stv(o)r/iti s' nami člov(ě)koljubie, povei n(a)mъ vredъ,¹¹ ako li ne/češ', da šad'she naidem' d'rugu plav'. O'veča/5/v' I(su)sъ i r(eče). »V'ni-dite v'si v' plav'! Zais'to m'nu / da s'te uč(e)n(i)ci I(su)s(o)vi iže dajut' m'ně z'l(a)to.¹² Dos'toēn' nina esam' da ap(osto)lъ G(ospod)ъ v'nide v' plav' moju / i bl(a)gověs'tit'¹³ me.« I o'večav' An'drēi i r(eče): »Pro/sim' te!¹⁴, brate, da G(ospod)ъ das'tъ t(e)be sl(a)vu i ča/10/st'.« I v'nide v' plavъ s' uč(e)n(i)-ikoma svoima.

VII. I sed[e] An'drēi b'lizu G(ospod)a.¹⁵ I r(eče) I(su)sъ ed'nomu an-(e)lu: »Id/i i prinesi . v̄ . (= 3) hlěbi da ēdu m(u)ži si, zač' tr/ud'ne esu.«

7. Vide niedan' шко видѣти А В;

8. i vam' e hoću povidati и съ вамѣ е скончатъ В. и къса ради скончати ѿ А (καὶ δε ἰμάς ἐκτελεῖσαι αὐτό):

9. da bihъ ja t(e)bi silil' шко наснаѣем ти нанма не дама В, шко по ноужда ти не дама мѣзды наше А (ὅτι κατὰ τυραννίαν οὐ δίδομέν σοι τὸν ναῦλον ἰμῶν);

10. n(a)mъ запоеѣда (ἐντολ.τν) add. В, запоеѣди add. А;

11. vredъ спѣхум La вѣскорѣ Fг В (συντόμας);

12. Zais'to m'nu da s'te uč(e)n(i)ci I(su)s(o)vi iže dajut' m'ně z'l(a)to въ истиннѣ оубо мисла въ имѣти истинныхъ оученикъ иссоуы. La, въ истиннѣ оубо оученици исоу въ исти Fг, истинноу бо всаю вамъ (No, Sp), единти оученикомъ исоусовѣма еизъ срера No (ἀληθῶς γὰρ βούλομαι ἡμᾶς τοὺς μαθητὰς τοῦ λεγομένου Ἰησοῦ ἀνελθεῖν ἐν τῷ πλοίῳ μου ἢ τοὺς παρέχοντάς μοι χρυσοῦ καὶ ἀργυρίου);

13. bl(a)gověs'tit' влатословитъ А, В;

14. Prosim' te прости ма (συχῆαρῆσόν μοι) В, О дажедъ ми No. om. Sp;

15. blizu G(ospod)a близъ крста въ кораблѣ (παρὰ τὸ ἱεῖον τοῦ πλοίου) В; на старѣи к' кораблѣ No, на старемъ мѣсти Sp;

I stv(o)ri anj(e)l̄ k(a)ko zap(o)v(ě)da emu I(su)s̄. I(su)s̄' / že r(e)ce An'drěju: »S'tani brate s' uč(e)n(i)k(o)ma tvoima /15/ da ês'te hlěbъ da budete mog'li tr'pěti / vs'mučenie mor'skoe.« I ne mogoše uč(e)n(i)ci ego reći / ni ed'nu rič' o' straha mor'skago. Tada An'dr'ěi ponudi i da okuset' h'lěba. I r(e)ce An'dr'ěi: »G(ospod)ъ B(og)ъ / dai t(e)bě hlěb' n(e)b(e)ski!« R(e)če I(su)s̄ An'drěju: »Tvoe /20/ uč(e)n(i)ka nis'ta uč'na hoditi po moru. V'zbidi iju!¹⁶ /

VIII. Z'da¹⁷ zabis'ta strahъ mor'ski. I zda hoćemo o'rinuti plav' o' k'raē. I prišad' I(su)s̄ sede na ple/s'ti¹⁸ i nače kr'miti. An'dr'ěi poče tišiti uč(en)i)ka svoē govore ima: »Ne boita se, G(ospod)ъ b(og)ъ neće os'/25/taviti n(a)s̄.« I v'spomenu ima i r(e)ce: »A kada bihomo / mi v'si uč(e)n(i)ci nega v' plavě i onъ s(a)mъ b(ě)še / s' n(a)mi i kušaše n(a)s̄. I vet'ru biv'shu veliku, f. 36r i v'//staše vali velici i vzd'vizahu se visoko i mi u/boēs'mo se moćno. I on' v'stav' zapov(ě)dav' vetromъ / s'tati i s'taše vali. I v'saka se rič' nega boi. / Nina s(i)na moē ne boita se! G(ospod)ъ B(og)ъ nima o's'tup(i)ti o' /5/ nasъ nig'dare.« I tako g(ovore) Aⁿēd'rěi(!) i mole se B(og)u da / bista us'nula uč(e)n(i)ka nega.

IX. I obrać' se An'dr'ěi / kъ I(su)su, da ne viēše e li G(ospod)i)нъ i r(e)ce: »Č(lově)če, pokaži mi mo/lju te kako kr'miš', zač' m'nu da nig'darъ ne vidih' / tako kr'mec[e]. . eī. (= 15) I(ē)t' bo pl(a)vahъ po moru i nig'darъ /10/ ne vidihъ t(a)ko kr'meče k(a)ko ti k'rmišъ. I m'nu da / ta plav' g're po z(e)mli.« Tada r(e)ce I(su)s̄ An'drěju: »I mi / m'nogo k'ratъ pl(a)vasmo po moru i m'nu da si ti / uč(e)n(i)kъ I(su)s(o)vъ,¹⁹ zač' si m(u)žъ pr(a)v(a)danъ i slav'lju te ja.« / Ta(!) An'dr'ěi r(e)če visoko: »Hv(a)lu t(e)bi da(!), B(o)ž(e), d/15/a naidohъ m(u)ža slavečъ ime tvoe.

X. I o'većav' / I(su)s̄ i r(e)ce And'rěju: »Povii mi, uč(e)n(i)če I(su)s(o)vъ, zač' nev'ěr'ni Žid(o)ve ne verovaše va nъ i gov(o)rahu ni B(og)ъ, / da čl(o)vik' e. Povii mi to, zač' s'mo slišali da e / ēvil' sl(a)vu svoju i uč(e)n(i)k(o)mъ svoimъ. »Tada r(e)ce A/20/n'd'rěi: »Brate, on' e n(a)mъ ēvil' da e B(og)ъ i on' bo v'se / stv(o)ri.« I o'većav' I(su)s̄: »Da zač' t(a)da ne verovaše va nъ? Ni li učinilъ koga zn(a)m(e)niē pred' nami²⁰?« / An'dr'ěi r(e)ce: »Brate, nisi

16. v'zbidi iju. Ovdje je pisar očito nešto pogriješio, pa je opazivši to, sam prekriziо navedene riječi;

17. z'da je u tekstu prekriziо. U ćirilskim tekstovima ovo mjesto glasi: глн оучиникомъ свонма да забждѣта стра морскимъ B, то глаголи оучиникомъ свонма, шко забодѣтъ страхъ морскимъ A.

18. na ples'ti na k'rm'kъ B; na pидан кораблю No, на кор'мномъ м'ѣсти Šp;

19. uč(e)n(i)kъ I(su)s(o)vъ разум'kъ та мори add. B, позна ти мори add. A;

20. pred' nami нмн A, людмн B;

li slišal̃ toga č(lově)ka, / ča činaše? Vide slipe pros'večaše,²¹ i hro/25/me učina[še] hoditi, g'luhie slišati, g'riš'ne²² očiščevaše, běsi iz'gonaše. I vino uči/ni o^t vode i priēm̃ . d̃ . (= 5) hlibov' i . b̃ . (= 2) ribi i d//a . d̃ . (= 5) f. 36v
tisuć ljudem'. I biše v'si siti. I tomu v'semu / ne verovaše.« Tada r(e)če I(su)s̃b: »To e činil' pred' ljud'mi. / I pred' erēi, učini li ča²³?«

XI. R(e)če An'd'rēi: »I pred' er'ēi učini«. R(e)če I(su)s̃b: »Ko zn(a)-m(e)nie učini pred erēi?« /5/ I reče An'd'rēi: »Ča me, brate, is'kušaš'? O^t toga / v'sega ča me pitaš'? Prie nere ti povēm̃ ti / v'se viš'.« Tada I(su)s̃b r(e)če: »Brate, ne is'kušam' t(!) /, da raduju se ne li ja sam̃, da v'saka d(u)ša / slišēci čudesa nega«. Tada r(e)če An'd'rēi: /10/ »Brate dobri i tovarišu poč'teni, G(ospod)ь is'pl'ni / sice²⁴ v'sake rados'ti i v'sih̃ dobrih̃ del'.« / I r(e)če An'd'rēi: »Poslušai, brate!«

XII. Bihomo gredući/m̃ n(a)m̃ . b̃i (= 12) uč(e)n(i)k(o)ma š' našim̃ G(ospo)d(i)nom̃ v' c(r)k(a)v' / ezič'skuj̃u da poznaju nas̃ i da gredu v' slē/15/d' n(a)š̃b. I niki idoše, a niki rekoše: ,O nebozi i nesl/ml'sni(!), k(a)ko hodite š' nim̃, ki di da e s(i)ñb b(o)ž̃i. K(a)ko e / to vidi B(og)ь nima s(i)na. K'to e vaš slišal̃ / ili videl̃ b(og)a govoreći s' ženu. Ni li to s(i)ñb os'ipoṽ, a mati e nega M(a)riē? I mi slišahom̃ to i n/20/e verovahom̃. I vede n(a)s̃b v' pus'to mēsto od' / nih̃. I stv(o)ri čudesa velika pred' nami. I ēvi / pam̃b b(o)ž(a)stvo v'se. I rekos'mo ka erēom': »Pridi/te i vidite B(og)a n(a)š(e)go.«

XIII. I pridu erēi s' nami / i v'nidos'mo v'si na kup' v' cr(ь)k(a)ṽ ezič'kuj̃u(!). I u/25/čini čudesa velika pred' nimi. Mr'tvie v'sk/rešaše, boleće celae.

XV. I to vidiv'se erēi, // ne verovaše va n'. Inii m'nogie taini pokaza f. 37r
im̃ / kih̃ ne mogu povidati. Velika bo sut' čudesa g(ospod)a / n(a)š(e)go.«

XVI. Vidiv'se že I(su)s̃b²⁵ prihaē plav' na suho, / prekloni gl(a)vu ka ed'nomu anj(e)lu svoemu i um/5/l'knu. Videv' ža(!) I(su)sa ml'čeca i gl(a)vu prek'lo/ni i us'nu. I s'kloniv' se I(su)s̃b, vidē An'd'rēē s'p/ěca i s' uč(e)n(i)-koma svoima i r(e)če anj(e)loma svoim/a: »Vaz'mita An'd'rēē i nesite ga pred' vra/ta grada č(lově)koēdas̃b.« I učinis'ta anj(e)la k(a)ko /10/ r(e)če ima i(su)s̃b izide²⁶ š' nima n(a) n(e)bo.

21. *slipe pros'večaše* слѣпыѣ сътвори прозрѣти В, слѣпыма дастъ прозрѣнїе Но;

22. *g'riš'ne* прокажениы А, прокаженныѣ В;

23. *I pred' erēi učini li ča?* а не сътвори прѣдъ юрен (прѣдъ старшїинами жрцькыми А) да того (сего А) ради вѣсташъ на нь (вѣсташе на насъ А) АВ;

24. *sice* сръдце А, В;

25. *I(su)s̃b* иже add. А, В;

26. *Izide* и възиде А, В;

XVII. *ŕutru že biv'šu, v'sta Andrěi i naide se na z(e)mli i vi/di vrata grada č(lově)koědacъ. I z'ri uč(e)n(i)ka svoě / i v'zbudi iju gov(o)re ima: »V'stanita, / s(i)na moě, i vidita silu b(o)ž(i)ju, da viš'²⁷ da /15/ biše G(ospod)ъ s' nami.« I o'večav'sha uč(e)n(i)ka res'ta k' nemu: »O(t)če, ne m'něi da ne rozuměs'va / mi nega. Kada bo g(lago)l(a)še ti k' nemu v' plavi, / mi us'nus'va s'nomъ velikimъ i pridost'a / b. (= 2) or'la i v'zes'ta d(u)ši naju i neso's'ta ju /20/ v rai i vidis'va čudesa velika. I vid/is'va G(ospod)a sedeća v' slave i v'si anj(e)li okolu nega. I vidis'va Avraama i / v'se s(ve)tie i David' v' gus'li pojuć' i . bī. (= 12) ap(osto)la proti n(a)mъ.»*

XVIII. Tada An'drěi sliša/25/vъ, v'zradova se rados'tiju velieju / zač' f. 37v upodobis'ta se uč(e)n(i)ka nega t(o)ga čudesa.// I z'rěv' An'd'rěi n(a) n(e)bo i r(e)če. Ěvi mi se, G(ospo)d(i)ne Is(u)h(r)st)e, zač' nisi da/leč' o' m(e)ne. Pros'ti mi G(ospod)i k(a)ko č(lově)ku ti govoraĥ' v' plavi. A n/ina ěvi mi se na sem mes'te«. I to rek'si An'drěi i tud'e / pride G(ospod)ъ i upodobi se ditetu mladu lipu i kras'nu /5/ i r(e)če: »Mir' t(e)bě, An'drěju moi!« An'drěi že vidiv' G(ospod)a, pad/e n' z(em)li i pokloni se emu g(ovore): »Prosti mi, G(ospod)i, zač' k(a)ko s' č(lově)komъ govoraĥъ s' tobu, zač' ne mnaĥъ t(e)bě v' mori.« O'večav' / G(ospod)ъ i r(e)če: »Ne boi se, ja to učiniĥъ zač' zato ti diše / ne mogu doiti v' stranu č(lově)koědac' t'rimi d'ni. Pok/10/azahъ t(e)bě k(a)ko sil' esmъ stv(o)riti, v'sakomu ěvit/i se k(a)ko hoću. Da v'stani, idi v' / gradъ ta idi v' ta/m'nicu k' Matiju. Iz'vedi ga van'ka i v'se ki š' nim' esu. / I to ti g(ovoru), k(a)ko prideši v' gradъ, pokažut' te mukami za/limi vlačuće te po gradu i pl'tъ tvoeě pril'net' /15/ k' z(em)li s' kriviju(!), da d(u)ši tvoei niš'tar' ne mogu./ Da ti e tr'pi věč'nie r(a)di žiz'ni. I v'spomeni se / n(a) me koliko tr'pi d(u)ša moě i k(a)ko pljuvahu v oči moi i b/iěhu me po licu moeju i govoraĥu ta o Vel'zeu/le iz'gonit' běsi, a ja zreniemъ očiju moeju mogah /20/ i nebomъ i z(em)lju potres'ti na niĥъ, da trpiĥъ i dah' imъ / da biĥъ v(a)mъ obraz' pokazalъ.

XIX. Tada vstav' An'd'rěi ide v' gradъ s uč(e)n(i)koma svoima. I ne vide ih' / nig'dore. I pride k' t(a)m'nici i vidi . ž. (= 7) stražъ str/guć' tam'nice. Andrěi učini m(o)l(i)t(a)v' k' B(og)u i stra/25/ že pom'riše. I přišad' k' vratomъ tam'nice i učini / obraz' križa na vrataĥъ i tudie otvoriše se dv/ari. I v'lize f. 38r An'drěi v' tamnicu i vidi Matěě // sl(a)v(e)ća i pojuća. I vidiv'sha se ob'ěst'(!) se i celov/as'ta se. I r(e)če An'drii: »Brate moi Matiju, k(a)ko simo / pride. Po triĥъ d'nehъ ote te s'nes'ti graěne / ti. Kade sut' taině v' ke verovahomъ? I nina u/5/bo ako ti pověm' ča vidih', n(e)bo i z(em)la potreset' / se.« Tada r(e)če Matii: »Brate moi And'rěju, ne sliš/a li G(ospod)a govoreća az' šalu

27. *da viš'* да вѣста В, видите оубо А;

vi e^k(o) ov'ce meju vl'ki. Šad' že sadě pomolih' se G(ospode)vě i ěvi mi / se g(ovore): Potr'pi d'ni i . (= 20) i . ž . (= 7) i poš'lu ti An'drěš /10/ i z'vedet' te is tam'nice i v'se ki su s' tobu. / I se vijū te k(a)ko mi r(e)če. Ča učini?«

XX. Tada An'drěi / vidiv' ljudi v tam'nici nagi sideći i tra/vu ěduće k(a)ko s'koty i ě se biti v' pr'si svo/e g(ovore): »B(ož)e, pridi i vii ča čine ljudem' tvoimъ /15/ sim', podobnimъ n(a)mъ, a oni e pripodobiše s'kotom'.« / I g(lago)la k' d'ěvlu: »Ljute t(e)be, vraže biži(!), i anj(e)lomъ / tvoimъ k(a)ko ni ednoga z'la učiniše to k(a)ko na/vede na ne bujūstъ svoju? Dok'le ratъ dr'ži/ši i(!) rodomъ č(lověča)skimъ?«

XXI. I v'stavъ And'rěi i Ma/20/těi, pomolis'ta se i po molen'i polož' An'drěi r(u)ku / na oči slipihъ ki běhu v' tam'nici i tudie pr/oz'riše. I učinis'ta m(o)(ita)vъ nad' nimi i premi/ni se umъ ihъ v' č(lověča)stvo. O'včavъ And'rěi / i r(e)če: »Idite s' miromъ!« A oni rekoše nemu: »Idite /25/ vi s' nami, eda n(a)sъ sarenu i učine n(a)mъ muke / gor'se prvihъ.« I r(e)če An'drěi: »Idite, ne imatъ / pasъ i lanuti na v(a)sъ.« I poidošē. I b(ě)še m(u)ži // . s. f. 38v (= 200) i . k (= 40) i . z . (= 9) a žen' . k (= 40) t(e)re . z (= 9) ke iz'vede b(la)ž(e)ni An'd'rěi./ Tada Matii obrati se i izide iz grada i p(o)m(o)l/i se. I abie pride oblak' i v'ze Matiē i učenika / An'd'rěva i posadi iju oblak' v' gori kadě bě /5/ P(e)t(a)gъ uče narodi i prebiše š' nim'.

XXII. I tudie ide An'd'rěi is' tam'nice i hoěše po g'radu. I naide stl'pъ / miden' i na nemъ biše telo imenem' An'd'riēn'tь./ I sede pod' t im' s'tl'pomъ da vi ča oće biti. I bi / v'niti slugamъ v' tam'nicu da is'pelaju ljudi /10/ ča budu ěli kn(e)zi i ni ljudi. I g'da pridoše k' t'am'nici s'luge i uz'riše tamnicu raz'b'enu / i stražu mr'tvu. I tudie potekoše k' knezem' i reko/še: »Tam'nica e raz'b'ena i straže mr'tve v'se.« / Tada rekoše k'nezi slugamъ: »Poite, prinesite /15/ n(a)mъ te stražane da e s'nimo, dok'le poidemo / nikamo t(e)gъ naidemo ča nig'di plinimo ljudi a/li se nig'do namiri v' gradъ k' namъ. I g'da slu/ge prinesošē te s'tražane, a biše korito uč'ineno i v' nem' palak' kalii(!)²⁸ zakalahu ljudi /20/ i kr'vъ palahu i p'ěhu. I položišē te mr'tva/c[e] nad' korito. I hote ihъ zak'lati. An'd'rěi že / s'liša gl(a)sъ o' B(og)a gov(o)-reć k' n(e)mu: »Vii, An'd'rěju, / ča se čini v' gradu tomъ!« I tudie An'd'rěi p(o)m(o)l/i se k' B(og)u i r(e)če: »Prošu te, moi G(ospo)d(i)ne, učini da f. 39r s'padu / noži slugamъ timъ.« I tudie s'padoše imъ noži./ I vidiv'se to kn(e)zi, rekoše: »Jo n(a)mъ nebozimъ ča / oćemo učiniti sada? Are imamo v'si pom'rit/5/i o' glada? Da ča učinimo? Z'berimo nikoliko l(judi) / starih' tere me-ćimo oba ne ž'rib' ča budemo / jili.«

28. palak kalii (!) камень вѣнцъ з'ѣло (плоскъ Sp) нѣже А, точноо нѣже В;

XXIII. I spraviše ljudi. . \tilde{s} . (= 20) t(e)гъ жи. (= 17) i metaše ž'rib' oba ne. I pade žrib' na . \tilde{i} . (= 20) t(e)гъ . \tilde{z} . (= 7) ljudi. I r(e)če / . \tilde{a} . (= 1) č(lově)къ ta ki b(ě)še ž'ribomъ dopaď tim' slug/10/amъ ki ihъ iměhu klati: »Molu se v(a)mъ, imamъ / ed'noga s(i)na, nega vaz'mite, a mene pus'tite.« / A sluge rekoše: »Mi toga ne s'mimo učiniti do/kle k'nezem' ne povimo.« A kn(e)zi rekoše: »Ako ča da / za se ča bi se mog'lo slat'ko s'něs'ti, pus't/15/ite ga.« A ta starac' r(e)če: »Imam' i h'čer'. Obi / ti diteti vaz'mite, a mene pus'tite.« / I v'zeše ti diteti, a nega pus'tiše. I mo/lata se ti diteti: »Ne ubiite naju do/k'le ošće poživeve do nikoga vrimene, a ta/20/da naju zakolite.« A oni ihъ ne tiše p(o)m(i)lo/vati i popelaše ihъ ka koritu. A ti dit'eti e'sta plakati. I vidi b(la)-
f. 39v ž(e)ni An'd'd'rěi(!) niju plaćući se, proslzi se // i v'zrěv' n(a) n(e)bo: »G(ospod)i Is(u)h(r)st)e, ne dai slugamъ sim' prines'ti / semr'ti na o'ročete si, na stv(o)ri da ras'tlějut' se no/ži ihъ k(a)ko vos'k' va ogni.« I tud'e is'padu noži iz' rukъ / ihъ.

XXIV. I vidiv'se k'nezi, v'zvapiše s' plačem' g(lago)ljuć/5/e: »Ljutě n(a)mъ, ča stv(o)ris'mo k' tomu jure?« I se d'ěvlъ / prišad' podoban' star'cu někotěromu g(lago)l(a)še posr'ěde naroda: »O ljutě n(a)mъ, k(a)ko umiraem' ne imući česo / ěs'ti. Poidimo po gradu t(e)re poiščimo eda ča nai/demo zač' bi to n(a)mъ bilo.« An'd'rěi že vidiv' d'ě/10/vla k(a)ko g(ovori) i r(e)če mu: »O vel'ěrě vraže, v'se stv(a)ri si / b(o)žie ti rat'nik'. B(og)ъ n(a)šъ v'vrže te v' bez'nu. A d'ěv(a)lъ / slišav' to r(e)če: »Gl(a)šъ t'voi slišu, da ne vim' g'dě stoiš'«. R(e)če An'd'rěi: »Ne dai ti B(og)ъ oblas'ti na gradě sem'«. / Tada G(ospo)d(i)нъ ěvi se An'd'rěju i r(e)če: »Ěvi se im' da v/15/ide g'do imъ učini to.«

XXV. I prišad' An'd'rěi s'ta / mei nimi t(e)re r(e)če: »Ja es(a)mъ koga vi išćete.« Tada / oni tudie potekoše n(a) nъ gov(o)reći mu: »K(a)ko si koli ti / n(a)mъ učinil', t(a)ko hoćemo mi t(e)bi.« I ošće gov(o)rahu / mej' sobu: »K(a)kovu m(u)ku hoćemo mu učiniti? Ako mu g/20/l(a)vu usičemo, to mu e smr(ъ)ť, to mu ni muka.« / I tudie . \tilde{a} . (= 1) meju nimi vragomъ naučen. r(e)če: »Povr'zi/mo ga užem' za gl(a)vu tere ga v'lačimo po v'sem' / gradu' f. 40r I' gda um're, tada ga raz'dilimo // tere ga s'nimo.« I tudie ga povr'zoše tere ga ěše v'l/ačiti po g'radu i pl'tъ nega prilipaše k' z(e)mli. A d/o večera ga v'sadiše v' tam'nicu.

XXVI. A zajutra t/akoe učiniše. B(la)ž(e)ni že An'drěi m(o)laše se g(o)-v(o)re: »G(ospo)d(i)/5/ne moi Is(u)h(r)st)e, pridi i pomozí mni! Vim' bo da nisi d/aleče o't mene.« I t(a)ko emu m(o)leću se i vraž'i ljudi / gov(o)rahu: »Biite ga po ustehъ da ne v'piet'«. Do v'ečera že v'sadiše ga v' tam'nicu s've-zavše / emu r(u)ke i noge. I tudie s'ta d'ěvlъ pred' nim' s' s/10/ed'mi běsi i

r(e)če: »N(i)na v'pal esi v ruke n(a)še. Kad/i e sila tvoê i sl(a)va tvoê i velika oholiê tvoê, / s'pov(ě)dae d(ě)la n(a)ša po v'sěhъ stranahъ i n(a)še b(o)ge / v' niš'tarъ klade.

XXVII. I r(e)koše ti . ž. (= 7) běsi: »Ubiit/e ga ki n(a)sъ ne poč'tue i budu v'se strane.²⁹ I kada ho/15/tihu ga ubiti uz'riše zn(a)m(e)nie na čeli, ko mu b(ě)še / daľ g(ospo)d(i)nъ i v'z'boěše se i ne mogoše pristupiti / k nemu. Tada b(la)ž(e)ni An'drěi r(e)če: »Ako me z'dě ub/iete, ne učinu po vaše volí, da oću učiniti / po volí onoga ki me simo posla, mega g(ospo)d(i)na.«

XXVIII. I ošće r(e)če /20/ b(la)ž(e)ni: »G(ospo)d(i)ne moi Is(u)h(гъst)e, zadovol'ne mi su muke sie./ Učini priěti d(u)šu moju i položi ju kadí hoće m(i)l(o)stъ tvoê. I to rek'su emu, pride gl(a)sъ tudie g(ovore):/ »Ne boi se, An'drěju moju (!).« Do večera že v'sadiše / ga v' tam'nicu hudo živa.

XXIX. A G(ospo)d(i)nъ êvi mu se v toi noći // i r(e)če: »Dai mi r(u)ku f. 40v i v's'tani zdrav'!« I êm' ga G(ospo)d(i)nъ za / ruki i podviže ga zd'rava. I pokloni mu se s(ve)ti An'drěi i r(e)če: »Hv(a)lu ti v'zdaju, moi G(ospo)d(i)ne Is(u)h(гъst)e.« Vidiv' ž/e b(la)ž(e)ni Andrěi st'p' posrěde grada i sl'pi (!)/5/ t(ě)lo komu e ime An'drěen't' i prostrъ ruki An'dr'ěi i r(e)če st'pu tomu: »Zaklinam' te moim' G(ospo)d(i)nomъ da / pus'tiš' vodu iz ust' svoihъ da se nakažu l(judi) / ti.« I to rek'su An'drěju, izide voda iz ust' / toga tela kamen'na slana k(a)ko nailuči rasol' /10/ i bi po v'sem' gradu do grla. I jidiše ta voda / l(judi) te i m'rahu.

XXX. I hotihu běžat'i van' z' grada, / a s(ve)ti An'd'rěi r(e)če: »M(o)lju te, moi G(ospo)d(i)ne, poš'li ogan' / okol' grada sego³⁰ da ne bižet' l(judi) si.« I tudie pride / oblak' og'nenъ i ostupi vasъ grad' okolъ z'va/15/na poli zid'. I vidiv' to b(la)ž(e)ni An'drěi, pad' / doli na z(eml)i zahv(a)li B(og)u. I plakahu se gor'ko govor/eće: »Jo n(a)mъ, to v'se n(a)mъ pride za toga č(lově)ka ki e v' ta/m'nici koga to m(u)čimo. Ovo bi n(a)mъ dobro učiniti./ Poimo k' tomu is'tomu č(lově)ku t(e)re recimo, n(a)š' G(ospo)d(i)ne, ne po/20/gubi n(a)sъ. Mi v'si vėruemo da ti B(og)ъ va obra/zu č(lověča)s'kom'.« Tada b(la)ž(e)ni An'drěi vidě da su se obr'nuli po Bozi i r(e)če ka kamiku us't(a)viti vodu ka / gre iz ust' tvoih' zač' vrime pokaěniě³¹ pri/de. I prišad'se m(u)ži grada toga ka t'm'nici /25/ i gov(o)rahu: »Poidi v(a)nъ, č(lově)če b(o)ži, i p(o)m(i)lui n(a)sъ i o'pudi vodu siju o' n(a)sъ.« Iz'sad'su že An'drěju // is' tam'nice f. 41r voda pobiže vas'pet'. I vidiv' že l(judi) va/p'ěhu: »Pomilui n(a)sъ, r(a)be b(o)ži An'drěju!«

29. strane наши add. A, B;

30. poš'li ogan' okol' grada sego пошан агггга своѣго въ облацѣ огньнѣ, да опстоупитъ градъ снн (градъ и стѣноу Sp) AB;

31. pokaěniě ошъетни твоѣго (εἰς ἀνακαίσεως) A, истициніа (истеченіа Fг) твоѣго B;

XXXI. I starac' ki bĕšše predal' diteti svoi na zakolenie m(o)laše se g(ovore): / »P(o)m(i)lui me, r(a)be b(o)ži!« A b(la)ž(e)ni An'drĕi r(e)če: »T(e)bi čuju se, k(a)ko /5/ s'miš' reči pomilui me ki nisi p(o)m(i)loval' dite/tu svoeju. Govoru t(e)bi k(a)ko ta voda poide v' bez'nu / imaš' poiti i ti v' nu i oni ki kolahu l(judi).« Vidiše že / l(judi) zn(a)m(e)niĕ i uboĕše se moč'no. I v'zr(ĕ)vъ b(la)ž(e)ni An'drĕi / n(a) n(e)bo p(o)m(o)li se pred v'sĕmi ljud'mi i poide voda s' star'/10/cem' i s' slugami ego v' bez'nu. I v'zvapiše v'si l(judi): »Jo n(a)mъ, teš'ko n(a)mъ nebozim'! Ov' č(lovĕ)kъ o' B(og)a e(stъ). / Oĕe n(a)sъ pogubiti sada za muke ke s'mo mi nemu / činili. Ako sada r(e)če og'nu pridi i požge n(a)sъ.« Vi/div' že b(la)ž(e)ni An'drĕi da su se obr'nuli k' B(og)u i r(e)če/15/ k' nimъ: »Ne boite se, vĕruite v' B(og)a ki se kae o zlob/ĕ l(judi) svojh'«

XXXII. T(a)da b(la)ž(e)ni Andrĕi p(o)m(o)li se k' B(og)u, iz'vĕ/de star'ca is' propas'ti govore nimъ: »Sim' se ka/žite,³¹ a ja g'remъ k' tomu ki me simo posla.« A o/ni vap'ĕhu i s' dit'cu: »Prebudi s' nami. ž̃ (= 7) d'/20/ni da se nauĕimo o Bozi.«

XXXIII. T(a)da pride gl(a)sъ / ka An'd'rĕju s n(e)b(e)se: »Prebudi meju nimi oĕĕe. ž̃. (= 7) / d'ni da i dit'ca razumĕjut'«. I prebi meju nimi / . ž̃. (= 7) d'ni uĕe e zapov(ĕ)di b(o)žihъ. I r(e)če s(ve)ti An'dr/ĕi k' B(og)u: »Hv(a)lu ti, G(ospo)d(i)ne, moju v'zdaju zač' ne os/25/tavi me iziti iz' grada f. 41v sego s' g'nivom.«// I kada grediše iz' grada toga, sabraše se v'si / o' malihъ do velikihъ i s'provaĕhu ga van' z' gra/da . ĩ. (= 10) milъ. B(lagoslov)l(ĕ)nbъ B(og)ъ An'd'rĕev' B(og)ъ s'(ve)ti ki n(a)sъ pri/vede k' sp(a)seniju komu e sl(a)va i dr'žava v v(ĕ)ki v(ĕ)kъ am(e)n(ĕ).

2. DJELA SV. APOSTOLA PETRA I ANDRIJE

Žgombićev zbornik f. 100r—106r

f. 100r Čtenie s(ve)tago An'dreĕ apustola

I. V [o]ni dni izide ap(osto)lъ H(гъsto)vъ Andrei i/15/z' grada č(lovĕ)-koĕdac' i tudie oblakъ s(etals(!))¹ vshiti ga i nese ga na gor/u kade bĕ Petarъ i Matei i Alek'san'd/arъ i Rurъ. I kada videše, ga celovaše / ga i vrazdovaše se radostiju velieju /20/ i tada reče nemu Petarъ: »Čto bi, brate An'/dreju,

32. Sim' se kažite ю же оумѣдрити се А; по сѣмъ оумѣдритисѧ В. U ĕir. tekstovima dodano je još nekoliko reĕenica.

1. setals pogrešno umjesto svetalъ prema grĕ. φωτεινός;

esi li propovedalъ² slovo istinoe v / grade č(lově)koědac' ili nisi?« I reče An'drei: »Br/ate³ Petre, molitvami vašimi vzmogoh'⁴, / na mnogo zla mi stvorije muže ti grada // togo. Vlačiše me tri dni êko okrvaviše s/tagni grada togo.« f.100v
I reče Petarъ: »Brate And/reju, vzmagai o G(ospod)ě i hodi počivati ho/češi od' truda tvoego. Dobri bo delatelъ /5/ težiti v trude zemlju i plodъ mnogъ stvoriti / i b(u)detъ nemu za trudъ radostъ. Ako li zlo tru/dit' se, ploda dobra ne stvoriti niva kada / zalъ plodъ stvorit', a za trudъ žalostan' / b(u)detъ.«

II. I ovo govor(e)ć(i)m' imъ êvi se nim' G(ospo)din' I/10/s(u)h(r)st)ъ i reče: »Radui se, biskupe Petre, vsee cri/kve moee, raduite se, vsi op'čenicí moi⁵, i kr/ep'ki b(u)dite v trudeh' moi⁶. Se govoru vam' v tr/udeh' prebivate skoze č(lově)ki v mire ovom' v/a dni i v' časi a potom' paki b(u)dete se poko-/15/ili v c(esa)r(ъ)stvi moemъ. Vstav'se idite v gra/d' varvarski i propovedajte evan'j(e)lie c(esa)r(stviě moego i azъ b(u)du s vami v nem' i va v/seh' čudeseh' biv'sih' o vasъ. I celov' (!) e G(ospod)ъ, / vzide na nebesa s radostiju velieju zelo /20/.

III. Petarъ i An'drei i Alek'san'darъ i Matei i R/up' idoše v gradъ barski. I biv'simъ n/imъ bliz' grada toga i reče An'drei Petru:/ »Brate Petre, b(u)de li nam' muku trpeti totu ka/ko sam' ju ja trpelъ v grade č(lově)koědac' ?« I re//če nemu Petarъ: »Ovo e č(lově)kъ starъ pred' nami n/a niví svoei. Kada f.101r doidemo do nega, pros/im' u nego hleba. Ašće dastъ namъ, togda tru/dimo se. Ako li rečetъ ne imamъ hleba, togd/5/a vem' da muku trpimo.« I kada pridoše k sta/rcu, reče Petarъ: »Radui se, delatelju do/bri!« Otveća starac'⁷ i reče: »Raduite se i vi/ putnici dobri!«⁸ I reče nemu Petarъ: »Imaš/i li hleba da dasi namъ. Nam' estъ nedosta/10/lo braš'na.«⁹ I reče nemu starac': »Po-čekaite m/alo, obaruite mi volu i semena da šadъ / v gradъ prnesu vamъ braš'na.« I reče nemu Pet/arъ: »Ako očeši poiti i prnesti namъ, to va/ruem' ti.« A on reče nim': »Hoću iti i prinesti v/15/am' brašna.« I reče nemu Petarъ: »A voli č'ê es/ta?« Otveća starac': »Moê nesta, da esam' e / naelъ.« I reče Petarъ: »Idi v putъ svoi .«⁹

IV. Vst/avъ Petarъ prepoěsa se len'tionomъ vrhu r/izъ svoih'¹⁰ i reče k An'dreju: »Ni namъ pravo po/20/čivati, na pravo e namъ truditi se. Stara/c'

2. *propovedalъ* ἔσπειρας;

3. *Brate páter* (v. str. 166);

4. *molitvami vašimi vzmogoh'* δι' εὐχῶν σου;

5. *op'čenicí* συγκληρονόμοι;

6. *starac'* старецъ Tih (γεωργός);

7. *putnici dobri* добри странници Tih (ἐμποροί);

8. *Nam' estъ nedostalo braš'na.* U grč. nema te rečenice;

9. *v putъ svoi* ἐν τῇ πόλει;

10. *prepoěsa se len'tionomъ vrhu rizъ svoih'* διεζώσατο τὸν ἑαυτοῦ ἐπενδύτην καὶ τὸ λέντιον;

ostavi delo svoje i poide nam braš'no / prnestь.« Tada Petarъ êťь za ralo, An'dre/i biše za volma. Reče že Petru An'drei: »Čto / stvorimъ, f.101v povei namъ! Ti bo esi starac'¹¹ i // pastirъ vsemъ namъ. Ti esi truditi se, a m/i esmo s toboju¹². Tagda An'drei vzet'ъ ral/o od' Petra. Tagda Petarъ vze pšenicu i siêše ju govoreć': »Seme siêno na z(e)mli pravd/5/nih', počii na nive seei (!)« i b(lagos)l(o)vi. An'drei g(o)v/oraše: »Mastъ zemle prav(e)dnie počii na se/le!« Matei i Alek'san'darъ i Rurъ b(lagos)l(o)više / govoreći: »Rosa blagaê i daždi i vetri / dobri, počite na nive ovoi.« I vzide si/10/ênie v tomъ čase i vzide v klasi i zra/vna se. V tom' bê zrela pšenica.

V. I pride s/tarac' s hlebi i videvъ vsu nivu vzra/v'našu¹³ se i plnu klasi i položi hlebi pre/d' nogama ap(osto)lъ i pokloni se nimъ i reče: »Bo/15/zi li este vi i bozi vašъ viju.« I reče nemu / Petarъ: »Vstani č(lově)če, nismo bozi, na esmo / ap(osto)li ego.¹⁴ Izbra bo našъ. bī. (= 12) i da namъ do/bro učenie da naučimo êziki da iz'bivъ/še semrti životъ večni primutъ.« I reče /20/ k starcu: »Imaš li ženu ili detь?« On' že reče: / »Imamъ, G(ospo)di.« I reče nemu Petarъ: »Vzljubiš i li G(ospo)da B(og)a tvoego vseju d(u)šeju tvoeju i v/seмъ srcemъ tvoimъ i vseju siloju tvoeju / i vseju misliju tvoeju? Ne ubii, f.102r ni preljubi // stvori, ni laži svedelъ (!) b(u)di. Čti oca tvo/ego i materъ tvoju i vzljubiš iskrneg/a tvoego kako samъ sebe. I pročaê. Čeda t/voê naučiš strahu b(o)žiju i poživeš /5/ životomъ dobrimъ i vnideš v slavu / b(o)žiju.« I otvečavъ starac' reče: »Ašće stv/oru vsa siê, mogu li stvoriti edinoe / čudo êkože vi tvorite.« Otvečavъ Pet/arъ: »Ako stvoriš ka ti rekoh', stvoriš ka/10/ko i mi tvorimo.«¹⁵ I reče starac': »Ostavlju / vsa svoê i poidu s vami êmože vi i (!) / idete.« I reče nemu Petarъ: »B(u)di ovako! / Predai voli g(ospo)dinu eju i povei se ženi / i čedomъ, imeti imeti(!) vačneš ži/15/votъ večni. I idi v domъ tvoi i ukra/si ga da počinemо v nemъ. Poslani bo esmo v gradъ sa.«

VI. Tagda starac' vaza/m' sporъ pšenice i zaêťь voli saboju(!) / ide' I prišad'šu emu k vratomъ gradu, v/20/i dev'se ego neci stoeće pred gradomъ i / rekoše emu: »Kade si našalъ zreľь sporъ / pšenice? Vrime bo e(stъ) siêti, a ne žeti.«¹⁶ O(!) že ideše v domъ svoi radujući se da / ugotovaet' domъ ap(osto)l(o)mъ.

11. starac' πατήρ;

12. Ti esi truditi se, a mi esmo s toboju τὸ λη τῆ τρῆδντη σα χωρεση Tih (καὶ σὸ κοπιᾷς ἡμῶν ὄντων);

13. vzrav'našu se i u grč. nema;

14. ego; τοῦ ἀγαθοῦ θεοῦ;

15. kako i mi tvorimo ó βόλει;

16. a ne žeti u grč. nema;

VII. Slišav'se že s//tarešine grada to, poslaše po starca i pr/ide k nimъ i f. 102v
 pitahu ego: »Kade esi našalъ zr/elъ snop' pšenice?¹⁷ Nest' bo vrime žetve.
 Po/vei namъ istinu! Ako li ne povešъ, to zlu se/5/ mrtu umorimo te.« On' že
 reče: »Ne boim' se sem/rti ot vasъ. Az' že naidohъ životъ večni./ I ja povemъ
 vamъ istinu.« I reče imъ: »Č(lově)ci / pridoše na nivu moju i ê bihъ težeći na
 n/ivi moei i vprosiše me hleba i rekoх' n/10/imъ: »Varuite mi volu i pšenice
 semeně / da idu v gradъ i prnesu vamъ hleba.« I ê / idoh' v gradъ i kada pridoh'
 k nim', videh' / vsu nivu moju plnu pšenič'nih' klasi zr/elih' i videhъ pre-
 čudnoe čudo i molih' se /15/ nim' da šad'se počinutъ v dome moemъ. Ako li
 hoćete videti e, to počekaite malo. / Hotetъ v gradъ vniti v domъ moi, tagda
 / vidite e.« I ovo povede starac' i otide / od nih'.

VIII. Nenavide děvalъ dobrihъ¹⁸ delъ, /20/ vnide v srca starešinamъ i
 skupivši se / govorahu: »Ju i gore namъ, ere muži ovi esu . bī (= 12) / od'
 Galilee i esu Galileēne.« Druzi že od / nihъ govorahu: »Si muži otvračuju
 muži od že/n' svoihъ. Čto stvorimo nimъ? Nećemo da v//nidutъ v gradъ f. 103r
 našъ da otvratetъ našъ od' / žen' našihъ.« A druzi rekoše: » . d̃ (= 5) muži
 nihъ e(stъ) / šad'se ubiimo e.« A ini rekoše: »Ne moremo ih' m/i ubiti. Sli-
 šasmo koga učitelja imaju /5/ I(su)sa imenemъ i čakole prosetъ od nego da/stъ
 imъ kada sprosetъ. Eda kako ogan' spr/osetъ od nego i sažgutъ našъ.« I pla-
 kahu s/e govoreće: »Gore namъ, čto stvorimo?«

IX. Edin' ž/e od nih' plnъ êrosti i reče imъ: »Ako mene p/10/oslušate
 . ê . stvoru da ne vnidutъ v gra/dъ našъ«. I rekoše nemu: »Čto hoćeši stvoriti/
 povei namъ!« On' že otvećavъ reče: »Věste / ljudi oni ljubodeěcъ nenavide.¹⁹
 Sada pos/lušajte me, naidimo ednu ljubodeicu u/15/krasiv'se ju²⁰ i nagu ro-
 stavimo ju pred vra/ti grada i oni ne vnidutъ v gradъ naš'.« I / ovo stvoriše ča
 zapovede imъ i posta/više ju nagu pred vrati.

X. Apustoli egda / vhoěhu k vratomъ grada,²¹ razumeše D(u)h(o)m' /20/
 S(ve)timъ zlobu nihъ. I reče An'drei: »Brate Petre, vidiši li kako sotona vnide
 v ženu si/ju? Da povelî mi da ju pokažu molitvami / vašimi.« Otvećavъ Petarъ
 i reče: »Brate / An'dreju, imaši vlastъ tvoriti, tvori!«// Tagda reče An'drei: f. 103v
 »Molju te, G(ospo)dine Is(u)h(rъst)e, / poš'li an'j(e)la tvoego Mihaila da
 obesi/t' ju za vlasi na aere dokle vnidemo v gr/adъ i propovemo e(van)j(e)lie
 c(ěsa)r(ъ)stviê b(o)žić.«

17. zrelъ snop' pšenice; снопы класиныхъ Тих (τους στάχυας);

18. nenavide děvalъ dobrihъ delъ ó dē misókalos diábolos;

19. ljubodeěcъ nenavide óti misoúsin tó génos tōn gynaikōn, mállon dē tās pórnas.

20. ednu ljubodeicu ukrasiv'se ju gynaikān pórnēn ēdmoρφon;

21. egda vhoěhu vratomъ grada u grč. nema;

XI. I pr/5/ileti an'j(e)lъ i postavi ju va aeri viso/ko za vlasi. I videše ju vsi ljudi grad/a toga viseće va aeri²². Tagda vzapi / žena govoreći: »Da umlknutъ²³ knezi grada / toga êko dovedoše me strasti sie²⁴ i ne/10/ daše mi videti ap(osto)l(o)vъ is(u)h(rъsto)vihъ vhode/ćim' v gradъ da bi me otrešili od grehovъ mojih', da bim' slob(o)dna od napasti veka se/go prelašćenago. Izidite jupoti grada / sego, ovo azъ naidohъ pogibelъ sebe da /15/ nasъ. Se ap(osto)li vheadetъ v gradъ odpušćajuć/e grehi i celajuće vsaku bolezan' iže v/erujutъ va ne. Pomolite se za me da me po/milujutъ iz'budu bedi sie.«

XII. I mnosi vero/vaše v G(ospo)dina našego Is(u)h(rъst)a za slovo že/20/ni i padahu pred' nogami ap(osto)l(o)mъ i klanahu / se. Ap(osto)li že vzlagahu ruki na ne i boleće / iscelahu i slepie prosvećevahu, skrčene / prostirahu,²⁵ gluhimъ slišanie daêhu i / besi izgonahu. Ini že narodi slavlahu // Oca i Sina i D(u)ha S(ve)ta.

XIII. I bē v gradu tomtъ č(lově)kъ b/ogatъ velmi imenemъ Onisiporъ.²⁶ Videvъ zna/meniē²⁷ o' ap(osto)lъ i reče imъ: »Veruju v B(og)a vašego / ako mogu znamenie stvoriti²⁸ kako vi tvoritē.« /5/ I reče An'drei: »Ašće otrečeši se vsego imeniē svojego i ženi i čedъ svojihъ, kako i mi otrekos'm/o se, tagda stvoriši znamenie, kako i mi.«²⁹ Sl/išav' / že to Onisiporъ i naplni se êrosti i v/azamъ konopъ³⁰ položi na grlo An'driovo i vla/10/čaše ga i biêše ga govoreći: »Vlsvi este, kako / mogu ženu i decu i blago moe ostaviti?« I biêše ga grozno.

XIV. I kada Petarъ obrati se, vide An'dreê bijuća i reče: »Č(lově)če, što tvoriši?³¹ Prestani³² / bijući č(lově)ka toga!« I reče Onesiporъ: »Vi ju êko ti /15/ starešina nihъ³³ ti esi. Reci mi ti ženu i de/cu i blago moe ostaviti,³⁴ što li ti govoriš/i?³⁵ I reče Petarъ: »Azъ edinoju govoru, da e / lagle vel'bludu

22. viseće va aeri u grč. nema;

23. Da umlknutъ Μη ἀνάκρουσιν ἰδῶσιν;

24. êko dovedoše me strasti sie ὅτι ἤνεγκάν με εἰς τιμωρίαν ταύτην;

25. skrčene prostirahu u grč. nema;

26. Onisiporъ анисѳоръ i na drugim mjestima u Nov kad se spominje to ime;

27. znamenie βλῆμα add. Nov (τὰ γινόμενα);

28. Veruju v B(og)a vašego ako mogu znamenie stvoriti или вѣрую въ бѣ вашего . могу ли и азъ таково знаманіе творити;

29. kako i mi om. Nov i grč.;

30. vazamъ konopъ сѣмъ съ сѣмъ пошъ Nov;

31. što tvoriši жистосердѣи помнати Nov, grč. nema;

32. Prestani почини Nov;

33. starešina nihъ мудрѣи (!) ю:и юѳ Nov (προνειότερος αὐτοῦ εἶ);

34. ženu i decu i blago moe ostaviti уставляю ли жену мою и благамъ моимъ Nov;

35. govoriš/i w сѣмъ add. Nov;

skoze uši igleni proit/i nego li bogatomu³⁶ v c(ěsa)r(ь)stvo b(o)žie vniti.« Sie /20/ slišavъ Onesiporъ, velmi naplni se ěrosti / i zne konopъ z grla An'driova i položi ga na grlo Petrovo i nače vlačiti ga govore/ći: »Veliki vlhavъ ti esi. f.104v Ne vhodi vel'blud' skozi uši igleni. Ako li stvoriši // sie čudo, veruju v B(og)a tvoga, ne li azъ samъ na i vasъ gradъ. Ako li ne stvoriši, to zloju se/mrtiju umorim te³⁷ posrede grada togo.«

XV. To slišavъ Petarъ i oskrbě se velmi i pomi/5/sli govoreći: »Vladiko B(o)že našъ, usliši me v / si časъ. Uloviše bo me³⁸ od' slovesъ tvoihъ i / od' pr(o)r(o)kъ i od' patrěhъ(!) tvoihъ nauči me i da(!) mi / razumъ pr(oro)či da ne tužu(!) od' nasъ vse dni tac/ehъ.³⁹ Ti že, vladatelju, ne ostavi nasъ, ti e/10/si slavimi od herofimъ.«

XVI. I se nemu govoreću, / ěvi se nemu G(ospod)ъ va obraze otročete mlada.⁴⁰ / letu. bī . (=12) i reče nimъ: »Ne boite se, drzajte! Azъ / bo esamъ s vami vsagda. Da prineset' se i/gla i pripela se⁴¹ velbludъ!« I ovo rekši G(ospod)ъ, v/15/zide na nebesa. Patariōsъ niki ki biše sli/šalъ od Pilipa naukъ evanj(e)lski i verova/še v G(ospod)a Is(u)h(rъst)a. I ta isti prinese iglu im/ejuću uši velice bl(a)g(o)d(ě)ť tvore ap(osto)l(o)mъ. Vid/evъ Petarъ i reče: »Sinu, prinesi malu iglu, /20/ neče namъ umankati rečъ Is(u)h(rъsto)va.«

XVII. I prinesoše / malu iglu i pripelaše vel'bluda prosr/ede(!) grada i beše se saš'lo množastvo lju/di. Videv' že Petarъ iglu položenu i ve/lbluda f.105r stoeća i vzapi glasom' veliēm// govoreći: »V ime rassetoga pri Putan'ceemъ / Pilate ě ti velju velblude da proideš/i skozi uši igleni.« I otvorista se uši / igli i biše ěko vrata veliē i proidě /5/ velbludъ. Videv' že vasъ narodъ čudo i reč/e petarъ vnidi paki skozi i proide paki / takoe.

XVIII. Videv' že to Onesiporъ i reče: »Vist/inu velikъ vlhav' esi, na azъ ne veruju. Prin/esite mi inu iglu i naidete mi ženu sk'v/10/rnu i položimo zvrhu velbluda. Muži bo si vlsvi sutъ.« Slišav' že sie Petarъ / i reče: »Č(lově)če žestosrdi, prnesi iglu i vь/sadi ženu!«

XIX. I vsadiše ju da proidetъ sko/zi. I otvorista se uši igli i proide v/el'blud' skozi. I reče Petarъ: »Proidi ope/ť!« I proide da videtъ slavu b(o)žiju.

36. bogatomu дшю сею спти или add. Nov;

37. zloju semrtiju umorim te много ѿ мене имашн мученъ быти Nov;

38. Uloviše bo me ἀρῆσω γάρ ἡμῶς;

39. i od' pr(o)r(o)kъ i od' patrěhъ (!) tvoihъ. Nauči me i da (!) mi razumъ pr(oro)či da ne tužu (!) od' nasъ vse dni tacehъ. οὐ γάρ προφήτης εἶπεν ταύτην τὴν διασάφειν αὐτοῦ ἀπαγγέλλων, οὐδὲ πάλιν πατριάρχης ἵνα μάθωμεν ταύτην τὴν ἑρμηνείαν, καὶ νῦν ζήτοῦσιν παρ' ἡμῶν τὴν τοιαύτην διασάφειν μετὰ παρησιας;

40. otročete mlada παιδίου;

41. pripela se u grč. nema;

XX. I v/idevъ Onesiporъ čudesa⁴² i vzvapi glas/om' veliemъ govoreći: »Velikъ e(stъ) B(og)ъ Petrovъ / i An'dreovъ, veruju, veruju v nega. V ime G(ospod)a /20/ Is(u)h(rъst)a usliši molitvi moe.« I reče: »Petrě, imamъ vinnograde mnogie, imamъ sela mnogo, četrdesetъ i devetъ literъ zla/ta i srebra i rabovъ mnogo. Razdamъ' im/enie moe niščimъ, rabi moe osvoboju, ako f.105v stvo//ru edino čudo, kako vi tvorite.« I reče emu / Petarъ: »Stvorivši znamenie v ime G(ospod)a naš/ego Is(u)h(rъst)a.

XXI. I bĕ Petarъ v skrbe velicĕ / eda se emu ne svrši sila. Ošĕe ne bĕše pri/5ĕlъ sveto kršćenie. I ovo Petru misleću, / bisi glasъ s nebese: »Reci nemu tvorit', / tem' bo vzvestimъ emu.«⁴³ Otvečavъ Petarъ re/če: »Tvorí, kako i mi tvorimo.« I prišadъ Onos/iporъ, sta pred velbludomъ i reče v ime I/10/s(u)-h(rъst)a i ar(osto)lъ ego, velju ti, velblude, da pr/oideši skoze uši iglenie.« I tudie pr/oide do očiju.⁴⁴ Otveča Onisiporъ i reče: / »Počto ne proide takmo do očiju⁴⁵?« I reče P/etarъ: »Zato začъ kršćen' nisi v ime G(ospod)a /15/ našego Is(u)h(rъst)a.« I reče Onesiporъ: »Oče Petrě, / vnidite v domъ i počite!« Vnidoše / i bi nočъ i krsti se v toi noći. ò. (= 80) i . ̃. (= 8) dušъ / v domu ego.⁴⁶

XXII. V jutrni že dan' uvede⁴⁷ žena blu/dnica, govoraše: »Kako ne behъ dostoina vero/20/vati sa vsemъ gradomъ?« I reče sa slzam/i: »Vse imenie moe damъ ubozimъ i domъ moi / žen'ski mol'stirъ učinimъ.« Sie slišavъ / Petarъ od ženi i reče: »Velju ti imenemъ Is(u)h(rъsto)vimъ, snidi dolu!« f.106r I tudie snide zdrava // i razda imenie svoje ubozimъ zlata . ̃. (= 5) lit/arъ i mnogo svitъ i domъ svoi učini manast/irъ žen'ski.

XXIII. Ar(osto)li že G(ospo)d(ъ)ni stвориše cr(ъ)kavъ v / ime G(ospod)a našego Is(u)h(rъst)a i vsi verovaše v i/5/me G(ospod)a Is(u)h(rъst)a. I postaviše nimъ ropi i dê/ki i predaše e B(og)u emuže verovaše. Pišuci/mъ i čtućimъ i poslušajuci/mъ i verujućimъ / b(u)di milostivъ Otac' i Sinъ i D(u)hъ S(ve)ti i d/eva Mariĕ i nega ar(osto)li i vsi s(ve)ti. Am(e)нъ.

42. čudesa u grč. nema;

43. tem' bo vzvestimъ emu ððevn ðληροφορῶ αὐτὸν ὡς βούλεται;

44. do očiju ἕως τραχήλου;

45. takmo do očiju εἰ μὴ ὁ τράχηλος αὐτοῦ μόνον;

46. v domu ego u grč. nema;

47. uvede μαθοῦσα;

Zusammenfassung

DIE APOKRYPHEN APOSTELGESCHICHTEN IN DER KROATISCH-GLAGOLITISCHEN LITERATUR

Die Autorin veröffentlicht als erste aus der Reihe der apokryphen Apostelgeschichten — welche sie der Öffentlichkeit übergeben will — zwei Apokryphen: *Die Akten des Andreas und Matthäus in der Stadt der Menschenfresser* und *Die Akten der Apostel Petrus und Andreas*.

Der Apokryph von den Taten des Andreas und Matthäus bei den Menschenfressern wurde in zwei glagolitischen Codices aufbewahrt: im Tkonski Zbornik (JAZU sign. IVa 120) aus dem ersten Viertel des XVI Jh. und in der Sammlung Berčić' No 5 (Publičnaja biblioteka, Lenjingrad) aus dem XV Jh. Der Text des Tkonski Zbornik, obwohl unvollständig, wegen seines linguistischen Altertums einem grossen Wert hat, wurde schon von Strohal (*Stare hrvatske apokrifne priče i legende*, Bjelovar 1917), aber ungenügend kritisch, herausgegeben. Der Text aus der Sammlung Berčić' ist sprachlich jünger und stellt eine schwächere Widerspiegelung der Urquelle dar; er ist aber vollständig und bisher unbekannt, und darum hier zum ersten Mal veröffentlicht.

Die Autorin hat durch die sprachliche Analyse der beiden Texte vor allem festgestellt, dass beide Texte Abschriften einer viel älteren Vorlage darstellen, welche wahrscheinlich auf dem mazedonisch-bulgarischen Gebiete entstand, und zwar spätestens bis zum XII Jh. Auf einen so frühen Zeitabschnitt weisen zahlreiche morphologische und syntaktische Überreste aus dem Altertum, wie z. B. der einfache Aorist, s-Aorist des älteren Typus, das Participium praesentis activi *si* des Verbums *byti*, Dativus cum infinitivo, u. s. w.

Im Bestreben die oben genannten glagolitischen Abschriften zu lokalisieren, hat die Autorin den Entstehungsort, auf Grund des ekavischen Reflexes des altslavischen »ѣ« (nur 5 ikavischen Reflexe sind bestätigt) den Text aus Tkonski Zbornik in die Quarneroecke oder in den liburnischen Teil Istriens lokalisiert. Den Text aus der Sammlung Berčić' hat die Autorin in die Umgebung von Zadar lokalisiert, u. z. auf Grund sehr zahlreicher Ikavismen (die ekavischen Reflexe sind nur in den schon festgestellten Wortstämmen der ikavischer Sprache bestätigt) sowie auf Grund einer Notiz auf f. 25 v, die darauf hinweist, dass sich die Handschrift im XVI Jh. auf Dugi otok bei Zadar befand.

Durch einen detaillierten Vergleich der glagolitischen Texte untereinander hat die Autorin folgende Schlüsse gezogen: 1) trotz Unterschieden stammen beide Abschriften aus einer näheren Vorlage; 2) die Unterschiede beschränken sich hauptsächlich auf grammatische und lexikalische Equivalente, auf Variationen der Reihenfolge, auf das Auslassen und kleinere Ergänzungen, welche in die Textstruktur tiefer nicht eingreifen; 3) diese Unterschiede sind durch den individuellen Standpunkt des Schreibers der Vorlage gegenüber bedingt, ausserdem durch seine Sprach- und literarische Kultur, seine Aufmerksamkeit und, letzten Endes, durch die Bestimmung des Textes.

Ein genauer Vergleich der glagolitischen Texte der Akten des Andreas und Matthäus mit kyrillischen Texten der serbischen, bulgarischen und russischen Redaktionen einerseits und mit den griechischen Texten andererseits, zeigen das alle slavischen Texte aus griechischen Quellen stammen, und dass schon im Altertume zwei slavischen Übersetzungen bestanden; die glagolitischen und bulgarischen Texte stammen von einer, die serbischen und russischen Texte dagegen von der anderen Übersetzung ab.

Die Autorin hat auf Grund des Vergleiches der glagolitischen Texte mit dem griechischen Originale festgestellt: 1) dass unsere Übersetzung (von welcher die glagolitischen Abschriften abstammen) nach einer Vorlage der kürzeren Redaktion der griechischen Akten des Andreas und Matthäus entstanden; 2) dass der slavische Übersetzer die griechische Sprache nicht vollständig beherrschte; was vor allem die nicht übersetzten und falsch übersetzten griechischen Wörter bestätigen, und 3) dass sich der Übersetzer allzu wörtlich an das Original hielt.

Der Apokryph von den Taten des Apostels Petrus und Andreas unter den Barbaren ist dem Inhalte nach eine unmittelbare Fortsetzung an die Taten des Andreas und Matthäus. Dieser Text wurde in Zgombić' Zbornik (JAZU sign. VII 30), einer glagolitischen Handschrift aus dem XV—XVI Jh. aufbewahrt. Dieser interessante Text, welcher — soweit es uns bis jetzt bekannt ist — der einzige slavische Text mit einer vollständigen Fabel von den Taten des Petrus und Andreas ist, wurde bisher weder veröffentlicht, noch in der Wissenschaft identifiziert.

Wie es eine detaillierte Analyse des Textes und der Sprache gezeigt hat, auch dieser Text ist nur eine Abschrift, und zwar wahrscheinlich einer uns bisher unbekanntem kyrillischen Vorlage. Auf eine solche Voraussetzung weist in erster Linie die Verwechslung des Zahlwertes hin, die in zwei Fällen bestätigt wurde, und dies konnte nur durch eine mechanische Übertragung des kyrillischen Zahlwertes in den glagolitischen Zustand kommen. Zahlreiche Ekavismen in unserer Abschrift sprechen dafür dass die Abschrift in einer ekavischen Gegend entstanden ist, am wahrscheinlichsten im liburnischen Istrien.

Von der kirchenslavischen Urquelle, aus welcher auch unser Text entstand, kann man nur sagen dass er auf südslavischem Gebiete entstand, und zwar im Bereich der kyrillischen Schrift. Eine nähere Bestimmung des Entstehungsortes war nicht möglich. Es war ebenfalls unmöglich den genauen Zeitpunkt des Entstehens des Originaltextes zu bestimmen; man kann nur vermuten dass er nicht nach Ende des XIV Jh. entstanden ist. Aus diesem Jahrhundert stammt seine erste Abschrift, die in der kyrillischen Handschrift No 1261. in der Sophienkathedrale in Novgorod f. 25v—27v aufbewahrt wurde (heute in der Publicnaja Biblioteka, Leningrad). Bis zu einem gewissen Ausmasse wird dies durch das Bild unserer Abschrift bestätigt, wo keine Zeichen eines grösseren Altertums vorhanden sind.

Die Autorin verglich den glagolitischen Text auch mit zwei kürzeren, u. z. mit den einzigen bisher bekannten kirchenslavischen Texten der Taten des Petrus und Andreas, d. h. mit dem erwähnten handschriftlichen kyrillischen Texte und mit dem Texte, welcher von Tihonravov herausgegeben wurde (beide der russischen Redaktion angehörend). Der Vergleich weist darauf hin, dass alle drei Texte aus einer gemeinsamen Quelle abstammen.

Da die Autorin endgültig festgestellt hat, dass die kirchenslavische Übersetzung auf Grund eines griechischen Originals entstand, so zog sie, auf Grund des Vergleiches des glagolitischen Textes mit dem griechischen Originalen den Schluss, dass der Übersetzer nicht nur ein guter Kenner der griechischen Sprache und seiner christlichen Terminologie war, sondern auch ein guter Übersetzer, welcher die Übersetzung stilistisch ziemlich vollendete und auch einen eigenen Beitrag leistete, sodass die Übersetzung in gewisser Hinsicht einen Versuch des unabhängigen literarischen Schaffens darstellt.

40) **Q**uod est regnum celorum et quomodo accipiatur. Inquit regnum celorum non est visum. nec auditum. nec cogitatum. nec in manus hominum datur. sed quod est in patre. et in filio. et in spiritu sancto. et in ecclesia. et in iustitia. et in misericordia. et in pietate. et in bonis operibus. et in castitate. et in continentia. et in caritate. et in humilitate. et in simplicitate. et in castitate. et in continentia. et in caritate. et in humilitate. et in simplicitate.

